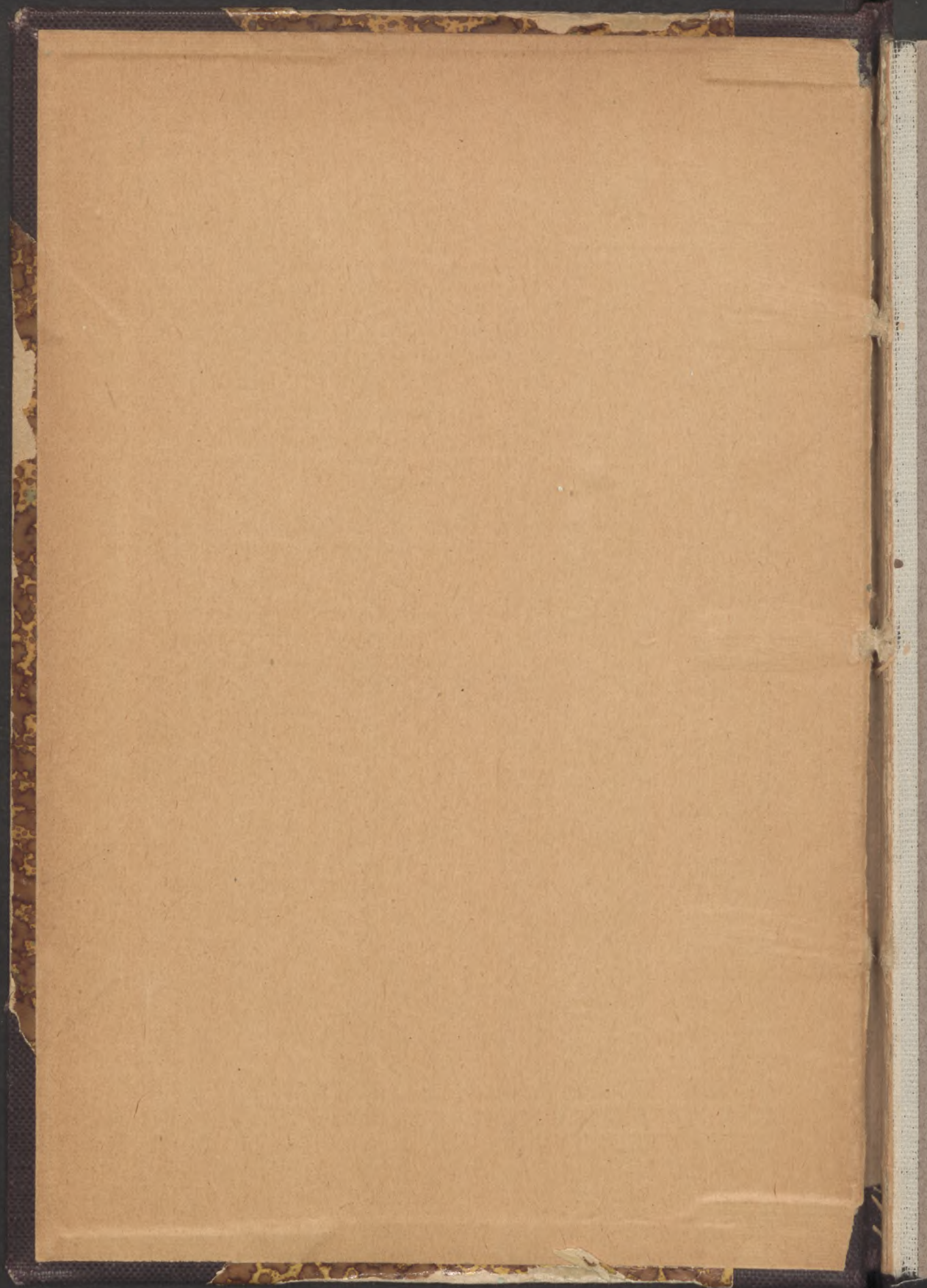

220085

N. M.

18. fr. 45.

DÉLMAGYARORSZÁGI

TELEPÍTÉSEK

TÖRTÉNETE

ÉS HATÁSA A MAI

KÖZÁLLAPOTOKRA

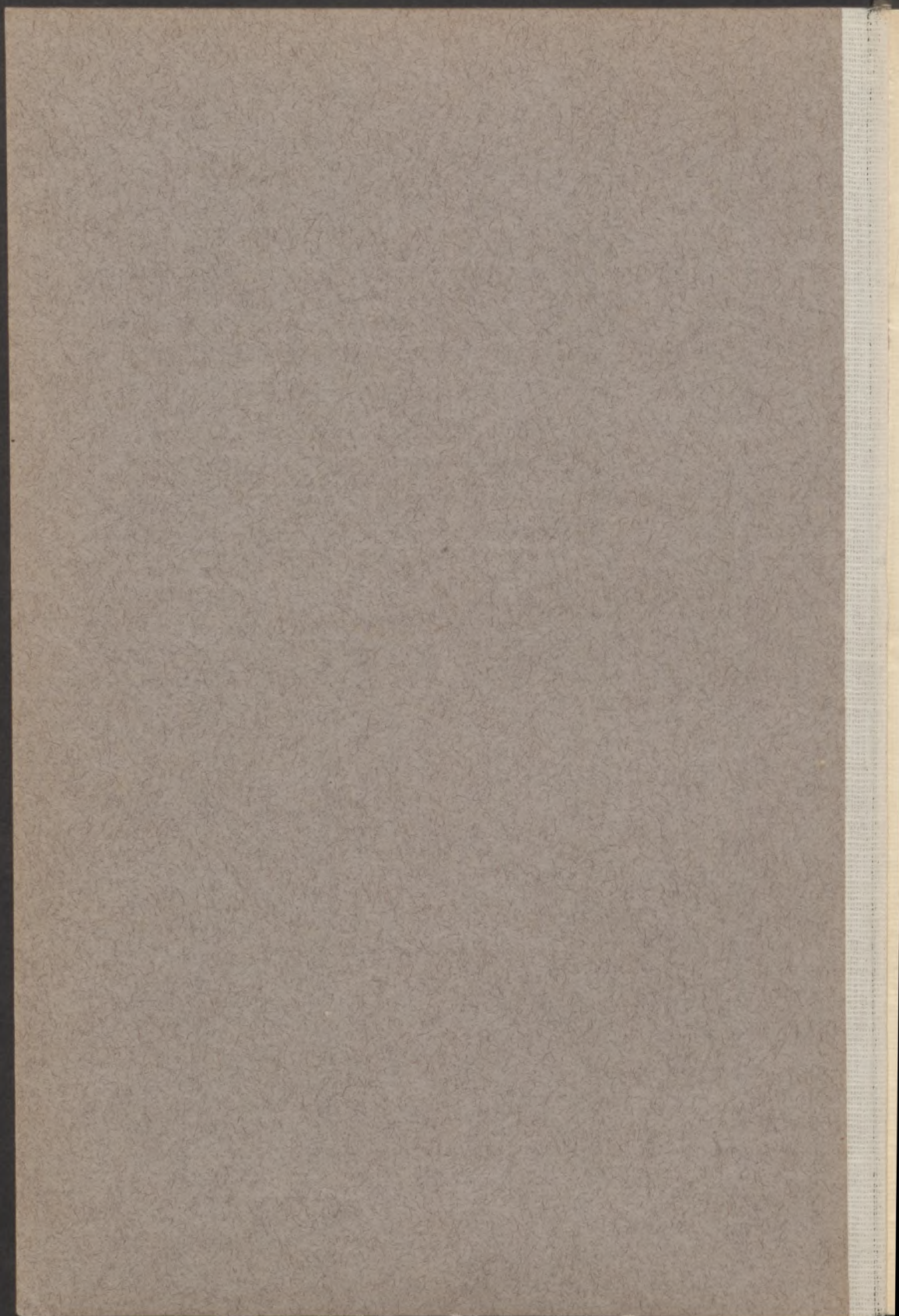
**Több térkép-
melléklettel**

Írta: dr. BODOR ANTAL

STEPHANEUM NYOMDA R. T. BUDAPEST, 1914.

Ára 2 korona.

DÉLMAGYARORSZÁGI
TELEPÍTÉSEK TÖRTÉNETE
ÉS HATÁSA
A MAI KÖZÁLLAPOTOKRA

IRTA

Dr. BODOR ANTAL

Több térképmelléklettel.

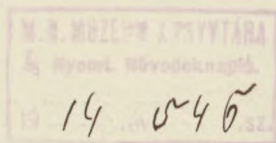
BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1914.

Juny h
802 of 12

220085

A GAZDASÁGI, nemzetiségi és birtokviszonyok tekintetében hazánk többi részeitől eltérő Délmagyarország közállapotai s azok kialakulásának története bőséges anyagot nyújtanak a vizsgálódásra s telepítési és birtokpolitikánk jövőbeli irányának megállapításához gazdag tanulságokkal szolgálnak.

A mai Bács-Bodrog-, Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény-megye multja tulajdonképen alig kétszáz esztendő, mert az egykor virágzó, népes vidék a török uralom alatt nagyrésztben kipusztult s csak a visszafoglalás utáni két évszázad alatt népesült be újra. Kincstári és magántelepítések s bevándorlások hosszú sorozatának kellett végbemenni, míg a mocsarassá vált vidék újból művelés alá került s a mai virágzó városok és falvak felépültek.

Jórésztben e telepítések okozták az eltéréseket s elsősorban azt, hogy Európa legtöbb népáját képviselve tizenkétféle nemzetiiség él e területen : a magyar, német, szerb, oláh, tót, ruthén, bunyevác, sokác, bolgár, horvát, cseh és török. A kisebb számú olasz, spanyol, görög, morva, francia és orosz már beolvadt a német, vagy magyar lakosságba. E különféle néprétegek elhelyezkedése annyira új keletű, hogy csaknem minden község alapításának idejét és módját meg tudjuk állapítani.

A visszafoglaláskor alig lakott ez országrészben más, mint a Balkánról Krassó-Szörény és Temes hegyvidékére huzódott oláhság s a Tisza-Maros-Duna vidékére telepített szerbség. Összes számuk százezernyi lehetett, csak négy százaléka az ország akkori két és fél milliónyi lakosságának. Ma e négy megye területén két millió négyszázezer ember él, az ország népének 13.3 %-a. Tehát kétszáz év alatt 2300 százalékkal növekedett a délvidék lakossága, míg az országé csak 600 %-kal. A legutóbbi népszámláláskor e négy megyében 430 ezer szerbet és 590 ezer oláhot írtak össze, tehát a törzslakosság kétszáz év alatt természetes szaporodás s részben a Balkánról beszivárgás által megtizszereződött. A további 1 millió 350 ezernyi lakosság — a melyből 606 ezer magyar, 577 ezer német, 70 ezer bunyevác és sokác, 52 ezer tót, 13 ezer rutén, 5 ezer horvát és 46 ezer bolgár, cseh stb. — a visszafoglalás után bel- és külföldről ide telepített, vagy bevándorolt újabb lakosságtól származott.

E számadatok nemcsak a délvidék nagyarányú fejlődését,

de a kétszáz év alatt végbement telepítések és települések hatalmas arányait is megvilágítják. A népfajok megyénkénti elosztódását nézve, a magyarság csak Bács-Bodrogon van jelentős többségben, a többiekben harmadik helyen áll. A németiség mindenhol második helyen, a szerbség Torontálban többségben, Bács-Bodrog és Temesben számottevő kisebbségben van. Az oláhságnak Krassó-Szörényben abszolút, Temesben relativ a többsége, Torontálban negyedik helyen áll. A tótok, rutének, bunyevácok, sokácok Bács-Bodrogon, a bolgárok Temes, Torontál, Krassó-Szörényben, a horvátok és tótok Torontálban, a csehek Krassó-Szörényben élnek nagyobb számban. A négy megyét együttevve első helyet foglal el 26 %-kal a magyarság, utána jön 25 %-kal az oláh, 24-gyel a német, 18-al a szerb, 2-vel a tót, 5 %-kal a bolgár, sokác, bunyevác stb. Megyénként azonban felette eltérő a magyarság aránya, amely Bács-Bodrogon 45 %, Torontálban 20, Temesben 16, Krassó-Szörényben csak 7.4 %.

Miben van e nagy különbségeknek és annak oka, hogy a magyarság a Bácska kivételével csak az utóbbi évtizedekben kezd a délvidéken teret hódítani? Honnan s hogyan települtek be ide a különféle népfajok? Egész sereg hasonló kérdés tolul elénk s e tanulmány ezekre akar megfelelni, amikor Délmagyarország kétszáz év óta tartó benépesülésének történetét, a kincstár és magánosok által különböző korszakokban végrehajtott telepítések módszerét, lefolyását és eredményeit ismerteti s egyszersmint megállapítja, hogy azok kezdeményezőik céljainak, továbbá a gazdasági fejlődés követelményeinek, végül a nemzeti szempontoknak mennyiben feleltek meg? A török idő előtti hatalmas, népes, színmagyar országrész multjába bevilágítva azt is igazolja, hogy a magyarság e területen nem hódítóként lép fel legújában, hanem csak visszatérni kezd ősei földjére, honnan a török elűzte, majd a császári kormány sokáig vissza nem engedte. A kiváltságokkal és sok milliónyi költséggel ingyen földre ide telepített külföldiekkel szemben minden talpalattnyi földet verejtékkel kell visszaszereznie, hogy új küzdőtársaként léphessen be a népek gazdasági versenyébe. Nézzük figyelemmel e gyönyörű küzdelmet, mely aczélosabbá teszi a kart s az akaratot, vizsgáljuk eredményeit, a délvidéki magyarság térfoglalását, gazdasági erősödését s figyeljük meg, hogy a népfajok sokfélesége közt csekély számával is miként tudja kezében tartani a hegemoniát?

A honfoglaláskor magyarság szállta meg a délvidéket, hől új községeket alapítva s a meghódított, vele részben rokon néptörzseket beolvastva idővel ez országrészt színmagyarrá tette. Ezt igazolja Biborbanszületett Konstantin császár is, kinek feljegyzése szerint a magyarság zöme a X-ik században a Tisza-Maros-Temes vidékén lakott. Jelentősen növelték számát az idővel beolvadó rokon kúnok és besenyők is, kiket IV. Béla a tatárjárás után még nagyobb számban telepített be a Balkánról. Egyik kún nem-

zetség «Szenteltszék» szabad területe éppen északi Torontálban feküdt.

Délmagyarországra vonatkozó ezidőbeli okmányainkban alig fordul elő idegen hangzású helység-, vagy személynév s még a mai Krassó-Szörény területéről is egész sereg vár és falu magyar neve maradt fenn, pedig már a tatárjárás után megkezdődött az oláhok bevándorlása e hegyvidékre. A vegyesházbeli királyok alatt még nagyobb lett Délmagyarország politikai és gazdasági jelentősége. Több ízben is laktak itt királyok s tartottak országgyűlést. Az Aba, Botond, Csanád, Csák, Dorozsma, Gútkeled s más nemzetségek utódai a Bánffy, Báthory, Csáky, Forgács, Hunyady, Laczkffy, Lossoneczy, Rozgonyi, gróf Szentgyörgyi, Szilágyi és sok száz nagynevű család tagjai közül pedig számosan országos szerepet játszottak. A délvidék virágzó állapotát igazolja az is, hogy Temes megye területén, hol ma 225 helység fekszik, a Hunyadyak idejében 29 vár, 22 város és 940 falu állott: több, mint ma a négy megyében együttvéve. Legnagyobb birtokos volt a király után Hunyady János, Temesváron kívül övé 140 város és falu. A földesúri családok száma meghaladta a négyszázat s Csánky Dezső fel is sorolja neveiket. A Bácskában 1522-ben kétezer nemes családot irtak össze, kik közül csak három szláv nevű, egy ugyanakkori tizedlajstrom pedig 94 olyan magyar községet sorol fel, amelyből ma csak 17 áll fenn s az is újraépült.

A színmagyar Délmagyarország népvizonyai azonban a XV-ik századtól kezdve már jelentékenyen megváltoztak. A török által fenyegetett, majd elfoglalt balkáni fejedelemségek szerb és oláh lakosai kisebb-nagyobb rajokban kezdtek Délmagyarországba menekülni. Előbb az oláhok jöttek, már a tatárjárás után s szinte észrevétlenül helyezkedtek el a Krassó-Szörényi hegyvidéken. A szerbek az 1389-iki rigómezei vereség után kezdtek tömegesebben bevándorolni. Ettől fogva százötven év alatt hét nagyobb csapatuk jött be, majd a török hódoltság vége felé a nyolczadik. Királyaink szívesen fogadták a harczokban megedzett szerbeket s vámmmentességet, szabad vallásgyakorlatot és egyéb kiváltságokat biztosítva számukra, a déli határok védelmezésére s más hadi szolgálatokra használták őket. A török uralom határainak eltolódása szerint a szerbek több ízben változtatták lakhelyüket s egyéb okokból is oly gyakran vándoroltak egyik helyről másikra, hogy a délvidék demografiai képét mindegyre átalakították. Első nagyobb rajuk Zsigmond alatt települt a Bácskába, de mikor Brankovics despota Belgrád s a macsói bánság átengedéséért cserébe ötvenezer aranyat jövedelmező birtokokat kapott, köztük Debreczent, Csongrádot, Aradot, Szentendrét, Szathmárt, e távolibb vidékekre is sokan átköltöztek. A második település Szendrő eleste után, a harmadik Albert és I. Ulászló alatt, a negyedik Mátyás idejében történt, ötvenezer főnyi ötödik csapatukat Kinizsi Pál helyezte el a Tisza-Maros szögén, az 1511. évi hatodik

után a hetediket Jurisics javaslatára I. Ferdinánd fogadta be. Utolsó tömeges betelepülésük 1690-ben történt, mikor a nagy felszabadító hadjárat leveretése után Csernovics Arzen ippéki patriarcha vezetése alatt Albániából és belső Szerbiából a török bosszúja elől 27 ezer szerb család menekült hazánkba. I. Lipót szívesen fogadta, kiváltságokkal ruházta fel s Arad, Szeged, Pécs, Buda, Esztergom, Nagyvárad vidékére s a Bácska keleti partvidékére telepítette a bevándorlókat. A háborúban elvadult szerbek azonban a lakosság békéjét gyakran megzavarták, úgy hogy a bécsi kormány a megyék sűrű panaszaira végül is nagy részüket a kipusztult Bácskába s a Tisza-Maros vidékére költöztette át s a török kézen maradt temes-torontáli vidékkel szemben velük a tiszamarosi, a Duna mellett pedig a péterváradi határőrseget szervezte. A marosi határőrvidékhez tartozott Arad s több arad- és csanád-megyei község, a tiszaihoz Szeged, Szabadka, Zombor s a Bácska tiszamenti helységei: Ada, Bácsföldvár, Csurog, Magyarkanizsa, Martonos, Mohol, Óbecse, Péterréve, Szenttamás, Zenta, Zsablya, a dunaihoz Alsókabul (Kovil) Palánka, Ujvidék (péterváradi sáncz), Tündéres (Vilova) és Titel.

A szerbek Magyarországot hosszú ideig csak ideiglenes tartózkodási helyüknek tekintették s abban bíztak, hogy a török uralom megtörése után régi hazájukba visszatérhetnek. A karlóczai békekötés azonban hosszú időre megsemmisítette reményüket s most már végleg a magyar földhöz kapcsolódva igyekeztek jövőjüket minél jobban megalapozni. A bécsi kormány a kipusztult délvidék legtermékenyebb részein szívesen adott számukra ingyen földet és messzemenő kiváltságokat, de ennek fejében nemcsak határvédelemre s a török elleni küzdelemre, de a kormányzatával elégedetlen magyarság fékentartására s később a Rákóczi-mozgalom leverésére is felhasználta őket. A súlyos hadi adók könnyörtelen behajtását velük végeztette s minden módon igyekezett az ellentéteket kiélesíteni.

A délvidék magyar lakosságát az évszázados harcok több ízben megtizedelték, az itt lezajlott Dózsa-féle parasztlázadás pedig negyvenezer nemes és jobbágy életét oltotta ki. E veszteségeket megsokszorozta a mohácsi ütközet, melyben az ifjúság is elvérezett. Temesvár 1552-ben elesvén, a török uralom alá került délvidék magyarságának megmaradt része, melyet a török rablancra nem fűzött — Erdély és az Alföld, majd a Felvidék védettebb részeire menekült. Előbb a nemesség pusztult ki, az ellenség prédájául hagyva birtokát és kuriáit, majd a jobbágy is követte urát. Délmagyarország volt a török elleni harcok első és utolsó csatamezeje, hadba menő seregek országútja s megvert, vagy győzelmes hordák bosszújának szabad prédája. Magyar lakossága így e kétszáz év alatt teljesen kipusztult s üresen hagyott falvait a Balkánról ide menekült, vagy a török által behozott szerbek s oláhok foglalták el.

A mikor előbb a Bácska, majd Temesvár 1716. évi visszafoglalásával Temes, Torontál és Krassó-Szörény is felszabadult a török uralom alól, az egykor virágzó, népes falvak, erős várak helyén dűledező romok, felperzselt, lakatlan házak falai meredtek ég felé, de számos községnek nyoma is eltűnt a föld színéről. A megmaradt falvak egy részében oláh és szerb pásztornép élt, magyarok csak Bácskában s Torontál északi részén, összesen egy-két ezeren. Kizárólag oláhok laktak mintegy négyszáz községben s 8000 háztartásban a krassó-szörényi és temesi hegyvidéken s a csáki, dettai, temesvári, szórványosabban az újaradi, verseczi, vingai járásban s Torontál egyes részein. Mintegy ötvenezren 1640 körül vándoroltak ide Romániából. Csaknem kizárólag szerbek laktak Torontálban a törökkanizsai, párdányi, pancsovai, nagybecskereki, módosi és bánlaki járásban. Oláhokkal keverten Temes déli részén s a vingai és újaradi járásban. A mai Torontál megye zsombolyai, törökbecsei, perjámosi, nagyszentmiklósi, nagykikindai, csenei, antalfalvai és alibunári járásainak területe csaknem teljesen kihalt volt s e 8 járás 27 községében 400 család se élt. Túlnyomóan szerbek laktak Bácskában a tiszai határőrvidéken, a mai óbecsei, zentai, zsablyai járás területén s a dunai határőrvidéken, a mai titeli, palánkai, újvidéki járásban. Teljesen néptelen volt a topolyai s igen gyéren lakott a zombori, kulai, hódási, bácsalmási és apatini járás területe. Bácskában a szerbeket s a gyér számú magyarságon kívül több ezer szláv eredetű, de katolikus vallású sokác és bunyevác család is lakott, kik a törökök zaklatásai elől a mai Bosznia, Hercegovina és Dalmácia vidékéről menekülve, Budavár visszafoglalása után, 1687 körül települtek a Bácskába. A bunyevácok a Bún folyó mellékéről, honnan nevüket is kapták, ferenczrendi szerzetesek vezetésével jöttek be s az udvari kamara Baja, Szabadka, Zombor városokat jelölte számukra települési helyül. Többen Bácsalmás, Csávoly, Gara, Bácsbokod, Herczegszántó részben kipusztult helységeket népesítették be s nagy részük ma is ezekben lakik. A sokácok szintén ferenczrendi barátok vezetésével jöttek be s a Bácska nyugati szélén Monostorszeg, Szond, Béreg, Bács, Bogyán, Vajszka és Palona községeket lepték el s részben alapították. Jórészt e helységeken laknak napjainkban is.

A visszafoglaláskor Délmagyarországon talált községek és házak, valamint a népesség száma tekintetében történetiróink véleménye s a fennmaradt adatok is felette eltérők. Az ez időben készült térképek és összeírások név- és számadatai egymásnak sokszor ellentmondanak, mert az ezeket összegyűjtő katonai vezetőségnek járható utak s közigazgatási szervek hiányában sok akadállyal kellett megküzdenie. Nem csoda, ha gyakran hibásan írta össze az idegen hangzású községeket, melyeknek régi magyaros nevét többnyire maguk a szerb és oláh lakosok is elferdítették. Egyik kimutatás szerint népes községek a másokban lakatlannak vannak feltüntetve, igaz, hogy a földhöz nem kötött oláh pásztornép s a

nyughatatlan vérű szerbek gyakran változtatták is lakhelyüket. A kiöntött folyók mocsárláza s járványok szintén sok helység népét kipusztították, vagy más helyre üzték. De óvatosan és kritikával kell felhasználnunk ez adatokat azért is, mert az akkori kerületek határai a mai járásokétól lényegesen eltértek.

A bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárában őrzött lajstrom szerint 1717-ben, a török kivonulása utáni évben összeírtak a temesvári kerület 71 községében, a csáki 69, a lippai 76, a palánkai 55, a verseczi kerület 72 községében, összesen 343 helységben 11.900 lakott házat, a csanádi kerület 21, a becskerei 24 s a pancsovai 36 községében 1800 lakott házat, a lugosi kerület 26, a facsádi 108, a karánsebesi 91 s az orsovai 39 községében 7800 lakott házat, összesen 688 községben 21.500 házat. Ezzel szemben a gróf Mercy főparancsnok utasítására 1725-ben készült újabb összeírás szerint

a temesi kerületekben	280 lakott és	143 lakatlan
a torontáli	56	135
krassó-szörényi	224	65
összesen	560 lakott és	343 lakatlan

helységet találtak, tehát 130-al kevesebbet, mint nyolcz évvel előbb. Mint látható, a krassó-szörényi és temesi hegyvidék oláhlakta falvai kevésbbé voltak az ellenség pusztításainak kitéve, mint a temes-torontáli síkvidék. Történetíróink a Mercy-féle újabb összeírás adatai alapján Temes-Torontál, Krassó-Szörény visszafoglaláskori lakóinak számát legfeljebb 25—30 ezerre becsülik, holott e lélekszámnak legalább háromszor akkorának kellett lennie. Hiszen dr. Szentkláray szerint is 1753-ban már 200 ezer lakosa volt 574 községben a Bánságnak, az 1778. évi összeíráskor pedig a határőrvidék nélkül 318 ezer, amiből 182 ezer oláh, 78 ezer szerb, 52 ezer bevándorolt német, franczia, olasz, bolgár. Igaz, hogy az időközben külföldről betelepültek tízezrei jelentékenyen növelték a lélekszámot, ám a külön feltüntetett 52 ezer bevándorolt levonásával is 266 ezerre, a határőrvidékiekkel cirka 400 ezerre növekedett az oláh és szerb törzslakosság. Hatvan év alatt hogyan tudott volna tizenháromszorosára szaporodni 25—30 ezer ember, kiket közben az újabb török háborúk, mocsárláz s két pestisjárvány több ízben is megtizedeltek? Ha a lakott házak számát megfelelő helyesbitéssel tizennégyezerre tesszük s háztartásonként öt fejet számítunk, a törzslakosság számát legalább hetvenezerre kell becsülnünk.

A mai Bács-Bodrogmegye területén 1715—20. évben

Bácsmegye	28 községében	722 jobbágy- és zsellérháztartást
Bodrog " ...	27 " "	648 " " "
a dunai határőrvidék	5 " "	680 határőr háztartást,
a tiszai " "	13 " "	1350 " "
összesen	73 községben	3400 háztartást írtak össze.

Acsády a fenti adatokat helyesbítve, 230 nemesi és papi család hozzászámításával harmincezerre becsüli a Bácska lakosságát. Tehát a négy megye lélekszáma a visszafoglaláskor körülbelül százezernyi lehetett.

Telepítések III. Károly alatt. (1711—40.)

A visszafoglalás után Délmagyarország egykori földesúri családjainak utódai siettek a hatóságnál jogczimüket igazolni, hogy ősök birtokára visszatérhessenek. A császári kormány azonban a folyamodók jogos igényeit figyelembe nem vette s a török elleni háborúk tetemes költségeire hivatkozva az egész földterület kincstári tulajdonnak nyilvánította. Mint később kiderült, nem pénzügyi, hanem politikai szempontok vezették ebben, mert a míg a magyar földesurak és jobbágyság visszatérését megakadályozta, osztrák főtisztjeinek s másoknak bőven adományozott uradalmakat. És gazdag kiváltságokat s több évi adómentességet ígérve, sok millió forintnyi költséggel a külföldiek tízezreit telepítette a szerb és oláh lakossághoz a délvidékre, hogy őket a szabadságszerető magyarság fékentartására használja.

Délmagyarország néprajzi térképe ma más lenne, ha a visszafoglalás után a megyei rendszer életbelépett s a magyar nemesség és jobbágyság ősök földjére visszatérhetett volna. Igazolja ezt Bács-Bodrog megye példája, hol a magyarság számaránya ma két és félszer nagyobb az egykor túlnyomó többségű szerbekénél s a hol a tiszai és dunai határőrvidék területét kivéve nyomban visszaállították a megyei rendszert. Pedig az ehhez szükséges nemesi osztályt itt sem a régi földesurakból, hanem a császári főtisztek s határőrségi szerb főemberek nemesítése által szervezték. De idővel ezek birtokai többnyire magyar érzelmű földesurak kezébe kerültek, a kik uradalmaikat jó részben az Alföldről telepített jobbágysággal népesítették be. Elöl jártak köztük a kalocsai érsekek, kik nyolczvan éven keresztül főispánjai voltak az 1729-ben egyesített Bács és Bodrogmegyének s egyébként is annak legnagyobb földesurai közé tartoztak. Az uradalmak birtokosai nagyrészen alföldi magyarokat s felvidéki tótokat, ruténeket telepítettek, külföldi németeket csak Mária Terézia rendeletére, 1764 után. Általában úgy Bács-Bodrogon, mint Temes-, Torontál-, Krassó-Szörényben a németek s más külföldiek betelepítését túlnyomólag a császári katonai, vagy polgári hatóság hajtotta végre a kincstári birtokokon.

Bács-Bodrog a török uralom alól pár évvel előbb felszabadulva, benépesülése is korábban megkezdődött. Keleti és déli részén már 1700 körül szervezte a bécsi haditanács a tiszai és dunai határőrvidéket s az országban elszéledt szerbek nagy részét oda telepítette át. A többi területen, hol a megyei rendszert életbe léptették, a földesurak — gróf Csáky kalocsai érsek már 1712-től kezdve — s

a kincstár is csakhamar hozzáálltak uradalmaik benépesítéséhez. Az alföldről visszavágyó magyarság rajai először az északi vidéket szállták meg s 1730 körül Mátételke, Mélykút és Jánoshalma községeket alapították, többen Bácsalmás bunyevác lakóihoz költöztek. A külföldi németek betelepítése 1729—36 közt szintén megkezdődött s a kamara ekkor építé számukra délen Apatint, Bács-szentivánt, Hódságot, északon Küllődöt és Csátalját, mely az első bácskai német telep. Szerbek költöztek délen Dunacsébre s németek Szépliget, Bácsújlak, Ópalánka szerblakóihoz. Belgrád 1739. évi eleste után sok német, örmény és szerb kereskedő költözött át a «péterváradai sáncz»-ra, a mely 1748-ban Ujvidék néven önálló helységgé alakult. 1720 körül kisoláhországi siákok alapították Szilbereket, a bajai járásban pedig Legyen falu átköltöző lakói Regőczét.

A Temesi bánságban. A magyarság, mely a megyei és földesuri rendszer mellett a Bácska szerb lakói s a betelepített németek közt szívós kitartással idejében teret tudott hódítani, a visszafoglalt délvidék többi részeiből hosszú ideig teljesen ki volt tiltva. A császári kormány ugyanis Temes, Torontál és Krassó megyék helyreállítása helyett azok területét az ország testéből kiszakítva, «Temesi bánság» néven katonai szervezetű osztrák koronatarományynyá alakította s csak katolikus vallású német, vagy más külföldi lakosoknak engedte meg az odatelepülést. A bánság 1753-ig katonai igazgatás alatt állott, amikor czélszerűségi okokból a tartományi, vagy kamarai rendszer váltotta fel, élén a polgári elnökkel. A bécsi udvar a temesi bánság igazgatását s a kipusztult országrész benépesítését a török hadjáratokban kitűnt gr. Mercy Claudius Florimund tábornokra bízta, aki nehéz feladatát zseniálisan oldotta meg. Szervezte a közigazgatást s a folyók szabályozása, vadvizek lecsapolása által lakhatóvá tette a mocsárlázt okozó óriási ingoványokat. Középületeket, gyárakat emelt s az ipar és okszerű földművelés, rizstermelés, selyemhernyótenyésztés meghonosítására hozzáértő olasz, német, spanyol, francia telepeseket hozott, kiknek ingyen házhelyet, földbirtokot, pénzsegélyt, több évi adómentességet s más kedvezményeket adott. Új községet csak néhányat alapított s inkább a meglevő helységek gyér lakosságát növelte általuk.

Mercy kérésére az udvari kamara már 1718-ban háromszáz bécsi iparost küldött Temesvárra, majd Laibachból kőművesek s Tirolból, Cseh- és Szászországból bányászok jöttek Oravicabányára s a többi bányákba. Földművesek nagyobb számban települtek a Rajna vidékéről, melynek fejedelmeit III. Károly levélben kérte meg, hogy a kivándorlás elé ne gördítsenek akadályokat. Egyszerre jött hatszáz család, kiket a Dunán hajón szállítottak s Palánkán, Verseczen, Moldován helyeztek el. Jóval nagyobb volt a telepítés második szakasza 1724-től 1727-ig, amikor több ezer család vándorolt be. De mint előbb, úgy most is csak szerencsét próbáló, vagyon-talan kalandor nép, Mercy szerint «gazdátlanul kóborló csöcselék»

jött s a délvidék a külföld rakonezátlan, dologkerülő elemeinek levezető csatornája lett. Falck János wormsi törvényszéki ügyész vállalkozott a kolonisták toborzására. Elzászban, Lotharingiában, Hessenben, Badenben, Pfalzban, Felsőbajorországban ügynököket tartott, kik a városokat és falvakat bejárva dobszóval gyűjtötték össze s előlegekkel, ígéretekkel csábították Délmagyarországba településre a népet. Munkájukat megkönnyítette az a körülmény, hogy a XVII. század végén e vidékek sokat szenvedtek a francziáktól. A hatóság a már betelepültek közül többeket a végből küldött vissza hazájukba, hogy jó sorsukat elbeszélve, ismerőseiket is bevándorlásra csábítsák.

A Délmagyarországba betelepülő németek túlnyomó része a későbbi időszakokban is jórészt a birodalom déli és délnyugati frank, bajor és sváb törzseiből került ki, egyfelől azért, mert e kerületek lakói katolikusok maradtak, másfelől ez apró fejedelemségek jobban elnyomott jobbágysai szívesebben hagyták oda hazájukat, mint az erős, öntudatos nemzetekké fejlődött keleti és északi országok lakosai. E hatalmas fejedelmek meg sem engedték alattvalóik kivándorlását, míg a kisebb grófok, püspökök a császár kérésére kénytelenek voltak ebbe beleegyezni, legfeljebb jól megfizettették magukat. A gyarmatosoknak Bécsben kellett jelentkezni, hol utiköltséget kaptak s a honnan ingyen utaztak hajón Pancsováig. Az 1727-ben megindult harmadik telepítés már csekélyebb sikerrel járt, mert a rajnai fejedelmek szigorú intézkedésekkel vetettek gátat a tömeges kivándorlásnak. Egykori kútfőink a Mercy által betelepítettek számát harmincezerre becsülik, de ezek közül később sokan elpusztultak járványok, mocsárláz s az újabb török háborúk alatt.

A mai **Temes megye területének** déli részén gróf Mercy 1718 után németekkel alapította Temesőrt, elzászi és württembergiekkel Fehértemplomot, később németeket telepített az újjáépített Dettára s Vejte oláh, Denta, Deliblát, Kevevára (Temeskubin) Versecz, Temeskutas szerb lakóihoz, olaszokat Karasjeszenőre, német iparosokat és olaszokat Csákra. Az olaszok előbbi helyen a szerb, utóbbiban a német lakosságba olvadtak. Szerbek alapították ezidőben Szöllőshelyet, az ide, valamint Palánkára telepített németek csakhamar elköltöztek. Az északi részen 1724-ben németekkel és spanyolokkal alapította a róla elnevezett Mercyfalvát, németekkel Hidasligetet (Bruckenau) és Zádorlakot. Németeket telepített Lippa, Temeshidegkút, Kisbecskerek, Munár, Német-szentpéter oláh lakosaihoz és Újaradra, melyet az Arad várát ostromlók hozzátartozói 1688 körül alapítottak. Sokácizók számára építette Stancsafalvát s az oláh-szerbekhez sokácizokat és németeket telepített Temesrékásra. Temesvár közelében németekkel alapította Temesgyarmatot, Szabadfalut. Utóbbiba és Temesvárgyárvárosba olaszokat is hozott. Ezidőben oláhokkal növekedett Monostor magyar és Temeskenéz szerb lakossága.

A mai **Krassó-Szörény megye** területén főképen Karánsebes, Dognácska, Boksánbánya, Orsova, Facsád, Újmoldova oláh lakosságához telepített németeket. Az 1718 körül Lugosra költözők a Temes túlsó partján Németlugost alapították, mely csak 1793 körül egyesült az anyaközséggel.

A mai **Torontál megye** területén németekkel alapította Újpécset s növelte Perjámos szerb, Sárafalva szerb-oláh lakosságát. Alsóelemérre a nagybecskereki török parancsnok által telepített szerbekhez németeket s Nagybecskerekre spanyolokat is hozott, kik azonban a mocsárláztól elpusztultak, vagy elvándoroltak. Már 1718-ban németek költöztek Pancsovára s a Maros mentén Kiszombor magyar népe Pestmegyéből jövőekkel növekedett.

Az olaszországi hadsereg fővezérévé kinevezett gróf Mercy 1733-ban Parma mellett elesvén, halála után hosszabb ideig szünetelt a bánsági telepítés. Még III. Károly uralkodásának végén, 1737-ben alapította a kincstár erdélyi és krassói oláhokkal Felsőtorontálban Valkányt. Ugyanezen évben kezdődött a bolgárok betelepülése, kik a török zaklatásai elől menekülve, Stanislovics kath. püspök vezetése alatt mintegy 4600-an költöztek át a temesi bánságba. A kormányzóság egyik csoportjukat az elpusztult Vinga temesi és Óbessenyő torontáli községbe s a perjámosi járás egyik pusztájára telepítette, hol a Lovrinácز gazdag bolgárról elnevezett Lovrint alapították. Innen négyszáz család később átköltözött Óbessenyőre, a többi pedig 1790 körül Vingára. A bolgárok másik csoportja a mai krassószörényi resiczabányai járásban Krassóvár, Kiskrassó (Lupák), Vizes (Vodnik), Nermed, Krassóalmás (Jabalcsa) Krassócsörgő (Klokotics) és Kengyeltő (Rafnik) jelenleg is bolgár többségű községeket alapította, illetve népesítette be. Utóbbiakat krasovánoknak nevezik. A bánság vezetősége a jórávaló, szorgalmas bolgárokat az adózás alól fölmentette s más kiváltságokban is részesítette. Kisebb-nagyobb csapatokban ezután is többször települtek át a délvidékre, így Módosra, Dentára, Székelykevére, Nagyikindára s ők alapították Temes megye dettai járásában Berestyét.

Telepítések Mária Terézia alatt. (1740—80.)

Mária Terézia még nagyobb arányokban folytatta a délvidék betelepítését s az első kísérletek tanulságai alapján intézményesen szabályozta a gyarmatosítás ügyét. Hosszú uralkodása a délvidék és a telepítések történetében egyaránt korszakalkotó s egész sereg irányító intézkedés fűződik nevéhez. A szerb ügy s az úrbéri viszonyok rendezése, a telepítések módját pontosan körvonalozó gyarmatosítási főutasítás, a telepítő bizottság szervezése, a tiszta-marosi határőrvidék megszüntetése, a csajkás, a kinkindai szabad szerb s a tiszai korona kerület felállítása, a dunai

határvidék átszervezése, a megszüntetett temesi bánság helyén a megyei rendszer visszaállítása, a cigányok letelepülésének engedélyezése, 1762. évi rendelete, melyben a földesurakat uradalmaik benépesítésére kötelezte és sok más intézkedése hatalmasan fel-lendítették a Mercy halála óta a török, majd az örökösödési hábo-rúk miatt szünetelő gyarmatosítás ügyét. Az uralkodása alatti telepítések idejét, rendszerét és irányát tekintve, két korszakot kell megkülönböztetnünk: az örökösödési háborúk befejezésétől, 1745-től 1756-ig a hétéves háború előtti, majd 1763-tól kezdve e háború utáni időszakot. Az előbbi tizenegy év alatt főképpen a földesurak telepítettek bácskai birtokaikra magyarokat és fel-vidéki tótokat s a felosztalt tiszta-marosi határőrvidék szerb-lakósa költöztek át Torontálba és a csajkások a Duna—Tisza szögére. A külföldi németek nagyobb arányú, rendszeres betele-pítése a hétéves háború utáni időszakban történt.

A királynőnek sok gondot okoztak a szerb határőrök: por-tyázó csapataik garázdálkodásai miatt a megyék számtalanszor panaszkodtak s erélyesen sürgették a temesi bánság visszafog-lalásával fölöslegessé vált tiszta-marosi határőrvidék megszünt-etését és területének a megyékhez visszacsatolását, amit az országgyűlés 1741-ben elhatározott, de Mária Terézia csak 1745-után foganatosított. Akkor is főképpen a Szabadka, Zombor vidékén lakó s az óhitű szerb határőrökkel ellenséges viszonyban élő katolikus bunyevácok szorgalmazására tette. A királynő szerette volna a szerbeket is katolikus hitre téríteni, de ez nem sikerült, sőt a zaklatások miatt 1750 körül köztük lázadás is tört ki, amit az orosz kormány által ideküldött katonatisztek is szítottak. Ez alkalommal több ezeren ki is vándoroltak Orosz-országba, Kiew vidékére. A királynő végül is engedett s pátenseivel kedvezően szabályozta ügyüket. A tiszta-marosi határőrvidék felosztalása folytán a megyei igazgatással megbarátkozni nem tudó szerbek nagy részét 1760 körül Torontálba Mokrin, Nagy-kikinda és Melencze vidékére telepítette, hol számukra 1774-ben tíz községből a szerb kiváltságos kerületet szervezte s törvény-hatósági joggal és egész sereg kiváltsággal ruházta fel. Így a telki állományokon felül a szerbek még százezer hold földet kaptak, melyért igen csekély külön bért fizettek a kincstárnak. E külön terület volt az, melyet a tíz község lakósa «Überland földek» czímen 1882-ben négy és fél millió forintért váltottak meg az államtól. A tiszta-marosi szerbek egy része a határőri szolgálat után vágyódva, a déli Torontál mai antalfalvi, alibunári, pancso-vai s részben a nagybecskereki járásainak területén szervezett dunai határőrvidékre költözött át s példájukat 1768—74 közt sok száz család követte a kikindai kiváltságos kerületekből is. A határőrvidékek többszöri átszervezése, megerősítése alkalmával egyébként ezután is több ízben költöztek át a szebek egyik vidék-ről a másikra.

A hét éves háború befejezéséig, 1763-ig.

Bács-Bodrog megyében. Mária Terézia az 1745-ben feloszlott tiszai határőrvidéknek a mai zentai, óbecsei és zsablyai járások területén levő községeiből a tiszai koronakerületet szervezte s a mikor a katonai állapotba visszavágyó szerbek innen a csajkás kerületbe s a torontáli határőrvidékre költöztek, helyükbe a kamara 1753 körül Ada, Mohol, Martonos, Magyarkanizsa, Zenta s más községekbe alföldi, szegedvidéki és járszági magyarokat telepített. A katonai vezetőség a csajkás kerületet 1750-ben szervezte a Tisza-Duna s a római sáncz háromszögében, a mai titeli és zsablyai járásban Zsablya, Dunagárdony, Mozsor, Sajkás-lak, Titel és Tündéres községek területén, hova Komárom, Győr és Esztergom vidékéről hajósokat, ú. n. sajkásokat telepített. A Titel zászlóalj-székhelylyel szervezett több század hajósnépe a Tiszán, Dunán, Dráván a határt őrizte s katonai szolgálatot teljesített. A külviszonyok rosszabbra fordulva, 1763-ban a sajkás kerületet átszervezték s a fenti hat községhez hozzácsatolták Alsó- és Felsőkabolt, Sajkásszentivánt, Csurogot és Boldogasszonyfalvát (Goszpodince), 1801-ben pedig Kátyot, Nádálját és Sajkás-Györgyét. E tizennégy községet aztán csak 1873-ban keblezték vissza Bács-Bodrog megye területéhez.

A tótoknak Bácska déli részére betelepítése 1740 körül kezdődött, a mikor a gr. *Cavriáni* futaki uradalmát bérbe vevő *Csernovics* Mihály kötelezte magát, hogy az egész földterületet mivélés alá veszi s a hiányzó munkaerőt telepítés útján fogja pótolni. Minthogy a közeli falvak szerb lakosai a rendszeres munkától idegenkedtek, *Csernovics* Felsőmagyarországból és Pestmegyéből nagyobb számmal lutheránus tótokat hozott Petrócz és Dunagáros szerbjeihez. Ugyanő szerbekkel alapította elpusztult községek helyén Kiszácsot, Ósóvét és Kölpényt, az utóbbiból Oroszországba költöző szerbek helyére pedig tótokat hozott. 1760 körül *Battyány* Kölpényből elbocsátott szerződvényes tótokkal alapította Bácsujfalut, tótok és szerbek újjáépítették Liliomos elpusztult községet s lotharingok települtek a német Hódságra. 1745 körül szerbek alapították Militicset s magyarok települtek a szerb Bácsordásra (Karavukova). A kamara kétszáz tót és magyar családdal alapította Veprődöt s a szerb Kulára felvidéki ruténeket s dunántuli magyarokat hozott. *Grassalkovics* kamarai elnök 1750 körül kétszáz külföldi és felvidéki német családot telepített Dunabökény, Borócz és Ópalánka szerb községekbe, 150 magyar családot Doroszlóra; Apatin német lakosságát növelte s az onnan emiatt elköltöző szerbek részére Sztapárt alapította. *Gombos* István adminisztrátor 1760 körül magyarokat telepített a sokáczokhoz Begojévara, melyet később Gombosnak neveztek el róla. A megye felsőrészén németek alapították ezidőben Gádort s kétszáz családdal bővítették Küllő-

döt. A német telepesek miatt Dunabökenyből 1750 körül elköltöző szerbek Csonoplyát alapították, honnan őket csakhamar szintén kiszorították a bunyevácok és magyarok. A kamara 1742-ben tolna-, baranya-, veszprém- és somogymegyei magyarokkal alapította Bezdánt, hova húsz év múlva csehek is települtek. Ebben az időszakban keletkezett igen érdekes körülmények között Nemesmilitics. Már 1745-ben felmerült az a terv, hogy Zombor legyen a megye székhelye s a környékbeli nemesség számának növelése végett a közeli kincstári pusztán nemesi községet alapítsanak. A kamara e célra Militics pusztát jelölte ki, hova több szabadkai bunyevác s az ország minden részéből sok elszegényedett nemes költözött át. A mai topolyai járás teljesen kipusztult vidékét 1750 körül kezdték benépesíteni, amikor *Grassalkovich* a török alatt keletkezett Topolyára kétszáz szerződményes magyar családot hozott. Bajsát magyarokkal és tótokkal építette *Zákó* István, ki az uradalmat betelepítés kötelezettségével kapta Mária Teréziától. A kamara 1749—62 közt Bátmonostorra és Nagybaracsára somogyi és baranyai, Dávodra pedig felvidéki magyarokat telepített, akik miatt két utóbbi község szerbjei elköltözve, Órszállást (Stanisics) alapították. Németek építették Vaskutat s 1750 körül Szentfülöpöt. Ez időszak kincstári telepítéseinek nagy része az 1748-ban kamarai elnökké lett *Grassalkovich* Antal nevéhez fűződik, kinek hivatalba lépése után kezdett a Bácska benépesítése nagyobb arányokat ölteni.

A temesi bánságban *Mercy* által megkezdett telepítést szintén csak 1745 után folytatta tovább a katonai vezetőség, majd 1753-tól kezdve a polgári elnök alatt álló tartományi kormány. Azonban a hétéves háború előtti időszakban kevesen települtek a bánságba, hol csak a szerb határőrök Torontálba átköltözése okozott nagyobb népmozgalmat. Bár a bécsi kormány a hesseni fejedelemségben s a rajnai tartományokban ügynökökkel gyűjtötte s pénzsegélylyel és más kedvezményekkel kecsegtette a települőket, mégis egyre gyéribben akadtak ajánlkozók s Pozsony- és Pestmegye lakatlanabb vidékeinek földesurai útközben közülök is többeket feltartóztattak s hasonló kedvezményeket ígérve, uradalmaikra telepítettek. A bevándorlás csökkenése folytán a bécsi kormány erőszakosabb eszközökhöz is nyult s a kisebb büntettekért elítélt osztrák alattvalókat a bánságba tolonczoltatta, hogy ott megjavuljanak, vagy elpusztuljanak. Ezeket a gazdák Temesváron, a piacon cselédül vehették. E sok hátránnyal járó rendszert azonban *Mária Terézia* 1770-ben fia tanácsára megszüntette.

A mai Torontálmegye csaknem teljesen kipusztult nagy-kikindai, antalfalvi és törökbecsei s a gyér lakosságú törökkanizsai és nagybecskereki járásainak területén egész sereg községet alapítottak vagy szálltak meg a Tisza-Marosvidékéről átköltöző szerbek. A törökbecsei járásban 1740-ben a III. Károlyról elnevezett Karlovát, 1752—60 közt pedig Aracs, Beodra, Melencze, Tisza-

tarros községeket alapították s növelték Kumán, Törökbecse szerb lakosságát; a nagykikindai járásban alapították Mokrint s gyarapították a szerb Tiszahegyest és Nagyikindát. 1753 körül alapították az antalfalvi járásban Antalfalva, Cserépalja, Csenta, Torontáludvar, a törökkanizsaiban Oroszlámos, Ókeresztúr, Józseffalva, 1746 körül Deszk, Szőreg, Ószentiván, a nagybecskerekiben 1753 körül Perlasz, Begaszentgyörgy s a zsombolyai járásban Csernye községeket, részben elpusztult régi magyar helységek helyén. Az alibunári járás területére 1751 után a Maros mellékéről számos oláh határőr települt át, hol Keviszöllőst alapították. Oláhok költöztek felső Torontálba a szerb Nagykomlósra s az elvándorolt szerbek helyére Egresre. Lippavidéki oláhok alapították 1764 körül Nyerőt. Németek települtek 1752 körül Nagyszentmiklósr s annak szerb lakóitól különválva Németszentmiklóst alapították. A kincstár ezidőben a szerb Perjámosra lotharingokat, Nagyszentpéterre oláhokat és németeket telepített. Belgrádból és Baranyamegyéből magyarok költöztek Nagybecskerek «magyar utcájába».

A mai **Krassó-Szörénymegye** bányavidékére 1750 körül a kincstár németeket telepített Szászkabánya, Dognácska, Mehádia községekbe.

A mai **Temesmegye** területén külföldi németek ez időszakban csak Ujbessenyt alapították s Szentandrás oláhságához települtek. Erősebben terjeszkedtek az oláhok főképen az újaradi, vingai és temesrékási járásokban, hol Ószényt, Temesfüzkútot és Kiszentmiklóst alapították s növelték Temesszécsény, Székesút s több más község oláh lakosságát.

A hét éves háború után 1763-tól 80-ig.

Mária Terézia a hétéves háború után fokozott mértékben folytatta telepítési akcióját s annak rendszeresebb irányt és erősebb lendületet adott 1763. évi «benépesítési rendeletével». Ebben a telepítések irányát megszabva, pontosan körvonalazta a települők kedvezményeit és kötelességeit is. Megállapította, hogy mely helyeken lehet, vagy kell falvakat alapítani s hogyan építendőek a házak és utcák? A falu közepére helyezendő a templom, papilak, iskola és a korcsma, a főutcák szélessége 18—20, a mellékutcáké 6—8 ölre szabandó s minden utcában közös kutakat kell állítani. Köteles minden települő legalább húsz jegenyét és tizenkét eperfát ültetni udvarára, vagy háza elé, kertjében pedig gyümölcsfákat nevelni. Minden nagyobb községnek orvost kell tartani s kórházat építeni. A betelepülő földmivéseket hat, az iparosokat tízévi adómentesség illeti meg az ingyen földbirtokon és házhelyen s az utazásra és berendezésre kapott pénzsegélyen felül. A földek egész-, fél- és negyedtelkenként kerülnek kiosztásra. Az egész telek 24 hold szántó, 6 h. kaszáló, 6 h. legelő és egy hold belsőségéből, a féltelek

összesen 21, a negyedtelek 13 holdból állott, katasztrális holdakban számítva.

A bánsági telepítés költségeire a királynő évenként négyszáz-ezer koronát irányzott elő, de egyes években a nagyarányú gyarmatosítás kiadásai ez összeget jóval túlhaladták. Minthogy 1763—73 közt több millió koronát emésztett fel a telepítés, az utóbbi években már csak ama jelentkezőket fogadták be, kik a megszabott gazdasági felszereléssel rendelkeztek és saját költségükön utazhattak. A segélypénzek megszüntetése után a bevándorlás tetemesen csökkent s inkább csak a járványok s elköltözés miatt megürült telkek betöltésére szorítkozott. Mária Terézia a békekötés után hadi szolgálatból elbocsátott, továbbá a bécsi, pesti, prágai és pettauai rokkantak házában lakó kiszolgált katonákat szintén felszólította a délvidékre településre. Trier, Lotharingia és Hauerstein vidékéről 1764 körül be is költözött több ezer katona. A királynő a telepítés egységes és szakszerű irányítására 1766-ban «gyarmatosító bizottságot» szervezett. Ennek Ulmban, Kölnben, Regensburgban, Frankfurtban s a német birodalom más városaiban működő biztosai széleskörű propagandát fejtettek ki a betelepülés érdekében. A bizottság Hildebrand kormánybiztos tanácsos elnöksége alatt Knoll temesvári kerületi főnökből báró Laffert ellenőrből és Neumann lippai sótári tisztből állott, a kiknek személyes vezetése mellett főképen Temes, Torontál felső részén egész sereg új község épült. Hozzátelepítéssel pedig számos régebbi falu gyérszámú lakossága növekedett. Vezetésük mellett 1763-tól tíz év alatt mintegy huszonötezer külföldi települt a bánságba.

A mai Temes megye felső részén 1766—72 közt Neumann alapította németekkel Temesujfalut 148, Bükkhegyet, Kistrékást (Altringen), Temeskomjátot (Lichtenwald), Németremetét (Greifental) 42—42, Máslakot (Blumental) 93 családdal, Rigósfürdőt (Neuhof) 42 és Saroltavárat (Charlottenburg) 32 tiroli családdal, továbbá a német-oláh lakossághoz Lippára 84, T. Hidegkútra 148 német családot telepített. Ugyanő alapította Angyalkutat 106, Szépfalut 210, Németvárost és Réthátat 100, Temeskeresztet, (Kreuzstätten) 65 családdal s ugyancsak németeket telepített Ujarad, Zádorlak, Németszentpéter német, Temesnagyfalú szerb lakosságához. Knoll hozzátelepítéssel növelte Szabadfalú és Temesgyarmat német lakosságát, utóbbit 235 családdal, Temesrékást 42-vel. Hildebrand háromszáz német családdal alapította Szakálházát s francziákat és németeket telepített Szentandrásra és Ujbessenyőre. Knoll Mercyfalvára a spanyol-olasz lakosokhoz németeket és francziákat telepített s növelte Hidasliget németiségét. A déli részen 1776 körül rokkant német katonák költöztek a szerb Kevepallós (Plosicz), Kevevára, Temessziget (Osztrovo), Almád (Jabuka) és Homokos (Mramorák) határőrvidéki községekbe. Oláhok és szerbek alapították Márktelkét (Markovecz) s németekkel újból telepítette Brigidó elnök Vejtét (Vojtek).

A mai Torontálmegye területének déli részén a kikindai kerületből határőrvidékre átköltöző szerbek 1764 után alapították Farkasd, Baranda, Tamáslaka és Bótos községeket s növelték Torontáludvar szerb lakosságát. A kincstár marosi oláhokkal alapította Végszentmihályt és Újzorát (Uzdin), oláh-, szerb- németekkel Révaujfalut; rokkantnémet katonákat telepített a szerb Tárcsó (Starcsova), Szekerény, Omlód (Homolicz) s alföldi magyarokat is Ópáva és Torontálmás községekbe. A gyarmatosító bizottság felsőbb helyről utasítást kapva arra, hogy a marosmenti községekbe is telepítsen németeket, e falvak oláh lakosait 1765 körül Nagybecskerek vidékére költöztette át s velük Begafő (Klekk), Fény, Kistárnok, Nagytárnok, Jankahíd és Écska községeket alapította. N.-Kikinda vidékéről áttelepülő szerbek építették Karácsonyifalvát (Offszenicza). A külföldi német és francia települők túlnyomó része felső Torontálban, a mai nagyszentmiklósi, nagykikindai, csenei, perjámosi s az ekkor még majdnem lakatlan zsombolyai járás területén nyert elhelyezést. Báró *Laffert* 1764 körül Nagyszentmiklós német lakosságát növelte s a szerb Öcsesánadra negyven német családot telepített, kik különválva Nagycsanádot alapították. Hildebrand 1767 körül építette Zsombolyát 40 lotharingi, Nagyjécsát és Csatádot 204—204 birodalmi, Garabost és Nagyösz (Triebsvetter) 200—200 elsass-lotharingi, württembergi és schwarzwaldi, Kiskomlóst (Ostern) 51, Kisösz (Gottlob) 203 német család számára. Neumann 1770 körül alapította Nagytótszeget (Heufeld) és Kistótszeget (Mastort) 78—78 rajnamelléki, Kisjécsát 100, Tere mit (Albrechtsflur) 80 s Bogárost 200 elsassi, belga, sváb s rajna menti német, Károlyligetet (Charleville) és Szentborbálát (Seultourn) 64—64 lotharingi francia és Szenthubertet nagyobb számú metzi, besanconi, párizsi és luxemburgi francia, továbbá mainzi, trieri, würzburgi s nassaui német család számára. Billédet 254 német családdal *Knoll* telepítette. 1770 körül németek alapították a gr. *Clary* temesvári kormányzóról elnevezett Klárit, Vizesdát és Torontáloroszt s utóbbiba később szegedvidéki magyarok is jöttek; lotharingi francziák építették Nákófalvát, 120 westfáliai család Máriaföldét (Nagyteremia). Luxemburgi és felsőmagyarországi németekkel növekedett Nagykomlós oláh-szerb és Perjámos német-szerb lakossága. Marosmenti oláhok ezidőben alapították Öregfalut és Pészakot, szegedvidéki magyar dohánykertészek pedig Pusztakeresztúrt. A kincstár a Lovrinból elvándorló s Kiskikinda néven új községet alapító szerbeket Basahidára telepítette. A törökkanizsai és törökbecsei járások területén ebben az időszakban már megkezdődött a magyarok tömegesebb betelepülése. A kincstár szegedvidéki, nagyrészt dohánykertészekkel alapította 1760-ban Hódegyházát (Jazova), 1773 után pedig Magyarajdányt, Rábét, Klárafalvát és Torontáltordát. A szerb Törökbecsére és Törökkanizsára is egyre több magyar költözött. Marosmenti oláhokkal alapította a kincstár Óbébát.

Bács-Bodrogmegye mai zentai és óbecsei járásainak területéről ebben az időszakban is tömegesen vándoroltak el szerbek a csajkás kerületbe és a torontáli határőrvidékre. Helyükre a kamara 1770 körül Ada, Mohol, Magyarkanizsa, Martonos, Bácsföldvár, Szenttamás, Turja, Péterréve s más községekbe nagyobb számban telepített magyarokat a Jászságból s Heves-, Hont-, Nógrádmegyéből; Óbecsére Pest- és Csongrádmegyéből. Zentára bars- és hont-megyei tótokat is. A topolyai és bácsalmási járásba szintén sok magyar költözött, akikkel Grassalkovich kamarai elnök 1764–69 körül Tataházát és Kishegyest alapította. Utóbbiba békésszentandrás reformátusok jöttek. Mélykút magyar lakosságát is növelték újabban átköltözők. Bevándorló németek alapították Madarast, 1763 körül bunyevácok Katymárt. Mária Terézia rendeletére 1764-től kezdve a kamara túlnyomólag németeket telepített Bács-Bodrogmegyébe, kivált a déli és nyugati részekre. Rokkant katonákkal és birodalmi németekkel alapította Ujszentivánt, mely később egyesült a szomszédos Bácsszentivánnal. Apatini svábokat s elbocsátott katonákat telepített Szentfűlőpre, württembergieket Bácsordas és birodalmi németeket Doroszló, Bácskertes magyar, valamint Veprőd és Paripás (Parabuty) szerb lakosaihoz. Batthyány kalocsai érsek szerbekkel alapította Dernyét (Deronya). A kamara lotharingi francziákkal és németekkel növelte Szépliget, Dunabökény és Palánka lakosságát. Ujpalánkát 1772-ben alapították a szerbek-től különvált németek, Ujfutakot pedig a szerb Ófutakra 1763 után telepített elsassi és bádeni németek. A futaki uradalom felvidékről jövőekkel növelte Kiszács tót lakosait. A kamara 1767 körül felsőmagyarországi ruthénekkal népesítette be az elpusztult Bácskeresztur és Kuczora régi magyar községeket.

Ebben az időszakban is tömegesen költöztek alföldi magyarok a dunai forgalom folytán erősen fejlődő Bajára, valamint az akkor Szentmáriának nevezett Szabadkára. Utóbbi város Bajmok és Csantavér puszta-községeit katonaszállítás végett, a Kamara rendeletére 1764–70 közt szintén velük telepítette be. Csongrád megye ezidőtájt sokat mozgolódott, hogy ősi jogon hozzá csatolják vissza Szabadkát, melyet azonban Mária Terézia 1779-ben Máriatereziopolis néven szabad királyi várossá emelt. Ujvidék és Zombor már 1747–8-ban szabad királyi jogot nyert s 1760-tól kezdve Zombor lett a megyeszékhely, míg azelőtt a megyegyűléseket Bácsban, Baján és Ujvidéken felváltva tartották.

II. József és II. Lipót alatt. 1780-tól 1792-ig.

II. József már 1767. évi tanulmányútján meggyőződött arról, hogy Délmagyarország lakosságát okszerűen gazdálkodó németekkel kell szaporítani s trónralépte után nagy buzgósággal folytatta tovább a Mária Terézia utolsó éveiben szünetelő telepítést. Hogy

a külföldi németek az ideköltözésre nagyobb kedvet kapjanak, 1782-ben kiadott patensében a bevándorlók részére teljes vallás-szabadságot biztosított s minden családnak ingyen házat, kertet, elegendő földet, gabonát, állatot és eszközöket, betegség esetén kórházi ápolást s a család legidősebb fiának katonai szolgálat alóli felmentést ígért. A bevándorló a kincstár költségén utazik le s ellátást kap, a míg keresetéből nem tud megélni. Tíz évig minden adótól és földesuri tehertől mentes. Az iparosok ingyen szerszámot, házhelyet, fát, ötévi adómentességet, 50 forint segélyt s építési anyagokat kapnak, a czéhekbe pedig díj nélkül vehetők fel. E patenset a rajnavidék minden városában és falujában kihirdették s annak alapján pár hónap alatt Pfalzból, Hessenből, Frankfurtból, Zweibrückenből Bécsen keresztül valóságos néparadat indult Dél-magyarországra, úgy, hogy a fejedelmek kénytelenek voltak intézkedésekkel korlátozni a nagyarányú kivándorlást. A vallásszabadság biztosítása különösen sok evangélikus és református németet vonzott, kik a délvidéken több virágzó községet alapítottak. A míg e kedvezményekkel lehetett települni, 1787-ig mintegy 38 ezeren vándoroltak be, túlnyomólag a felső Rajna vidékéről. Minthogy ennek költségei meghaladták a hétszázezer koronát, egy idő múlva II. József az alföldi és felvidéki nép délvidékre települését is elősegíteni akarva, a jobbágyságnak szabad költözési jogot adott. Am, nehogy földesuraikat tömegesen odahagyhassák, némi korlátokat is szabott. Így csak azok elköltözését engedte meg, a kik úrbéri, állami és magántartozásaik lerovását igazolták. Zsellérnek csak egyik fia települhetett át kincstári birtokra. Míg előzőleg többnyire a jász- és kúnkerületek, Szeged s más városok szabad lakosai települtek át, ezidőtől kezdve alföldi és felsőmagyarországi jobbágyság és zsellérek is tömegesen költöztek a délvidékre, hol az 1780-ban alkotott úrbéri szabályok alapján nagyobb telki állományt kaptak, egyéb kedvezményekben azonban többnyire nem részesültek.

A török hódoltság alatt a felvidékre huzódott magyarság ezidőtől kezdve még nagyobb rajokban tért vissza az alföldre és a délvidékre, úgy hogy 1787-től 1847-ig Jász-, Csongrád-, Békés-, Pest-, Bács-Bodrog megyék lakossága több mint kétszeresére, Csanádé háromszorosára növekedett, mialatt Honté apadott s alig emelkedett Bars, Árva, Zólyom és Liptó népessége. Pedig az alföldi megyék sűrűn bocsátották rajaikat Délmagyarországra is.

A délvidék birtokviszonyait s ezzel együtt népmozgalmát ezidőben jelentékenyen átalakította két fontos körülmény. Egyik volt a temesi hátság megszüntetése s a határörvidék kivételével Temes-, Torontál- és Krassó megyék visszaállítása, a mit a rendek gyakori sürgetéseire Mária Terézia 1779-ben foganatosított. Minthogy a megyei rendszer a nemességen alapult, a visszafoglalás után pedig az egykori földesurak utódai nem térhettek vissza a

délvidékre, így most a megyei tisztségekre Erdélyből és Magyarországon többi részeiből kellett nemeseket behívni. Az oláh, szerb s a később betelepült német lakosság közt alig volt néhány nemes s csak később engedték meg a polgároknak, hogy földesuri birtokot szerezzenek, a mi által aztán nemesekké is váltak. Ezzel aztán megszűnt a nemeseknek más vidékekről beözönlése. Másik esemény a délmagyarországi kincstári birtokok eladása volt, a mit még Mária Terézia elhatározott, de II. József hajtott végre 1781 után. Az erre vonatkozó rendelet azzal indokolta meg az eladást, hogy a délvidék visszafoglalása s benépesítése a kincstárnak sokmilliónyi költséget okozott, minek a megmaradt birtokok árából kellett megtérülnie. II. Józsefet az a szempont is vezette, hogy a magánkézbe kerülő uradalmak gondosabb műveléssel nagyobb jövedelmet fognak hajtani, mint eddig a kincstári ispánok alatt, kik többnyire a maguk hasznát tartották szem előtt. Ezek most a birtokok eladását is minden módon meg akarták akadályozni, a rendek is hevesen tiltakoztak az eladás ellen s követelték, hogy a birtokokat a régi földesuri családoknak adják vissza, de mindez hasztalan volt. A rendelet értelmében a török idő előtti birtokosok utódai perrel sem támadhatták meg az új tulajdonosokat, a kiknek viszont jogukban állott a szerzett birtokot eladni, odaajándékozni (csak holtkéznek nem) s arra bármily felekezetű, vagy nemzetiségű népet telepíthettek. II. Józsefnek eleinte az volt a terve, hogy a kincstári uradalmakat frankfurti, danzigi s más tőkepénzeseknek adja el, a kik ekként gazdasági kulturát s tőkét hoztak volna hazánkba, ezek azonban a tervtől idegenkedtek s így többnyire bécsi, pozsonyi és erdélyi gazdag örmény, görög, német és szerb kereskedők, vagy más tőkepénzesek s kisebb számban magyarországi nemesek kezébe kerültek e birtokok árverés útján, melyet a 30 ezer forint kikiáltási árat meg nem haladók felett Temesváron az udvari bekeblező bizottságnál, a nagyobbakra pedig Bécsben az udvari kamaránál tartottak. Titokban udvari ágenseket bíztak meg, hogy az árverésen a jószágok árát fölverjék. Az eladási árak az akkori viszonyokhoz mérten is többnyire alacsonyak voltak. Így földesúri jogokkal együtt az egész nagyszentmiklósi uradalom 700 ezer forintért, a beodrai 103 ezerért, az écskai 217, a kizombori 80, a pádói 48 s a törökkanizsai 90 ezerért kelt el. Az új földesurak az alföldről, felsőmagyarországról, vagy a német birodalomból telepítettek uradalmaikra jobbágyokat és szerződvényeseket. Számos új községet is alapítottak, különösen Torontálmegyében, a népesebb falvak kirajzó lakosaival, avagy idegenből jövőikkel.

II. József 1785-ben a megyéket megszüntetve Bács-Bodrog, Temes, Torontál és Krassó területét Temesvár székhellyel egy kerületté egyesítette. A főnökének adott utasítás szerint e területet két vidékre osztották, ú. m. síkságra és hegyvidékre.

Előbbiben a ló- és szarvasmarhatenyésztést, utóbbiban a bányászatot és juhtenyésztést kellett különösen fejleszteni. E rendszert II. József halála előtt szüntette meg, amikor a megyéket visszaállította. Uralkodása utolsó éveiben a nagyarányú telepítésnek a török háború szakította végét, mely a délvidéken emberéletben és anyagiakban egyaránt sok kárt okozott. Egymagában a német bántási határőrvidék területéről több, mint tizenháromezer ember tűnt, vagy pusztult el, úgy hogy a Pancsován székelő katonai telepítő bizottság e hiányok pótlása végett 1790-ben az alibunári, antalfalvai és pancsovai járások területén nagyobbarányú telepítéshez kezdett.

A mai Temesmegye alsó részén a kincstár a határőrvidék megerősítésére oláhokkal alapította 1783 után Temesmiklóst (Nikolincz) s pótolta a Temesőrről elköltöző német lakosságot. Németeket telepített Versecz, Vajdalak (Vojvodincz), Temesmóra (Moravicza) és Nagyzsám nagyrészt oláh-szerb népéhez. Alsósztamorát a torontáli Nagykomlósról jövő tótok alapították, kik innen csakhamar elköltözve, helyüket németek foglalták el. Temes középső részén a kincstár 1786 körül németekkel alapította Móríczföldet, növelte Detta, Omor, Csák szerb-oláh-német lakosságát s ág. ev. németekkel alapította Lieblinget. A gróf Niczky főispánról elnevezett Niczkýfalvát 200, Végvárat (Rittberg) 82 német családdal alapította. A szomszédos oláhok garázdálkodásai miatt Végvárról a krassói Daruvárra és Vecseházára átköltöző németek helyére pedig Csanád-, Csongrád- és Békésmegyéből 150 református magyar családot telepített. Bachó kerületi biztos magyar, tót s száz birodalmi német családdal alapította a róla nevezett Bakóvárt. Nagykövérésre ezidőben magyarok költöztek. Temesvár környékén a kincstár újabb települőkkel növelte Szabadfalu, Szakálháza és Szentandrás német lakosságát — utóbbiét 140 családdal — s 116 osztrák és birodalmi német családot helyezett el a szerb-oláh Kisbecskerekre. Parácza szerbek költöztek Temesrékásról, az odatelepített 100 német család miatt. Felső-Temesben a kincstár kath. németekkel alapította 1786—94 közt Orczyfalvát, Felsőbencseket s növelte Merczyfalva, Monostor, Varjas, Lippa és Bükkhegy lakosságát. Cseralját (Traunau) 100 sváb és francia család építette.

A mai Torontálmegye antalfalvi, alibunári és pancsovai járásainak területén a katonai telepítő bizottság a török háborúban elpusztult határőrök helyére 1790-ben birodalmi németeket telepített Beresztócra és 120 württembergi, sweizi és badeni családdal alapította a trónörökösről elnevezett Ferenczhalmot. Torontál középső részén 1785 körül Kiss Izsák birtokos pest-, békés-, nyitra- és zólyommegyei tótokkal alapította Felsőaradit (Tótaradác) és németekkel Katalinfalvát, Lázár Lukács birtokos szegedvidéki magyar dohánykertészekkel Lukácsfalvát. Nagybecskerekre pedig birodalmi németek települtek. Ugyancsak

Kiss Izsák Felsőttebére békésmegyei magyarokat hozott, kik a szerbektől különválva Alsóittebét építették. Karácsonyi Bogdán beodrai birtokos egy lecsapolt mocsár helyén alapította 1790-ben magyar, német és oláh lakosokkal Töröktopolyát. A határőrvidékre vándorolt szerbek helyére németek kerültek Ivánd, Módos és Csávós községekbe. 1785 körül a kincstár 123 grábácsi, jécsai és komlósi német családdal alapította a gr. Zichy kamarai igazgatóról elnevezett Zichyfalvát, 50 luxemburgi családdal Gyertyámot, gr. Buttler hevesmegyei erdőtelki magyar bérlői részére építette Újvárt, gr. Draskovich pedig németeket telepített Dócz (Dolác) oláhságához. Felsőtorontálban 1785 körül több száz elsass-lotharingi család települt az elköltözött bolgárok helyébe Lovrinba; gr. Nákó Nákófalva francia lakosaihoz orosházai magyarokat és tótokat, majd ezek elvándorlása után németeket hozott, Nagykomlós oláhjaihoz pedig békésmegyei tótokat telepített, kik innen csakhamar a temesmegyei Alsósztamorára vándoroltak. A kincstár több száz némettel gyarapította Csanádot, Nagyszentmiklóst s magyar, német és szerbekkel Vízésdet. Míg a keleti részekre nagyjából németek települtek, addig a Tiszamentén ez időszakban is egyre erősebb rajokban terjeszkedett lefelé a szegedvidéki magyarság. Nagyban elősegítették ezt a törökkanizsai járásbeli földesurak s elsősorban Marczibányi, a ki 1782 körül Csókára dunántúli és alföldi magyarokat s trencsén-, lipó-, gömörmegyei tótokat telepített, kik azóta elmagyarosodtak. Ugyanő szegedvidéki dohánykertészek számára újraépítette Kanizsamonostort, 1787-ben pedig 41 családdal alapította Egyházaskért. Gróf Batthyány Zsigmond erdélyi püspök uradalmára, Óbábára az oláhsághoz magyar és német telepéseket hozott, a szerb Oroszlámos határán pedig erdélyi és szegedvidéki magyar dohánytermelők részére négy új községet alapított, de ezeknek a szerbek által megtizedelt lakói 1849-ben Oroszlámosra költöztek. Szeged város az 1783 körül megvásárolt Ószentivánra magyarokat telepített, mire a szerbek onnan elköltözve Újszentivánt alapították. Aracs szerbjeihez ezidőben szegedi és bácskai magyarok, többnyire iparosok költöztek.

Bács-Bodrogszabolcs alsó részén a kamara 1786 körül református és ág. ev. vallású pfalzi s más rajnavidéki németekkel alapította Torzsa, Cservenka, Kiskér, Újverbász, Tiszaistvánfalva (Jarek) községeket s katolikusokkal Bulkeszt. Németeket telepített Militics szerb, Paripás német-szerb, Szilberek oláh, Veprőd és Kula magyar-tót-szerb, s Ósóvé és Ókér szerb lakosaihoz, továbbá felvidéki tótokat a szerb Pinczédre (Pivnicza). Gróf Hadik futaki földesúr Tiszarófról, Tiszaderzséről, Tetétlenről és Heves megyéből 50 református magyar családot hozott Piros szerb népéhez.

A megye felső részén a kamara 1786 körül luxemburgi, lotharingi és pfalzi németeket telepített Bácsalmás bunyevác

és magyar lakosságához, birodalmi németeket Csonoplya szerb-magyar, Kerény német, Bezdán magyar-cesh-morva lakosaihoz, ungmegyei németeket a magyar Körtésre. Az Ószivácra költözött 135 református német család még azon évben különválva Ujszivácot alapította. Felsőszentivánra magyarok és bunyevácok, Zentára s környékére pedig zaporog kozákok települtek, kik később elmagyarosodtak. Latinovics birtokos magyarok és németek számára ujjaépítette az elpusztult Bácsborsódot (Lovrencz — Szentlőrincz). A jász és kún szabad kerületből több száz református magyar család költözött a Bácskába, főképen a topolyai járás területére, hol a helytartótanács 1786 körül 250 kún-hegyesi és hevesmegyei ref. családdal ujjaépítette a rég elpusztult Bácsfeketehegyet, 300 kúnmadarasi ref. családdal alapította Kossuthfalyát (Ómoravicza) és 200 törökszentmiklósi, nagykun-sági és kisujszállási családdal Pacsért. E járás egyetlen német többségű helysége, Szeghegy (Szekity) egy elpusztult község helyén ugyanakkor települt birodalmi németekkel.

A mai Krassó-Szörény megye területén a kincstár 1783—7 közt németekkel alapította a lugosi járásban Daruvár és Vecseháza, a temesiben Csukás (Ebendorf) községeket s növelte Lugos, Facsád és több más helység lakosságát.

I. Ferencz alatt, 1792-től 1835-ig.

A délvídeken s főként a határőrvidék területén a török háború és súlyos elemi csapások a lakosságban oly nagy pusztítást tettek, hogy 1794-ben egymagában Temes megyében 25 egész, 600 fél, 1030 negyed és 660 nyolczad telek állt gazdátlanul. I. Ferencz mindjárt trónralépése után nagyobbarányú telepítéssel akarta a hiányokat pótolni s a határőrvidéket megerősíteni, de az állampénztár állapota s ama körülmény, hogy a török újabb betöréseinek kitett Délmagyarországra hosszú ideig nem ajánlkoztak bevándorlók, csak a viszonyok jobbra fordulásával, évek múlva engedték meg a terv végrehajtását. Már a francia forradalom után jött 4—500 emigráns francia, a nagyobbarányú betelepülés azonban csak 1802 körül kezdődött meg, amikor előbb 2—3 ezer jómódú sváb törzsbeli s később a Napoleon által sujtott osztrák területről és a bécsi béke értelmében francia uralom alá került illyr tartományból mintegy 3000 német és horvát család jött be. I. Ferencz, ki a beköltözőknek azt az újabb kedvezményt nyújtotta, hogy telküket az adómentes évek alatt is átruházhatták, különösen a határőrvidék s a krassó-szörényi hegység benépesítésére törekedett. A mai alibunári, antalfalvai és pancsovai járás területén több új határőr községet is alapított, hova németeken és szerbekén kívül alföldi magyarokat s pest- és békésmegyei, valamint felvidéki tótokat is telepített. Krassóba a hegyes Tirolból különös kedvezmények ígérese által hozott

németeket s számukra több községet alapítva, az otthonihoz hasonló házaik felépítésére százezreket áldozott. A tiroliak azonban az idegen vidéket és viszonyokat nem tudták megszokni s csakhamar visszatértek hazájukba. A krassószőrényi hegyvidékre mintegy négyezer cseh is települt, kik nagyrészen bányászattal, erdő- és famunkával s kertészettel foglalkoztak és több virágzó községet alapítottak.

A németiség bevándorlása idővel szintén nagy arányokat öltött s az osztrák tartományok főnökei 1829-ben már azt az utasítást kapták, hogy a birodalom határain csak ama bevándorlókat bocsássák át, akik legalább 300 ezüst forintnyi vagyont hoznak magukkal. E megszorítás s a kolera aztán egyidőre megszüntette a tömeges bevándorlást. Kincstári telepítéseken kívül az eladott állami birtokok új tulajdonosai is, köztük elsősorban a zágrábi püspökség, egyre nagyobb arányokban népesítették be uradalmaikat s egész sereg új községet alapítottak, főképen Torontálban.

I. Ferencz uralkodásának elején a szerb lakosság a miatt neheztelve, hogy az ígért szerb vajdaság fel nem állítatott, a más vallású és jobban vagyonosodó németiség leölésére, avagy elűzése céljából a délvidéken titkos összeesküvést szervezett s az 1807 körül két ízben is kitört lázadást csak nagyobb fegyveres erővel s szigorú büntetésekkel lehetett elfojtani. A századokon keresztül kiváltságokkal elhalmozott szerbek magatartása az udvar telepítési politikájára is hatással volt, másfelől a német lakosságot több helyen a szerbektől való különválásra s új községek alapítására ösztönözte.

Temes megye alsó részén a kincstár 1803 körül, a határőrvidék megerősítésekor csehekkel növelte Körtédet, Kusicsot, Nagyszeredet és alapította Csehfalvát (Albián). Németek számára alapította Nagykárolyfalvát. Dézsánfalvát Deschán adminisztrátor 1800 körül magyarokkal telepítette. Nagyszeredre magyarok is költöztek a csehekkel. A Nagyzsámról határőrvidékre menő oláhok helyére torontáli németek jöttek. Középső részen a dettai járás kincstári birtokainak nagy része ebben az időszakban került a földesurak kezére, kik magántelepítéssel növelték jobbágyaik számát. Új községeket is alapítottak, így az Osztoics család 1802 körül cseh és németek számára Vársomlyót (Kissemlak), Gorove pedig 1823 körül Kiskúnságból, külső Szolnokból s a békésmegyei Szentandrásról és Kétegyházáról hozott magyarokkal Gátalját. A csáki járásban a kincstár birtokában maradt tíz községet, a buziásfürdőiben pedig tizenhatsz helységet 1807-ben a vallás- és tanulmányi alap kapta, mely az oláh lakossághoz aztán magyar és más jobbágyokat is telepített, így Temesvukovára tótokat, Buziásfürdőre 1822 körül pozsonyvidéki tót, német, magyar, 1835 körül Kepedre trencsényi tót és Temesfalvára (Dragsina) magyar családokat, Bakóvárra magyarokat és cseheket, akik később beolvadtak a német lakosságba.

A temesvári járásban 1808 körül több száz német családot telepített a kamara Németszentmihály oláhjaihoz. A csanádi káptalan pénzbeli dotációja helyébe 1822 körül Temesságot és Paráczt kapta s azok oláh lakóihoz németeket telepített. A megye felső részén a birtokosok közül Gaál Aga oláhjaihoz 1826-ban felvidéki tótokat, 1840-ben csehországi németeket tett. Bydeskuti az oláh Aranyágra (Hernyákova) magyarokat és hanusfalvi tótokat, Tormássy Mélynádasra magyarokat telepített. Oláhok és magyarok ezidőben alapították Kistopolyt (K. Topolovecz). A vingai járásban 1819-ben több száz magyar dohánykertésszel alapította a kincstár Majlátfalvát s gr. Majláth országbíróról nevezte el. Temeskenéz (Knéz) oláh lakosaihoz németek települtek.

Torontál megye alsó részén ez időben kezdődött a tótok betelepítése, a mikor a kincstár a háborúktól sokat szenvedett határőrvidék megerősítésére több új községet is alapított, így 1804-ben Számost torontálszécsényi szerbekkel, 1806-ban Nagylajosfalvát lipitói, gömöri, nógrádi és pestmegyei ág. ev. tótokkal, 1809-ben Petrét nagyzsámi és klopódiai oláhokkal, 1817-ben Ferdinándfalvát szerbekkel. Torontálvásárhelyre (Debeljácsa), melyet a tiszamarosi szerbek még 1768 körül alapítottak, de csakhamar odahagytak, a kincstár 1794 körül magyarítottá, hódmezővásárhelyi, 1804-ben pedig gyomai, szeghalmi és hódmezővásárhelyi református magyarokat telepített. Antalfalva gyér számú határőrszerbjeihez 1800 körül több száz család árvai, trencsényi, békési, pestmegyei és écskai ág. ev. tótot helyeztek el. Galagonyás (Glogon) és Torontálalmás szerbjeihez még 1794-ben németek, oláhok és alföldi magyarok költöztek. Ópáva (Oppova) szerb-német lakosaihoz a kincstár 1810 körül több száz horvát családot telepített, kik a Napoleon uralma alá került illyr tartományokból vándoroltak ki. Ujsándorfalvát 1812 körül alapította felvidéki ág. ev. tótokkal gr. Sándor Fülöp, az alibunári salétromgyár bérlője. A bánlaki járás földesurai a szerb-oláh lakossághoz tót, magyar és német jobbágyokat telepítettek s azok számára új községeket is alapítottak, így Damaskin 1809-ben Istvánvölgyét német, tót, magyar, 1830 körül Barách Lajos Óléczet német, magyar, tót, gr. Szécsén Szécsénfalvát német, Maleniczfalvát német, magyar települőkkel. (Utóbbi község később Nagygájjal egyesült.) Ugyanakkor Kanak szerbjeihez németek, magyarok, vingai és újbessenyői bolgárok, a német Dócza (Dolác) magyarok költöztek. A nagybecskereki járásban a földesurak közül Kiss Izsák 1796-ban Felsőelemérre németeket telepített, kik 1827-ben a szerb lakosságtól különülve Alsóelemért alapították. Ugyanő 1800 körül a Begaszentgyörgyről és Begafőről elköltöző oláhok helyére délvidéki németeket telepített, 1828-ban pedig ittebei határon németek számára építette Ernőházát. Lázár Lukács 1809-ben németekkel alapította Lázárföldet és Zsigmondfalvát. Petrovits József 1825-ben Törzsudvarnokot

(Ittvarnok) magyar és német telepesek számára építette, míg az ide hozott krassói és torontáli bolgárok Szöllősudvarnokra költöztek át. Az Écskáról Antalfalvára vándorolt tótok és Csentára átköltözött szerbek helyére 1802 körül e községekbe bánsági németek jöttek. A párdányi járásban 1794-ben magyarok ujjíptették Ótelek elpusztult községet, hova harmincz év múlva Ujvár magyar lakosai is áttelepültek s helyükre németek kerültek. A kincstár 1806-ban szegedvidéki magyar dohánykertészekkel alapította Magyarszentmártont, gr. Buttler pedig 1826-ban németekkel Jánosföldét. Németek települtek a szerb Párdányra s az elköltöző szerbek és oláhok helyére Karácsonyifalvára. A zágrábi püspökség és káptalan határőrvidékké alakított horvátországi birtokaiért a kincstártól kárpótlásul 1778 körül a billédi és módosi, 1801-ben a perjámosi, jécsai, klárii, kőcsei, bókai, neuzinai, szécsányi és szárcsai uradalmakat kapta. Ezek közül Klárit, Bókát, Nagykőcsét (Románkécsa) és Nagynezsényt (Szerbneuzina) horvát hűbéreseinek adományozta, kik az ekként felosztott birtokok földesurai lettek, a többi községekbe pedig a püspökség és káptalan horvát és német jobbágyokat telepített. Új helységeket is alapított, így Kőcsét, Kisnezsényt, Horvátklárit horvátokkal, 1797 után Istvánföldét, Szárcsát, Káptalanfalvát s 1833-ban Sándorházát németekkel. A határőrvidékre költöző szerbek helyére 1806-ban Torontálszécsányba németeket telepített, Nagykőcsére pedig oláhokat. E járások többi részén 1796 körül újból németek kerültek Nagyszentpéterre, kik a szerb lakosságtól különválva Újszentpétert alapították. Németek építették 1838 körül Fodorházát. A nagyikindai járás földesurai közül 1804 táján Karácsonyi száz magyar és német család számára újból építette a rég elpusztult Nagybikácsot, Tajnay szegedvidéki magyar dohányosok részére Szajánt. Hertelendy az elpusztult Bocsárt zsombolyai és becskerekai németekkel népesítette be, kikhez később magyarok is jöttek. A törökbecsei járásban 1800 körül Karácsonyi németeket és dunántúli magyarokat hozott Beodrára, gr. Pejacsevics pedig Torontáltorda magyar lakosságát csongrádmegyeiekkal növelte. A zsombolyai járás földesurai ez időben több új községet alapítottak, így Csekonics tábornok 1800 körül csongrád- és csanádmegyei magyar dohányosokkal Csőszteleket és Magyarcsernyét, hova negyven év múlva újra települtek, 1790-ben németek számára építette Németcsernyét. Gróf Zichy Ferraris Ferencz 1832 körül alapította németekkel Molyfalvát, később magyarokkal Tóbát, gr. Nákó német és oláh telepesekkel Kúnszöllőst (Konstanczia). A megye felső részén a törökkanizsai s a nagyszentmiklósi járások földesurai jórészen magyarokat telepítettek. József nádor a kincstártól 1816-ban megvásárolva a magyar Hódegyházát s a szerb Tiszaszentmiklóst, — hova 1797-ben németek is költöztek — e két községbe 1833 körül torontáli magyarokat, Áldássy 1803-ban a szerb Szanádra németeket telepített. Báró Gerliczy deszki birtokán Ferenczszállást, és

gr. Nákó nagyszentmiklósi uradalmán Porgányt 1835 körül szegedvidéki magyar dohányosokkal telepítette be. Nyerő oláh lakosaihoz németek költöztek. Padé szerbjeihez 1839 körül magyar dohánykertészek jöttek.

Bács-Bodrog megyébe ebben az időben szintén tömegesen vándoroltak alföldi magyarok, különösen a bajai és bácsalmási járásba, hol az elpusztult Rém községet is ujjaépítették, a zentai és óbecsei járásban 1805 körül főképen Moholra és Bácsföldvára. A német Regőczére Kovách Imre földbirtokos hozott tatárszentgyörgyi és miskei magyarokat Pest megyéből. Németek települtek a megye felső részén Katymárra, Vaskútra s a Rudics Máté birtokán 1817-ben épült Kúnbajára. Az alsó részen ebben az időszakban kezdtek a magyarok az újvidéki járásba tömegesebben visszatérni és pedig nógrádi, hevesi, bácskai és pestmegyei katolikusok Temerinbe, a kincstár által Sajkásgyörgyére költöztetett 180 szerb család helyére, továbbá pirosi, pacséri, kossuthfalvai, feketehegyi s más bácskai református magyarok Újvidékre. A kincstár 1801 körül dunacsébi és temerini szerbekkel ujjaépítette s a sajkás kerülethez csatolta Sajkásgyörgyét és Nádálját. 1808 körül Ószivácz szerb-német-magyar lakóihoz 137 tirolai menekülő családot helyezett el. Márffy az elköltöző szerbek helyére németeket telepített Dunacsébre. Dernye szerbjeihez németek költöztek. Ó- és Újpalánka német lakosai 1807-ben alapították a két helység között Palánkát.

A mai Krassó-Szörény megye alsó részén, az akkori oláh bánági határőrvidék területére I. Ferencz nagyobb számban telepített ausztriai németeket és cseheket. Utóbbiak számára új községeket is alapított, így Szörénybúzást (Weitzenried), Bigért (Schnellersruhe), Dunaszentilonát, Almásrónát (Ravenszka), Cseherdöst (Sumicza), Tiszafát (Eibenthal) Temesfőt (Weidenthal), és Szörényordast (Wolfsberg). E két utóbbi lakói később elnémetesedtek. A boksánbányai járásban Királyhegyét (Königsgnad) tirolai németek számára építtette s azoknak hazájukba visszavándorlása után württembergieket hozott. A megye első magyar községe, Udvarszállás 1835 körül települt Jám tőszomszédságában, a gr. Bissingen uradalom területén. Az egyidejűleg telepített német, tót, cseh lakosok idővel elmagyarosodtak, vagy elköltöztek s helyükbe is magyarok jöttek Arad és Bács megyéből.

V. Ferdinándtól a kiegyezésig. 1835—1867.

A külföldieknek megszakításokkal száz éven keresztül tartó tömeges települése a határőrvidék benépesítése után megszűnt s 1817 óta külföldiek csak szóróványosan s a hatóság közreműködése nélkül költöztek Délmagyarországra. Inkább csak német, cseh, horvát bányászok és vasgyári munkások települtek a Krassó-Szörényi bányavidékre, kivált 1846 után, mikor a kincstár Stájerlakon, Oravicza- és Resiczabányán hatalmas bánya-és kohóműveket

épített s még tömegesebben 1855-től kezdve. Ekkor ugyanis az állami kezelésben nagy veszteséggel dolgozó nagyszerű ércz- és szénbányákat és gyári műveket az összes berendezéssel, valamint 156 ezer hold erdővel és 57 ezer hold termőfölddel együtt tizenegy millió forintért a szab. osztrák magyar államvasúttársaság vásárolta meg s azokat csakhamar óriási befektetésekkel fejlesztve, azóta sok ezer munkáskezet foglalkoztat. Minthogy e bányavidék oláh lakosai a nagyobb ügyességet kívánó munkákra kevésbé voltak alkalmasak, a vasúttársaság évtizedeken keresztül ezrével hozott be munkásokat, főképen Ausztriából és Horvátországból a szászka-, oravicza-, resicza-, boksánbányai, dognácskai, újmoldovai, aninai stb. bányák és kohóművek vidékére. Nadrágra főképen 1845-től kezdve cseh, morva bányászok, olasz erdei munkások, németek és magyarok települtek.

A kincstár ebben a korszakban is alapított néhány községet, de külföldiek helyett többnyire hazai, vagy éppen környékbeli magyarokkal és németekkel. Így a dohánytermelés fejlesztése céljából 1840—47 közt csongrád- és csanádmegyei magyar s kisebb számban német és tót dohánykertészekkel Délmagyarországon több dohányos telepet létesített. A települőket nem jobbágyoknak, csak bérlőknek tekintette s holdankénti 2—3 ezüst forint évi bér mellett minden család részére 10—20 holdat engedett át oly feltétellel, hogy abból legalább négy holdon dohányt kellett termelniök.

A szabadságharcz leverése utáni abszolút-kormány a Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékből alakított «Temesi bánság és szerb vajdaság» területén nagyobbarányú telepítéshez akart kezdeni s 1858-ban kiadott «Telepítési törvényében» tizenöt évi adómentességet s több más kedvezményt ígért. De az abszolút kormányrendszertől idegenkedve, senki sem ajánlkozott betelepülésre. E törvény alapján csupán egyetlen község keletkezett: Lászlóvára (Coronini) az oláh bánsági határ-őrvidéken, de az is csak úgy, hogy lakosai egy közeli oláh helységből átköltöztek.

Temes megye felső részén a kincstár 1843 körül német dohányosok számára alapította Kistelep, Kisszentpéter és Temeskovácsi községeket. Ezidőben oláhok szállták meg s építették Újbodrogot és Mészdorgost. 1850 körül magyar és német családok települtek a vallás- és tanulmányi alap birtokára Giládra és Nagyszilasra; a csanádi káptalan pedig felvidéki szerződvényes tótokat helyezett el a szerb lakosság közt Stancsafalván.

Torontál megye nagybecskereki járásában Écskáról és Zsigmondházáról a bérlet felmondása miatt 1866-ban több száz német család átköltözött a perlaszi határra s ott Rezsóházát (Rudolfsgnad) alapította. Ez volt az első község a «dunai réten», hol nemsokára Opáva határán több más helység is épült, de ezek az 1876. évi árvízkor elpusztultak. Az 1849-ben Kiss Ernő tábornoktól konfiskált Ernőházát a kincstár 1860-ban községbeli németek közt

parcellázta. Németekkel alapította a kincstár 1866-ban a határ-
 őrvideken Nagyerzsébetlakot (Elisenhain), 1840 körül pedig
 magyar dohányosokkal Magyarszentmihályt. Ugyanekkor gróf
 Roggendorf magyar, német és bolgár települők számára építette
 Szőlősudvarnokot (Roggendorf). A bánlaki járásban a szerbek
 által 1849-ben feldúlt Zöldes község magyar és német lakosai
 számára Rákóczy Parchetich György 1850-ben építette birtokán
 Györgyházát. A kincstár 1840 körül magyar dohányosokkal ala-
 pitotta Ürményházát, magyar és németekkel Aurélházát, garabosi,
 bogárosi, csatádi és jécsai német dohányosokkal Újhelyet. Bedeko-
 vich birtokos pedig magyar és német dohányosok számára Tamás-
 falvát. Tolvád szerb lakosaihoz 1860 óta tömegesebben költöztek
 németek Nákófalva, Töszeg és Dócz vidékéről. A nagyszentmiklósi
 járásban 1844 körül alapította a kincstár német dohányosokkal
 a gr. Keglevich kamarai elnökről elnevezett Keglevichházát és
 magyar, német, bolgár telepésekkel Bolgártelepet. Valkány oláh
 lakosaihoz ez időszaktól kezdve egyre tömegesebben költöztek
 át magyarok Makó vidékéről és németek a közeli községekből.
 Deszkre az uradalom sok magyar cselédet és munkást telepített.

A törökkanizsai járásban 1840 körül a kincstár magyar
 dohányosokat telepített az őszentiváni Vedresháza nevű pusztára,
 továbbá magyar és német dohánykertészekkel alapította a gróf
 Kübeck tanácsosról elnevezett Kübekházát. A földesurak közül
 Marczibányi Feketetót 1850 körül magyar, német, szerb telepe-
 sekkel, gr. Batthyány Batthyánházát 1838-ban németekkel ala-
 pitotta. Szanád szerb-német lakosaihoz 1859 táján magyarok
 költöztek. A nagyikindai járásban Töröktopolýához pusztaként
 csatolták hozzá Ujfalut, hol még 1838-ban 4760 német dohány-
 termelő lakott, de később onnan elvándorolt. 1849-ben keletkezett
 Vilmátér nevű község, mely aztán 1883-ban Szajánnal egyesült.

Bács-Bodrog megye területén kisebb arányokban, de szaka-
 datlanul folyt tovább az alföldi magyarság beszívargása. Új köz-
 séget csak egyet építettek, a bácsalmási járásban Kisszállást,
 melyet birtokán Stamecz bécsi bankár 1840-ben gazdasági és
 ipari mintatelepül létesített. Magyar lakosai ma is nagyrészt
 uradalmi cselédek és iparosok. A megye alsó részén ez időszakban
 kezdtek a környékbeli németek tömegesebben átköltözni Bács-
 tóváros szerb, Szond és Bács sokác lakosaihoz, bácskeresztúri
 és kuczorai rutének pedig a szerb Sajkásgyörgyére.

A kiegyezéstől napjainkig.

Az alkotmány helyreállítása utáni legújabb időszakban
 Délmagyarországon megint élénk telepítési mozgalom indult meg.
 De míg az előbbi másfél évszázad alatt császári parancsok, páten-
 sek s a telepítést végző katonai és polgári hatóságok eleinte a
 magyarság teljes mellőzésével, majd háttérbe szorításával csak

az idegeneknek kedveztek s földterület, utiköltség, adómentesség s más messzemenő kedvezmények adományozásával sok milliónyi költséggel a külföldiek s más nemzetiségűek tízezreit telepítették ez egykor szinmagyar vidékre, addig az alkotmányos nemzeti állam telepítési akciójának gazdasági és birtokpolitikai szempontok mellett egyik célja az, hogy a gyorsan szaporodó alföldi magyarság rajait a délvidékre visszatelepítve a sokféle népfaj közé új küzdőtársként ékelje be s azoknak e magyar nyelvszigetek révén alkalmat nyújtson az államnyelv megtanulására. Az alkotmányos korszak telepítési politikája elsősorban a magyarság multibeli sérelmeit és háttérbe szorítását igyekezett orvosolni, de mindenkor tekintettel volt a nemzeti állam törekvéseit tiszteletben tartó más anyanyelvű polgárookra is. Az állam a lefolyt fél évszázad alatt egész sereg kincstári birtokot darabolt fel német, bunyevác, szerb s más népfajú földéhes kisgazdák között, számos községet kizárólag velük alapított, sőt a legújabb magyar telepeken is helyet ad nekik.

A magyarság legkésőbb és legnehezebben a délvidék alsó részén, a határőrvidéken tudott elhelyezkedni. Az I. Ferencz által 1807-ben alkotott s 1850-ig érvényben állott «határőrvidéki alapítványok» s általában az egész katonai szervezet felette megnehezítették a magyarok betelepülését. A helyzet csak 1873 körül változott meg, amikor a határőrvidéket polgárosították s területét a megyékhez visszacsatolták. A csajkások kerületéből alakult ekkor Bács-Bodrog megye titeli és zsablyai járása, a szerb és német bántási ezredek területéből Torontál megye pancsovai, antalfalvi, alibunári, Temes megye kevevárai és fehértemplomi járása. Az oláh-bántási ezred területén Karánsebes székhellyel a karánsebesi, teregovai, bozovicsi, orsovai és újmoldovai járásokból alakították Szörény megyét, amely 1886-ban egyesült Krassó megyével. A visszacsatoláskor törvényhatósági jogot nyert Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes, de az 1886. évi rendezés csak Pancsovát hagyta meg. A kikindai szerb kiváltásos kerület tíz községében szintén csak 1875 óta kezd a magyarság fellépni, amikor e helységeket a szomszédos három járásba bekebelezték.

Az alkotmányos korszak első évtizedeiben az állam telepítési akciója igen szűk keretek között mozgott. Az 1868. évi huszonötödik s az 1875. évi hetedik törvények inkább csak körvonalozták a telepítések módját s a három, illetve hat évi adómentességen felül alig nyújtottak egyéb kedvezményt. A nagyobbarányú telepítéshez szükséges pénzt azonban nem bocsátották a kormány rendelkezésére. Így aztán csak elvétve alakulhatott néhány község, az is a vallás és tanulmányi alap temesmegyei uradalmain, hol 1868-ban magyar kisbérlok számára épült a báró Eötvös miniszterről előbb Eötvösfalvának nevezett Ötvösd, továbbá Széphely határán létesült Józsefszállás puszta.

Torontál megye nagyikikindai járásában Padénak a szerbektől különváló magyar lakóai 1870 körül alapították Magyarpadét. A párdányi járásban Ótelek magyar népét a kincstár 1882 körül újabb települőkkel növelte.

A határőri szolgálat elől 1764-ben Bukovinába vándorolt székely eredetű csángók egy része társadalmi kezdeményezésre s az állam anyagi és erkölcsi támogatásával 1883 körül települt vissza hazánkba, a kevevári járásban gyurgyevói kincstári pusztán számukra épített Székelykevére, a pancsovai járásban pedig Sándoregyháza és Hertelendyfalva községekbe. E két utóbbi helység az árvízről 1876-ban elpusztult Marienfeld és Ivanova német lakóai számára a dunai öblözet védettebb részén az árvíz után épült. Székelykevére 360, Hertelendyfalvára és Sándoregyházára kétszáz csángó család települt összesen 3500 főnyi lélekszámmal. A Duna áradásaitól azóta mindhárom község sokat szenvedett, Székelykeve 1887-ben el is pusztult s az árvízről védettebb mai helyén újraépült. A nagybecskereki járásban ugyancsak az 1876. évi árvíz által tönkretett Nagyerzsébetlak községet a kincstár 1887-ben újból telepítette magyar, tót, bolgár lakókkal. Torontáli németek s makói és torontálvásárhelyi magyarok ebben az időszakban kezdtek tömegesebben átköltözni a szerb Mokrinba. Bánlak oláh lakóaihoz az uradalom nagyobb számban hozott magyar béreseket és napszámosokat.

Az állami telepítések sikerét egyideig az a körülmény hátráltatta, hogy a települőknek rendszerint nem volt annyi pénzük, amivel a vételárat azonnal, avagy rövid időn belül lefizethették volna. A törvényhozás azonban 1883-ban felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a kincstári telepváltság tartozások fedezésére 13 millió 600 ezer korona záloglevél kölcsönt vegyen fel. Ez időtől kezdve a települők részére a vételárhátralék letörlesztésére negyvenkét évi időtartamot szabott meg az állam. Ez a könnyítés a délvidéki telepítések ügyét újból föllendítette.

Bács-Bodrog megye délkeleti részére, különösen Csurog, Titel, Zsablya, Mozsor, Sajkáslak községekbe a csajkás kerületnek 1873-ban keresztülvitt polgárosítása óta, a szerb lakossághoz egyre tömegesebben kezdtek tiszavidéki magyarok bevándorolni. A kincstár 3200 holdas felsőkaboli erdeje helyén 1884-ben bácskai magyar és német telepesek számára új községet is alapított: Tisza-Kálmánfalvát, a palánkai járásban a szépligeti határból kiszakított 2900 holdon pedig 1885-ben bácskai németek részére építette Wekerlefalvát, továbbá a zombori járásban a kerényi határból elvett 5300 holdon 1884-ben kath. magyarok számára Bácsgyula-falvát. Mindhárom község 1894-ben lett önálló. A kincstár 6400 holdas apatini, szondi és bácsszentiváni sík erdeje helyén 1899-ben építette 260 katolikus vallású bácskai magyar, német, bunyevác, tót és sokác család számára Szilágyit. A települők átlag húsz hold földet kaptak családonként, kat. holdját 360

koronáért, legelőét 160 koronáért. A kincstár 1892-ben Gombosra verőczemeyei magyarokat telepített, e csaknem teljesen vagyontalan napszámosok azonban boldogulni nem tudva, elvándoroltak s telephelyeiket a kincstár 1898-ban 45 gombosi magyar családnak adta el. A dunamenti magyarság leszivárgása ebben az időszakban fokozott mértékben folyt. Különösen sokan vándoroltak Palánkára, részben az állami csikótelep alkalmazottjainak. A megye dunamenti községeiben fekvő további tizenkétezer holdnyi kincstári birtokot 1892-ben gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter szintén telepítés céljaira jelölte ki, ezek nagy részét azonban később állami csikótelepnek engedték át, háromezer holdat pedig egy-kétholdas parcellákban a környékbeli kisgazdáknak adtak el.

Torontál megyében a kincstár 1890-ben Nagybecskerek határára magyarokat telepített, akik 1905-ben a várostól különválva Felsőmuzslya községet alapították. Sándor közalapítványi bérle 1868-ban nyolczvan magyar család számára építette Torontálkeresztet, melyet 1892-ben a közalapítványi uradalom ugyanannyi újabb teleppel bővített.

Krassó-Szörény megye első magyar telepes községét, Szapárfalvát 1881-ben alapította a kincstár torontáli református magyarokkal, 4400 holdas letarolt szilhai erdeje helyén. Ugyancsak a bégai járásban, 1883-ban magyarokkal és zichyfalvi németekkel alapította a zsuppányi határon Bethlenházát, a lugosi járásban 1887-ben a darúvári határon németekkel Istvánfalvát. A boksánbányai járásban 1888-ban a vallás- és tanulmányi alap magyarokat telepített birtokára Izgár és Érszeg (Jerszeg) oláh lakóihoz.

Temes megyében a temesrékási járás Babsa és Sziklás oláh községeinek határán a kincstár 1880-ban németekkel s kisebb részben magyarokkal alapította Gizellafalvát, 1882-ben pedig Iktár és Sziklás határán németek számára Újjózseffalvát. Utóbbi gróf Bethlen József jószágigazgatóról nyerte nevét.

A **Temes- és Krassó-Szörény megye** felső részén húsz év óta kifejtett nagyobb arányú állami telepítési akciózt 1888-ban Tisza Kálmán miniszterelnök és gróf Széchenyi Pál földművelésügyi miniszter kezdték meg azzal, hogy a Bega és Temes völgyében mintegy húszezer kat. holdnyi kincstári erődterületet telepítési célokra jelöltek ki. Így Vadászerdőn 3100 holdat, Csernegyházán 700, Monostoron és Hosszúremetén 800, Szikláson, Iktáron 1200, Bálinez körül 3500, Temesrékason 1850, Mosniczán 3200 holdat. Pár év múlva gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter ezenfelül elrendelte Facsád körül 6500, Bálinez mellett 4300 és Bega-hosszúpataknál 5000 hold sík- és dombvidéki kincstári erdő letarolását. Legújabbán pedig 1904–10. között Hosszúremete körül 3800 és a temesmegyei Sziklás, Mosnicza, Kis- és Nagytopoly határán 1800 hold kincstári erdőt irtottak ki. E hatalmas erdőségek helyén, melyek Temesvártól Facsádig 70–80 kilométernyi vonalon a Temes- és Bégavölgy termékeny síkságát s dombjait borították,

az állam több új községet alapított, mások lakosságához pedig magyarokat s részben németeket telepített. E területen alapította 1891-ben Temesvár mellett Újszentest (Vadászerdő) a temesszent-andrási kincstári uradalomhoz tartozó síkföldi irtott erdő helyén. A Szentestről települt 133 református magyar család közül a föl-osztott háromezer holdból kilencz 5 holdat, 26 család 10 holdat, 28 család 15, 25 család 20, 10 család 30 és 20 család 50—50 holdat kapott, kat. holdankint 400 korona vételáron, melynek 10 %-át azonnal, további részét 20 éven át 8 %-os járadékkal kellett lefizetni. Krassó-Szörénymegye bégai járásában a kincstár 1893-ban makó-és szegedvidéki 212 református magyar család részére alapította Nagybodófalvát, egy 3870 holdas letarolt erdeje helyén.

A temes-bégavölgyi állami telepítések többi része az 1894. évi V. törvényczikk életbelépése után folyt le. E törvény az állami és magántelepítések szabályozására egyaránt kiterjeszkedett s részletesen körvonalazta a telepes községek alapításának előfeltételeit. Meghatározta, hogy a kihasítandó birtokok területe 10 holdnál kisebb és 80 holdnál nagyobb nem lehet. Közlegelő céljára való terület kijelöléséről gondoskodott s arra kötelezte a telepítőt, hogy a középületekhez szükséges telkeket, az utak és utcák helyét, ezenfelül közczélokra az összes terület 5 %-át ingyen engedje át s az ingatlanokat tulajdonjoggal bocsássa a telepesek részére. Új község csak oly területen alapítható, a melyen legalább 150 telepes család elhelyezhető. E törvény az állami telepítések ügyét a földművelésügyi miniszter hatáskörébe utalta s hat millió koronát bocsátott rendelkezésére, hogy abból telepítésre alkalmas birtokokat vásároljon s a telepeseknek házépítésre, talajjavításra megfelelő kölcsönt nyújtson, avagy e munkákat maga az állam végeztesse. E törvény a kincstárnak a telepekre elővásárlási s a rendetlen telepesekkel szemben kimozdítási jogot biztosított. Kiegészítette az 1897. évi 32-ik törvényczikk, mely a hazai pénzintézeteket a telepítvényes birtokok értékének 75 %-áig terjedő kötvénykölcsönök nyújtására jogosította.

Krassó-Szörény megyében az 1894. évi V. törvényczikk alapján létesültek a következő állami telepek: a facsádi járásban Bázosd, Bozsor, Bukovecz, Monostor és Zsuppánfalva határán letarolt kincstári erdők s részben vásárolt birtokok területén 5750 holdon épült 1893-ban Igazfalva békés- és csanádmegyei református magyarok, jórészt vagyontalan mezei munkások, kubikosok számára. Családonkint 20 és $\frac{1}{2}$ holdat kaptak, a házépítésre adott kölcsönnel együtt 2800 koronáért. Az első települők közül a tuskós földek láttára többen visszaléptek s az üres telkekre öt év múlva 66 új telepes jött, kik a $20\frac{1}{2}$ holdat s házat már 6720 koronáért kapták. Ezzel mind a 250 telephely betelt. Facsádra a kincstár 1900—3-ban az oláh és német lakossághoz Bács-Bodrog-, Torontál-, Nyitra, Csongrád, Csanád, Heves és Pozsony megyékből kilenczven római katolikus vallású magyar családot telepített, kik

egyenként 24 holdat kaptak hatezer és tíz munkáscsalád 4—4 holdat ezer korona árban. A bégai járásban a kincstár síkföldi irtott erdői területére több oláh község tőszomszédságába magyarokat telepített. Így 1903—4-ben Bálinczra harmincz családot, kik húszholdankint 6200 koronát fizettek. Begamonostorra pedig huszonhárom nyitra-, arad- és torontálmegyei református családot, kik házzal együtt húsz holdankint 6700 koronát fizetnek 50 évi törlesztés mellett. Bégahosszúpatakra (Valea Lunga) 1909-ben ötven római katolikus kisgazda- és hat munkáscsaládot telepített, előbbieket 24 holdért nyolcezer, utóbbiak öt holdért ezer koronát fizetnek. Nőrincsére 1910-ben harminczöt római katolikus, Vásárosra pedig harmincz evangélikus református családot telepített a kincstár. A megye területén több magántelepítés is történt, így az oraviczabányai járásban a forotiki határból kihasított 900 holdon németek alapították 1905-ben Bársonyfalvát, a temesi járásban a szilvánhelyi határból elvett 1450 holdon torontálmegyei zichyfalvai németek építették 1896-ban Gyulatelepet, a mely 1907-ben lett önálló község. Magántelepítés útján, a gróf Erdődy-féle birtok parcellázásakor, 1908-ban Máramarosmegye ökörmezői járásából 170 ruthén család költözött Krassógombásra s kisebb számban a temesi járás több más községébe is.

Temes megyében a legújabb állami telepítések régi helységekhöz való hozzátelepítések. Köztük legnagyobb az, melyet Stancsafalva szerb község határán a csanádi káptalantól 650 ezer koronaért megvásárolt 4700 kat. holdnyi dombos-völgyes birtokán 1903-ban kezdett meg a kincstár. Ezideig száz telephelyet szálltak meg a Temes, Torontál és Csanád megyéből s kisebb számban Bács-Bodrog és Krassó-Szörény megyéből való római katolikus vallású magyar telepesek. A kiosztott birtokok területe 37 hold s abból 25 hold szántó, rét, 5 hold legelő, 7 hold erdő; vételára minőség szerint 5700 és 9100 korona közt váltakozik. Ugyancsak a temesrékási járásban, a német, oláh és sokác lakosságú Temesrékásan a kincstár 2500 holdas letarolt erdeje területére 1899-ben Temes, Torontál és Csanád megyéből való száz római katolikus vallású magyar családot telepített, kik húsz holdat kaptak lakóházzal együtt 7220 koronáért. 1904-ben húsz munkástelephelyet is osztottak ki, öt holdankint 1160 koronáért. Temesvár tőszomszédságában, a kincstár négyezer holdas sík erdeje helyén 1903-ban az oláh Mosnicza mellett hetven telepes ház épült békésmegyei és szentesi s kisebb számban torontáli és temesmegyei református magyarok számára, kik 24 holdért házzal együtt 7940 korona vételárat tartoznak fizetni. Ezidőben a temesrékási járásban Babsa község oláh lakosaihoz is több száz magyart telepítettek.

Állami telepítések 1867 óta.

Telep. közég, alapítás, vagy hozzátelepítés éve.	Telepések kezen ezer hold- ban	Lakosság száma ezrekben				1910. évi lakosságból ezrekben				
		1880	1890	1900	1910	magyar	német	oláh	egyéb	beszél magyarul
Bács-Bodrog m.										
Bácsgyulafalva, alap. 1883.	5-3	—	2-5	2-8	2-8	2-5	0-2	—	—	2-7
Tiszakalmánfalva, alap. 1884.	3-2	—	2-2	2-0	2-0	1-1	0-9	—	—	1-5
Wekerlefalva, alap. 1885.	2-9	—	0-9	1-1	1-0	—	0-9	—	—	0-2
Gombos, hozzált. 1892—8.	1-5	2-4	2-5	3-0	3-2	3-0	0-1	—	0-1	3-1
Szilágyi, alap. 1899.	6-3	—	—	0-8	1-8	1-6	0-1	—	—	1-7
Otelek, hozzált. 1882.	1-0	1-0	1-6	1-6	1-9	1-9	—	—	—	1-9
Nagyversébeltak, újráépült 1887.	4-8	0-4	1-5	2-0	2-1	0-7	0-2	—	1-1	1-4
Felsőmunslya, alap. 1890.	10-0	—	—	3-0	3-4	3-2	0-1	—	—	3-3
Torontál m.										
Ujszentcsanak, alap. 1891.	3-0	—	—	1-1	1-2	1-1	—	—	0-1	1-2
Temestécs, hozzált. 1899.	2-4	3-6	3-6	4-1	4-3	1-2	1-8	0-2	1-0	2-3
Stancsalfalva, hozzált. 1903.	3-8	1-0	1-0	1-1	2-0	0-9	0-1	—	1-0	1-0
Mosonca, hozzált. 1903.	3-4	1-0	1-1	1-2	1-9	0-8	—	1-0	—	1-7
Szapártyfalva, alap. 1881.	3-3	—	1-2	1-5	1-7	1-7	—	—	—	0-6
Bellenháza, alap. 1883.	2-5	—	0-5	0-8	10-0	0-2	0-6	0-1	—	2-0
Igarfalva, alap. 1893.	4-5	—	—	1-9	2-0	1-9	—	—	0-1	1-6
Nagybodófalva, alap. 1893.	3-8	—	—	1-3	1-6	1-6	—	—	—	0-4
Vásáros, hozzált. 1908.	1-0	0-5	0-6	0-6	1-0	0-3	—	0-6	—	2-1
Facsád, hozzált. 1899—903.	2-2	1-7	1-9	2-4	3-3	1-4	0-4	1-4	—	0-6
Bálint, hozzált. 1903—1909.	1-0	0-8	0-9	0-9	1-3	0-5	0-1	0-7	—	0-3
Begamonostor, hozzált. 1903—4.	0-8	0-4	0-4	0-5	0-8	0-3	—	0-5	—	0-2
Begahosszúpatlak, hozzált. 1909.	1-2	0-3	0-3	0-4	0-5	0-2	—	0-3	—	—
Összesen	67-9	13-1	22-7	34-1	40-8	26-1	5-5	4-8	3-4	30-8
Kiassó-Szőrény megye										
Temes m.										

A négy délvidéki megyében az alkotmányos korszakban, 1881. évtől kezdve huszonegy állami telepítés történt,¹ melyből a hét legrégebbi *Tisza* Kálmán egykori miniszterelnök és gr. *Szapáry* Gyula pénzügyminiszter, a többi pedig gr. *Bethlen* András és dr. *Darányi* Ignác földmivelésügyi miniszter nevéhez fűződik. Gróf *Bethlen* alapította Igazfalva, Nagybodófalva, Ujszentes, Felsőmuzslya községeket, bővítette Gombost s megvetette Szilágyialapját. Az ő alkotása az 1894. évi V. t.-cz., melynek alapján *Darányi* Ignác bővítette és megerősítette Igazfalva és Szapárfalva régebbi telepeket, továbbá Facsád, Bálincz, Begamonostor, Nőrince, Vásáros, Begahosszúpatak, Temesrékás, Stancsafalva és Mosnicza községek mellett erős magyar telepeket létesített. Ugyanő kiváló gondot s évről-évre nagyobb összegeket fordított nemcsak a legújabb állami, de a mult században alapított német s más nemzetiségű telepes községek felvirágoztatására is. *Darányi* az 1894. V. t.-c.-et az 1897. évi 32. t.-c.-kel egészítette ki, mely a magántelepítések elősegítése végett feljogosította a pénzintézeteket, hogy a telepítvényes birtokokra, azok értékének $\frac{2}{3}$ -áig terjedő kötvénykölesönöket nyújthassanak. Minthogy a gyakorlat mindkét törvény s a telepítés céljaira szolgáló erők és eszközök fogyatékosságait csakhamar megmutatta, *Darányi* a szerzett tapasztalatok alapján a «telepítésekről, ingatlanfeldarabolásokról s egyéb birtokpolitikai intézkedésekről» 1909-ben terjedelmes javaslatot készített s annak radikális intézkedéseivel a nemzeti birtokpolitika új alapjait akarta lerakni. E tervzet az állami és magántelepítést, parcellázásokat s a haszonbérleti telepítést egyaránt szabályozta s a járadékbirtokrendszer alapját is megvetette volna. *Darányi* 120 millió koronán felül a különös célú nem szolgáló összes állami birtokokat a telepítés céljaira akarta felhasználni. A szakkörökhöz véleményadás végett szétküldött javaslat azonban a bekövetkezett kormányváltozás miatt törvényhozás elé nem került. Az új kormány földmivelésügyi minisztere, gróf *Serényi* Béla az állami telepítési akciót megszüntetve, az 1911. évi XV-ik törvénycikkkel «Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége» néven oly pénzintézetet alapított, melynek feladata a földmivelésügyi miniszter irányítása alapján s az állami érdekeknek megfelelően, telepítésekkel és ingatlan-feldarabolásokkal foglalkozni; korlátolt forgalmú s más uradalmakon kisbérleti és járadékbirtokrendszert s bérlőszövetkezeteket létesíteni, a jelzálogkölesönnyújtással kapcsolatos életbiztosítást meghonosítani, községek részére közlegelők szerzésére, munkásházak építésére olcsó kölcsönt nyújtani s más birtokpolitikai műveleteket végrehajtani. Az alapszabályok értelmében nyereszkeskedést kizáró «Altruista bank», melynek alaptőkéjéhez az állam 8, a Magyar Földhitelintézet $3\frac{1}{2}$, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete 2 s az Országos Köz-

¹ Közülök kilenczet behatóan ismertet *Lovas* Sándor, min. tanácsos: «Legújabb állami telepítések Magyarországon» cz. munkája.

ponti Hitelszövetkezet 1½ millió koronával járult hozzá, a telepítési alap s a kincstár birtokainak egy részét azzal vette át, hogy azokon megfelelő számú 250—500 holdas közép- és 24—30 holdas kisbirtokokat, továbbá öt holdas munkástelepeket létesít. Hogy sokoldalú működéséből Délmagyarországra mennyi fog jutni s szociális és gazdasági szempontok mellett egyebekre mennyiben fog súlyt helyezni, ezt csak a jövő mutatja meg, mert a gazdasági és külpolitikai bonyodalmak idejére eső rövid működése alatt a délvidéken még nem telepített.

* * *

Az eddig elmondottakat összegezve, azutóbbi két száz év alatt telepített, vagy ujjaépített községek száma korszakok szerint a következők :

Megye	III. Károly	Mária Terézia	II. József	Ferencz	V. Ferdinánd	Kiegye- zés óta	1720 körül lakva	közsé- gek mai száma
Bács-Bodrog	13	29	12	2	1	4	70	131
Torontál	4	67	12	33	14	3	80	213
Temes	30	50	10	7	3	5	120	225
Krassó-Szörény	7	2	3	10	3	7	330	362
Összesen... ..	54	148	37	52	21	19	600	931

Tehát a községeknek Torontálban csaknem $\frac{2}{3}$ -ada, Bács-Bodrog és Temes megyében majdnem fele új alapítás, de a visszafoglaláskor összeírt hatszáz helység közül legalább 170-ben nagyobb mérvű hozzátelepítés is történt, aránylag legkevesebb a krassó-szörényi és temesi oláh hegyvidéken. Így hozzávetőleg félezerre tehető ama délvidéki községek száma, melyek hatósági, illetve magántelepítések által keletkeztek, vagy bővültek ki.

Lélekszám változása 1869-től 1910-ig.

Az idők folyamán Délmagyarországra telepített, vagy bevándorolt népfajok elhelyezkedése többnyire nem volt végleges s kisebb-nagyobb csoportjaik gazdasági, faji vagy más okok miatt gyakran költöztek át egyik vidékről, községből a másikba. A gyorsan szaporodó alföldi, bácskai és felsőtorontáli magyarság még mindig sűrűn bocsátja rajait a lassabban fejlődő szerb, sokác, bunyevác, oláh, sőt egyes német községekbe is. A németiség csekélyebb számbeli növekvése dacára szintén erősen szivárog át a gazdaságilag gyengébb népfajok közé, miután azok földjeit az urbériség megszüntetése óta tömegesen vásárolja össze. E népmozgalom arányairól és okairól hű képet kapunk s több irányú gazdag tanulságot meríthetünk, ha az 1869. évi s az 1910-iki utolsó népszámlálás adatait járások és községek szerint összehasonlítjuk.

Bács-Bodrog megyében az utolsó négy évtized alatt 34 %-al növekedett a lakosság. A tiszavidéki magyarságnak a sajókáskörület feloszlata 50 év tartó tömeges bevándorlása miatt legnagyobb, azaz 80 százalékkal az emelkedés a *titeli* és 67 a *zsabolyai* járásban, hol mind a tizennégy szerb község jelentékenyen gyarapodott, köztük Csurog 90, Titel és Sajkáslak 110 %-al. Az *óbecsei* és *zentai* járás lakossága 42, illetve 34 százalékkal növekedett, a nyolcz magyar és két szerb helység közül Péterréve és Szenttamás megépen 50-el. A *topolyai* járás gyarapodása 38 %, a hét magyar és egy német jellegű község közül legkisebb (10 %) a szerb-némettel kevert Pacséré, 17 Kossuthfalvái, a többi 40 és 62 % között. Utóbbi három járásban a magyarság térhódítása természetes szaporodás és Alföldről beszivárgás folytán oly erős, hogy a németiség Bácsfeketehegy kivételével egyetlen községben sem tudott területet foglalni, sőt még az általuk alapított Szeghegyre is sok magyar került. A 37 % gyarapodású *bácsalmási* járás három német többségű községe közül Katymár négy százalékkal apadt, Kúnbaja kettővel növekedett, Bácsalmás 40-nel, de utóbbinak, továbbá a magyar többségű nyolcz község közül Jánoshalmának 60, Rémnek 1000 %-os gyarapodása az alföldi magyarság parcellázásokkal s a homoki szőlőművelés fellendülésével összefüggő magyaranyú áttelepülésének tulajdonítható. A magyar Tataháza, Mátételke 10—12, Madaras, Mélykút s a német-bunyeváczczal kevert Bajmok 21—28 százalékkal növekedett. Kisszállás földbirtok nélküli lakossága változatlan maradt. Az egyenlő arányban magyar-német *bajai* s a német többsége mellett erős magyar kisebbségű *zombori* járásban 14 % volt a növekedés. A magyar jellegű községek közül az újabban telepített Bácsgyulafalva változatlan, növekedett 26—30 %-al Nagybaracska, Bátmonostor és parcellázás folytán betelepülés által 200 %-al Bácsborsód ; ezzel szemben Szlavóniába kivándorlás miatt apadt Dávod egy, Felsőszentiván nyolcz százalékkal, Bezdánon s a bunyeváczczokkal kevert Herczegszántón és Nemesmiliticsen alig van növekvés. Erős magyar beszivárgás folytán 18 %-al gyarapodott a szerb többségű Ószivác, ötten a sokác Bérég. A német jellegű helységek közül 25 %-al növekedett Gádor és Kerény, 11—18-al Bácsbokod és Vaskút, ötten Csátalja és Gara, ellenben szlavóniai kivándorlás apasztotta kisebb mértékben Regőczét, Körtést, Küllődöt, kilencz százalékkal Ujszivácot, 15-el Csonoplyát.

A német *apatini*, *hódsági* és *kulai* járások lakossága húsz százalékkal növekedett. Német és magyar térfoglalás által gyarapodott a sokác Monostorszeg 11, Szond 28 %-al. A magyar községek közül kivándorlás miatt változatlan maradt Bácskertes és 2 %-al apadt Doroszló, ezzel szemben növekedett állami telepítés által 68-al Gombos, bevándorlás folytán 60 %-al Vajsza, 16-al a magyar-német szerb Kula. Szlavóniába kivándorlás kilencz százalékkal apasztotta a tót-szerb Liliomost, a német Paripást, a megye

két rutén községe közül kettővel Kuczorát, Bácskeresztúr pedig csak hárommal nőtt. Változatlan maradt a szerb Sztapár. Részen erős magyar beszivárgás által jelentékenyen gyarapodtak a német jellegű községek, köztük 7—15 %-al Bács, Cservenka, Veprőd, 18-al Apatin, 26-al Szilberek, 30—40-el Hódság, Kiskér, Óverbász, Torzsa, Militics, Bácsszentiván, 45—48-al Bácsordas, Szentfülöp, 55-el Ujverbász. Nőtt 12 %-al a tót-szerb Pinczéd és egygyel a tót Bácsújfalú. A tót többségű *ujvidéki* járás 12 %-al, a német-szerb jellegű *palánkai* 23-al gyarapodott. A tót községek közül nőtt hét-tel Petrőcz és Kölpény, 29-el Kiszács, apadt négygyel Dunagálos. A szerb helységek közül növekedett 7—10-el Begecs, Ósóvé, Bácsótóváros, 15-el Szilbács és Parrag, 21—28-al Urszentiván és Ópalánka, részben német beszivárgás által. A németek közül magyar betelepüléssel nőtt 42 %-al Palánka, 15—25-el Ujpalánka, Dunabökény, 40—43-al Borócz, Bácsújlak, Szépliget, 3—5-el Dunacséb, Tisza-istvánfalva, ezzel szemben kivándorlás apasztotta két százalékkal Bulkeszit, még erősebben az újabban alapított Wekerlefalvát. Ujvidékre költözés nyolcz százalékkal csökkentette a szerb-magyar Pirost. Főképpen magyar beszivárgás által gyarapodott a sokác Palona, 18—20 %-al a német-tót Ujfutak s a német-szerb Ófutak és Ókér. A városok közül a bunyeváczzal kevert magyar Szabadka 63, a szerb-német kisebbségű magyar Ujvidék 73, a magyar Baja 44 és Zenta 49 s a magyar-német bunyeváczzal kevert szerb Zombor 25 %-al növekedett.

Torontálmegye lakossága az utóbbi negyven év alatt 13 %-al növekedett, vidékek szerint azonban nagy eltérések vannak. Míg a déli részen a határőrvidék feloszlata óta megindult nagyobb-arányú beszivárgás folytán a növekedés a német-szerb-oláh *pancsóvai* járásban 24, a *nagybecskerekiben* s az oláh-szerb *alibunáriban* 20, az *antalfalviban* 12.5 %, továbbá nyugaton, a tiszavidéki magyarság lehúzóda következtében a magyar-szerb *törökbecseiben* 15 s a magyar többségű *törökkanizsaiban* 18 %, addig a német többségű *módosi* és *perjámosi* járásban semmi, a *cseneiben* egy, a *nagyszentmiklósiban* három, a *bánlakiban* és *zsombolyaiban* tíz százalék a gyarapodás. A szerb többségű járasok közül erős magyar beszivárgás mellett is némi apadás mutatkozik a *nagykikindaiban* s mind-össze három százalék a növekvés a *párdányiban*. A megye alsó részén levő tót községek mind jelentékenyen gyarapodtak, így parcellázás miatt 70 %-al Ujsándorfalva, részben magyar beköltözés folytán 60-al Antalfalva, 15-el Nagylajosfalva és Felsőaradi. A németek közül részben bevándorlás által növekedett 55—60 %-al Beresztócz, Rezsőháza, 33-al Ernőháza, 26-tal Omlód, Lázárföld, 20-al Ferenczhalom, 8-al Torontálalmás ; kivándorlás folytán apadt 1—3 %-al Begaszentgyörgy, Zichyfalva, Istvánvölgy, Galagonyás 8—10-el Dócz, Begafő, Katalinfalva, 14—20-al Szécsenfalva, Alsóelemér, 28-al Karácsonyifalva. A szerb községek közül az 5 %-al apadt Farkasd kivételével a többiek mind növekedtek 6—12 %-al,

Baranda, Perlasz negyvennel, Borcsa ötvennel, Alsóaradi, Tárcsó 18—20-al. Kanak részben magyar urdalmi cselédek beköltözése miatt növekedett 75 %-al. Az oláh helységek közül kivándorlás miatt apadt 3—7 %-al Tolvád, Kis- és Nagytárnok, Révaujfalu, Nagymargita s 11—14-el Jankahid, Szentjános, 25-el Bárányos, a többiek növekedtek, így 4—7 %-al Ujozora, Keviszöllös, 20-al Petre, Óécska, 26-al Végszentmihály s részben magyar beköltözés által Alibunár, 18-al Bánlak. A magyar községek közül növekedett betelepülés miatt 68 %-al Torontálvásárhely, 80-al Partos, 30-al Torontálújfalu, 8-al Lukácsfalva, részben hozzácsatolás folytán 120-al Ólécz, csángótelepítéssel 21-el Sándoregyháza ; jelentősen gyarapszik az újabban alapított Felsőmuzslya s az 1883-ban csángókkal telepített Hertelendyfalva. Állami telepítés 125 %-al növelte a tót-magyar-német-bolgár Nagyerzsébetlakot. Kivándorlás 8 %-al apasztotta a magyar Ürményházát, 16-al Magyarszentmihályt. A tiszamenti járásokban a legtöbb magyar község erősebb szaporodás s Alföldről beszivárgás folytán jelentősen növekedett, így 75 %-al Klárafalva, 50-el Öszentiván s a szerbekkel kevert Törökkanizsa, Szőreg, 25-el Magyarpadé, Feketető, Csóka, 17—20-al Józseffalu, Egyházaskér, Oroszlámos, 11-el Torontáltorda, Rábé, 4—8-al Hódegyháza, a némettel kevert Kübekháza, a szerbvel kevert Törökbecse, Tizsaszentmiklós. Magyarmajdány változatlan maradt, ellenben csökkent elköltözés folytán 40 %-al Kanizsamonostor s parcellázás miatt 37-el Szaján. A szerb községek erős magyar beszivárgás által jelentősen növekedtek, így 26 %-al Aracs, Karlova, Kumán, 20—22-vel Deszk, Ujszentiván, Ókeresztúr, 17-el Basahid, 10—12-vel Gyála, Melencze. A tiszta szerb Tiszatarros 37 %-al nőtt. Erős magyar bevándorlás mellett is csak négy százalékkal gyarapodott a szerb Mokrin, viszont apadt hárommal Padé, Szanád, 8-al Beodra. A német helységek közül erős magyar beszivárgás dacára kivándorlás miatt apadt 40-el Nagy bikács, 30-al Battyánháza, 9-el Bocsár, viszont növekedett 14—17 %-al Nákófalva és Mária-földe s a magyarral kevert Töröktoplya. Az oláh Óbéba magyar beköltözés mellett is apadt parcellázással egybefüggő kivándorlás miatt. A német jellegű járások községeiben erős kivándorlás folytán többnyire apadás mutatkozik, legnagyobb mértékben a német helységekben, míg ezzel szemben a magyaroknál jelentős a növekvés. A németek közül az apadás jelentéktelen Gyertyámoson, Sándorházán, 5—8% Bogároson, Csatádon, Csávoson, Újhelyen, Németszentmiklóson, Nagytószegen, Károlyligeten, Kiskomlóson, 10—13 Billéden, Fodorházán, Garaboson, 14—17 Nagyjécsán, Teremiben, Jánosföldén, Kisőszön, Kunszöllősen, 20 Párdányon, Kistószegen, 25 Ócsanádon, 30% Káptalanfalván. Változatlan Torontálszécsány és Szárca, viszont gyarapodott 2—5 %-al Gyér, Istvánfölde, Nagyósz, Szenthubert és Szentborbála, 10-el Keglevichháza, Lovrin, Zsigmondfalva, 28-al Vizesd, 30—36-al Mollyfalva, Ujpécs, Zsombolya és Németcsernye, két utóbbi erős magyar

betelepülés folytán és 55 %-al Ujvár átköltözés miatt. Jelentős magyar beszivárgás mellett is csak 12 %-al nőtt a német-szerb Módos, kettővel a német Perjámos. Az újabban alakult Ujszentpéter német lakossága erősen apadt. A szerb helységek közül nőtt valamennyire Torontáldinyés, 3 %-al Csernye, 10—17-el Felsőittebe, Ivánd, Szerbszentmárton, Klári, Gád, 30-al Rudna (magyar cselédekkel) és 52 %-al a horvát-némettel kevert Horvátklári. Apadt kevésbé Nagyszentpéter, 8—12 %-al Berekszónémeti, a némettel kevert Csene, Nagynezsény, Surján, utóbbiak magyar beköltözés daczára is. Az oláh községek közül kivándorlás folytán apadt 3—8 %-al Fény, Papd, Nagyköcse, Nyerő, Csebze, 17-el Szárcsatelek, 30-al a némettel kevert Nagykomlós. Változatlan maradt Macedónia, ezzel szemben gyarapodott magyar beköltözés által 70 %-al Öregfalu, 11—15-el Valkány, Nagyszentmiklós és Tógyér, öttel Nagycsanád, német átvándorlás folytán 9—14-el Egres, Torontálgyűlvész, 3—5-el Pészak, Sárafalva. A két bolgár helység közül magyar-német beköltözés miatt nőtt 30 %-al Bolgártelep, ezzel szemben kivándorlás folytán apadt 17-el Óbessenyő. A horvátok közül Köcse alig gyarapodott, Kisnezsény fogyott. A magyar községek nagy része növekedett, így 22 %-al Tóba, 30-al Magyarcsernye, 37-el Csősztelek, mindhárom parcellázás folytán; 11-el Kiszombor, Pusztakeresztúr, 22-vel Aurélháza, 30-al Porgány, 80-al Tamásfalva, 90-el Ótelek és 300-al Torontálkeresztés, két utóbbi részben telepítés által, 4 %-al a szerb-némettel kevert Torontáloroszi. Változatlan maradt Ferenczszállás s kivándorlás miatt apadt 3—5-el Alsóittebe, Magyarszentmárton, 9—13-al Szőlősdudvarnok és Törzsdudvarnok. A városok közül a magyar többségű Nagybecskerek 30, a szerb többségű Pancsova 20, Nagykikinda 40 %-al gyarapodott, mindhárom főképen a magyarság tömeges beköltözése folytán.

Temes megye lakossága 1869. óta 23 %-al növekedett. Legnagyobb volt az emelkedés délen, a szerb többségű *kevevárai* és *fehértemplomi* járásban: előbbiben 56, utóbbiban 37 %, főképen a delibláti homokpuszta egy részének parcellázása és művelés alá vonása folytán. Az új szőlőterületekre sokan költöztek át a verseczi járás filloxera által elpusztított hegyes vidékéről, úgy hogy a *verseczi* járásban egyes községek jelentős apadása következtében csak 2 %-os volt az emelkedés. Az egyetlen magyar többségű Székelykeve csángótelepítés és német-bolgár beköltözés által ezer százalékkal növekedett. A szerb-oláhval kevert német községek közül 40—44 %-al gyarapodott Homokos, Nagykárolyfalva s erős magyar beszivárgás folytán 55-el Kevevára. A szerb helységek közül a dunai árterület lecsapolása és betelepülése s magyar-német bevándorlás következtében nőtt 140 %-al Dunadombó, 95-el Izbistye, 60—70-el Fürjes, Párta, Temesváralja, 40—50-el Homokszil, Vöröstemplom, Deliblát, Gálya és Temessziget, utóbbi Szerbiából beköltözés által is; 30—40-el Gajtas, Karasjeszenő, Körtéd, Keve-

pallós, 20—30-al Kusics, Palánk, Varázsliget, 12-vel Homokbálynos, Szöllőshely. Az oláh községek szintén mind növekedtek, így 70%-al Gerebencz, 50-el Homokdiód, 33-al Temesőr, 14-el Temesmiklós. Az egyetlen cseh Csehfalva magyar bevándorlás folytán 500%-al nőtt. Ezzel szemben a verseczi járás községeinek több mint fele apadott, különösen a hegyvidéken, így egy százalékkal a magyar többségű Dézsánfalva, az oláhok közül 3—6-al Meszesfalu és Kisgáj, 9—12-vel Kisszered, Vajdalak, Temesszöllős, Márktelke, Mélykastély, Váradia, 13—15-el Réthely, Almád. Részben magyar bevándorlás folytán növekedett 7%-al a német Temesmóra, Alsósztamora, az oláhok közül Laczunás, 12—16-al Kiszám, Klopodia, Temesvajkócz, a szerb Nagyszered, 26-al Verseczvát, Temespaulis, 50-el Porány. Filloxera miatt nem gyarapodott a német Temeskutas és öt százalékkal apadt Nagyzsám. Parcellázás folytán 40%-al nőtt a magyar-némettel kevert oláh Ferend. A német többségű *temesvári* járásban az emelkedés 18%. Egyes községek magyarok betelepítése, vagy bevándorlása folytán jelentősen növekedtek, így 66%-al a magyar-oláh Mosnicza, 33-al Magyarmedves, 6—8%-al az oláh Tesöld, Begaszentmihály, Beregszó, 14-el Parác, Győröd, németek telepítése által 50-el Temeskovácsi. Temesvár közelsége miatt 70%-al nőtt a német Szabadfalu, 12—15-el Szakálháza, Szentandrás, Kisbecskerek, 20-al az oláh Gyüreg. Viszont kivándorlás és Temesvárra költözés miatt erős magyar beszivárgás mellett is alig gyarapodott a német Temesgyarmat, Ujbessenő, Temesség, sőt 25%-al apadott Németszentmihály, az oláhok közül pedig öttel Ötvény, kilenczczel, Csernegyház, 14-el Temesremete. Szépen gyarapszik az újabban telepített magyar Ujszentes. Az oláh jellegű dombvidéki járasok közül a *dettaiban* 17 s a *temesrékásiban* 15% emelkedés mutatkozik. Részben magyarok állami betelepítése folytán növekedett 80%-al a szerb Stancsafalva, 20-al a német-sokáciz Temesrékás és 33-al Babsa; magyar bevándorlás miatt 45-el a magyar Gátalja, 20-al Omor, az oláhok közül 28-al Aranyág, 14—18-al Denta, Bükkfalva, Temeshódos, 8—12-vel Aga, Mélynádas, Szigetfalu, 14—16-al a szerb Lukácskő, Monostorszentgyörgy, a német többségűek közül 8-al Birda, 16-al Vársomlyó, 54-el Denta s szépen gyarapszik az újabban telepített Gizellafalva. Az oláh Bázosd 50, Magyarapácza, Berekuca 12%-al nőtt, jelentékenyen Sósod és 105%-al Panyó, két utóbbi parcellázás és erős magyar-német beköltözés által. Ezzel szemben kivándorlás miatt számos község lakossága csökkent, így az oláh községek közül Buzád, 5—10%-al Tésfalu, Sustra, Kiszető, 10—22-vel Sziklás, Hosszúág, Iktár, Belencze, Budincz; erős magyar beköltözés mellett is kisebb mértékben Temesjenő, Őszény, Nagytopolj, Berkeszfalu s változatlan maradt Gertenyes, Mezősomlyó. Kisebb mértékben apadt a szerbek közül Temespéteri, T.-Királyfalva, Tárnokszentgyörgy s erős magyar bevándorlás mellett is a német Móríczföld. Az utóbbi tíz évben 20%-al apadt az újabban telepí-

tett német Újjózseffalva. Csökkent a tót-magyar Temesbökény s Bulgáriába vándorlás folytán 12 %-al a bolgár Berestyé. Az erős oláh többségű *csáki* járásban 4, a *búziásfürdőiben* pedig csak 2 %-al nőtt a lakosság, mert a nagyarányú kivándorlás miatt számos oláh község apadott, így 20 %-al Temesforgács, részben egygyermekrendszer miatt, 14-el Temescserna, Feketeér, Petromány, Sebed, 10-el Törökszákos (három utóbbiban parcellázás volt), 5—7-el Rakovicza, Temesújlak, T.-Ujnép, kisebb mértékben Keped, Nagyszilas; alig változott Temesdoboz, Szinérszeg, Iklód, Balázsd, a tóttal kevert T.-Vukovár s a magyarral vegyes Temesfalva. A németek közül változatlan maradt Niczkylalva s erős magyar beköltözés daczára Csák, ellenben nőtt 5 %-al Bakóvár, 16-al Vejte, 19-el Liebling s erős magyar beköltözés mellett 11-el a német-oláh Búziásfürdő. Az oláh községek közül nőtt 5—10 %-al Temesliget, Felsősztamora, Hattyas, Magyarszákos, T.-Berény, 14-el Kádár, Obád, 33—40-el Szirbó, Nagykővéres. A magyar községek közül 11 %-al nőtt Végvár s telepítés folytán 200 %-al Ötvösd. Erős magyar bevándorlás folytán nőtt az oláh Gilád 2, Folya 9 %-al. Az északi hegyvidéken az oláh többségű *lippai* járásban a növekvés csak egy százalék, a német többségű *vingaiban* 5·5 % volt a kedvezőtlenebb gazdasági viszonyok közt élő lakosság nagyobb mérvű kivándorlása miatt. A szomszédos *újaradi* járás tíz százalékos növekvését az Arad közelében fekvő német községek nagyarányú fejlődése okozta, amennyiben közülök 50 %-al növekedett Kisszentmiklós, 40-el Angyalkút, 17—21-el Németség, Réthát, T.-Keresztes, Újarad, 4-el Németszentpéter (két utóbbiban főképen a magyarság), 2—3-al Szépfalu, Zádorlak. Az oláh községek közül csak Fönlak és Ujbodrog nőtt 10—14 %-al, ellenben apadt 14-el Temesfűzkút, Féregyháza (két utóbbi részben parcellázás miatt), kisebb mértékben Munár és magyar-német beköltözés mellett is T.-Füves s a szerb T.-Nagyfalu. A vingai járás községeinek több mint kétharmada a lippainak több, mint fele apadást mutat és pedig az oláhok közül 15—20 %-ot Belettháza, Marosaszó, Temesillésd. Alsóbenesek, Hodony, T.-Szécsény, kisebbet tizenkét helység, a németek közül 50 %-osat Kisrékás, 22—27-et Merczyfalva, Orczyfalva, Zábrány, csekélyebbet nyolcz község s 12 %-ot a szerb Kétfél. Viszont növekedett az oláh falvak közül kilencz, köztük 20 %-al Mészdorgos, Temeskomját, 70-el Temesszékás, 7-el a magyarral kevert Monostor s az arad-csanádi magyarság erős betelepülése folytán 12 %-al Lippa. A németek közül öt növekedett, köztük Németremete 15 %-al. E három járás egyetlen magyar községe Majlátfalva negyven százalékkal gyarapodott, a bolgár Vinga pedig erős magyar beköltözés mellett is csak hárommal. A német többségű három város közül Temesvár 85, Versec 28, Fehértemplom 25 %-al nőtt, jelentékeny részben a magyarság beköltözése által.

Krassó-Szörény megye lakossága 1869—1910 közt huszonhárom százalékkal növekedett, vidékenként azonban felette eltérő

az arány. A míg kivándorlás és egygyermekrendszer miatt az oláh jámi járás 3 %-al, a marosi 5 %-al apadt, addig a többiek növekedtek, így a dunamenti járások közül a magyar-cseh-némettel kevert orsovai 75, a cseh és szerbvel vegyes újmoldvai járás 50 %-al, a Temes folyó melletti temesi járás 14, a teregovai 20, a karánsebesi 31 %-al, a bányavidékek közül a némettel kevert boksánbányai 16, az oraviczabányai 5, a felerészben német-magyar-bolgár resiczabányai 32 s a tiszta oláh bozovicsi 18 %-al, az északi járások közül a lugosi 11 %-al s állami telepítések következtében a begai 52, a facsádi 21 %-al. Két utóbbi járás népessége azonban a betelepítettek leszámításával csak 10, illetve 5 %-al növekedett. A jámi és marosi járás oláh községei közül 35-ben apadt s csak 16-ban növekedett a lélekszám. A két magyar helység közül 10-el gyarapodott Udvarszállás s 11 %-al apadt Bunyaszekszárd. A községek nagy részében az apadás 5—10—15, a némettel kevert Szászkabányán pedig 33 % volt. A növekvő helységek gyarapodása 10—20 % közt változott, kettőben pedig 50 % volt. A dunamenti orsovai és újmoldvai járás minden egyes községe növekedett, főképen a Dunaszabályozás miatt, melynek munkálatai hosszú időn keresztül nemcsak bőséges keresethez juttatták, de beköltözőkkel is gyarapították a lakosságot. Ujabban gyárak és bányák fejlődése is növelte a lélekszámot. A cseh községek közül Tiszafa 90, Bigér, Dunaszentilona 70, Szörénybúzás 25 % al növekedett, a tizenegy szerb helység közül kettő 90, három 60 s a többi 20—40 %-al gyarapodott. Az oláh községek nagy része ötven százalék körüli emelkedést mutat, 120-at Berzászka, Kiskárolyfalva, 150-et Nagyzsuppány, 180-at Tuffás, Börzény s csaknem megkétszereződött hét község lakossága, bányák és gyárak s a hajózás fejlődése miatt. Az egyetlen német többségű Orsova erős magyar és német bevándorlás folytán 260 %-al nőtt s harmincz év alatt 50 %-al gyarapodott az újabban alapított, egyetlen magyar többségű Herkulesfürdő. Feltűnő, hogy Ujmoldova járási székhely magyar-német beköltözés mellett is csak hét százalékkal nőtt. A temesi, teregovai és karánsebesi járásban, hol egyetlen magyar község sincs, a németek mind növekedtek, így 70 %-al Temesfő, Nándorhegy, 40-el Szörényordas, 32-vel Nadrág, 26-al Karánberek, 9-el Csukás, részben bányák és gyárak fejlődése, magyar, tót, német munkások beköltözése miatt, 80 %-al Ujkaránsebes, Karánsebes közelsége folytán. Az oláh községek közül növekedett 62, ellenben apadt 15, többnyire a temesi járásban. A csökkenés 40 % volt Szendelakon s a bányaüzem korlátozása miatt 24 %-os Ruszka-bányán; a növekvés 40—50 % körül volt nyolcz községben, 60—80 százalékos ugyanannyiban, 100 %-os Bökényben s nagymérvű mármarosi rutén betelepülés következtében 80—100 perczentes Cseres-temes, Istvánhegy, Krassógombás. 30 %-os Mutnokszabadja oláh községben. A két község kivételével teljesen oláh bozovicsi járásban csak Ógerlistye apadt, a többi 10—20 %-al növekedett, 70-el Ujsopot, Ujborlovény, 35-el Bozovics magyar-német bevándorlás

folytán, a csehek közül Cseherdős 110, Almásróna 9 %-al. A boksánbányai járás községei közül három apadt, köztük 3 %-al a német Királykegye; a többiek gyarapodtak, így magyar, tót, cseh bányamunkások beköltözése miatt 27 %-al Boksánbánya, 80-al Vaskó-oláh, 10-el Dognácska német többségű bányaközség s magyar hozzátelepítés folytán 32 és 48 %-al az oláh Izgár és Érszeg. A resiczabányai járásban apadt 10—25 %-al mind a hét krassován (bolgár) többségű s 11—32-vel három oláh község. Növekedett 10—20—30 %-al a többi oláh község, a némettel kevert Domány 40, Kemenczeszék pedig 90-el. A magyar-oláhval kevert német Resiczabánya 140 %-al gyarapodott magyar tót, cseh, morva munkások beözönlése folytán. A bányaközségek, leszámításával e járás lakossága alig 4 %-al növekedett az egygyermekrendszer miatt. Az oraviczabányai járás német helységei közül magyar, tót, cseh, morva munkások bevándorlása révén Stájerlak-Anina 48, Oraviczafalu 17 %-al nőtt, viszont egygyermekrendszer következtében Oraviczabánya 7-tel fogyott. Ugyanezen okból 15 oláh község 10—25 százalékkal apadt s csak három mutat jelentéktelen emelkedést, úgy, hogy Stájerlak-Anina számításán kívül hagyásával a járásban 4 %-os az apadás. A lugosi járásban a német Daruvár és Vecseháza 10 és 14 %-al nőtt s jelentősen az újabban keletkezett Istvánfalva. Az oláh községek közül kivándorlás miatt 10—15 %-al apadt nyolcz, ellenben nőtt 10—30 %-al nyolcz, 40—50-el öt, köztük Lugoskisfalva és Krassóviszák részben parcellázás és magyarnémet betelepülés folytán. A lugosi és facsádi járásban az állam által újabb időben alapított Nagybodófalva, Szapáryfalva, Igazfalva magyar, Bethlenháza német lakossága, részben újabb telephelyek betöltése által jelentősen gyarapszik, magyar hozzátelepítés folytán pedig 60 %-al nőtt a némettel kevert Facsád, 70—80-al Begamonostor, Bálincz, Begahosszúpatak, 110—130-al Vásáros, Nőrincse, magyar erdőmunkások beköltözése miatt 75-el Begaszuszány, 100-al Kisszécsény, német magántelepítés folytán 35-el Hosszuszabadi. A többi oláh község közül tizennégy apadt, míg harmincznyolcz nőtt 5—20 %-al, kettő 30—40-el. A városok közül erős magyar bevándorlás folytán 120 %-al nőtt az oláh-német Karánsebes, 66-al a magyar többségű Lugos.

Telepítések és települések hatása a mai közállapotokra.

Délmagyarország benépesülésének ismertetése után vizsgáljuk annak következményeit: az ország más vidékeitől sokban eltérő gazdasági, nemzetiségi és népvizonyokat. Legszembeötlőbb a népfajok sokfélesége és szétszórtsága.

Az 1910. évi népszámláláskor volt, *ezekben* kikerekítve:

	Bács Bodrog m.	Torontál m.	Temes m.	Krassó Szörény m.	Összesen
Magyar... ..	363	128	80	34	605
Német	190	166	165	56	577
Tót	30	16	3	3	52
Oláh	—	87	168	336	591
Rutén	11	—	—	2	13
Horvát	1	4	—	—	5
Szerb	145	200	70	15	430
Sokác, bunyevác	70	—	—	—	70
Bolgár, cseh, egyéb ...	2	13	14	20	49
Összesen	812	614	500	466	2392
Ebből magyar	45 %	20 %	16 %	7·4 %	26 %
Magyarul beszélt ...	60 %	37 %	33·4 %	16 %	40 %

A községek közül 1910-ben :

	Bács Bodrog m.	Toron- tál m.	Temes m.	Krassó Szörény m.	Ösz- szesen
1. Német többségű	46	67	58	19	190
2. Tót "	7	5	1	—	13
3. Oláh "	—	33	123	309	465
4. Szerb "	28	58	31	13	130
5. Bolgár "	—	2	2	7	11
6. Cseh "	—	—	1	6	7
7. Sokác, horvát, rutén többségű	{ 5 s. 2 r.	2 h.	—	—	9
1—7-ből erős magyar kisebbségű	32	32	32	19	115
8. Magyar, abszolút többségű ...	27	28	5	4	64
9. Magyar, relatív többségű ...	16	18	4	4	42

A községek számaránya legkedvezőbb az oláhoknál, kik a Krassó-szörényi és temesi hegyvidéken 2—4—600 főnyi apró falvakban élnek ; ezzel szemben a magyarság többnyire öt-tízezer lélekszámot meghaladó nagyközségekben, a Bácskában épen nagyvárosokban lakik, vagy idegenajkú községekben elszórtan él, de így is 221 helységben van nagyobb számban.

Az összes népesség, ezekben kikerekítve, volt :

	1720-ban	1787-ben	1869-ben	1890-ben	1910-ben	1869— 1910 közti növekvés
Bács-Bodrog megye ...	30	220	609	720	812	34 %
Torontál megye			545	590	615	13 %
Temes megye	70	560	412	442	500	22 %
Krassó-Szörény megye			378	409	466	23 %
Összesen	100	780	1944	2161	2393	24 %

Nagyarányú betelepítések folytán a lakosság száma az első hatvanhét év alatt 680 %-al, a nyolczvankét éves második idő-

szakban 150 %-al, ellenben 1869 óta húszévenként csak 11—11 %-al növekedett. A népszaporodás országos átlaga 1869—890. közt szintén annyi volt, de az utolsó húsz év alatt 20 %-ra emelkedett s így a délvidék lélekszámának gyarapodása telepítések s az alföldi magyarság beszivárgása mellett is az átlagnál 9 %-al kedvezőtlenebbé vált. Ennek oka az országosnál jóval nagyobb arányú délvidéki kivándorlásban s a sok helyen divatos egy gyermekrendszerben keresendő. A természetes szaporodás jelentős csökkenését igazolja az, hogy 1000 lélekre esett 1911-ben és 1891-ben (utóbbi adatai zárjelben):

	Bács Bodrog m.	Torontál m.	Temes m.	Krasó Szörény m.	Országos átlagban
Házasságkötés	11·2 (9·6)	10·4 (9·3)	10 (9·4)	10·9 (8·6)	9·3 (8·6)
Születés	35·2 (45)	35·6 (44·7)	29·6 (42·4)	28·5 (34·6)	34·8 (39·8)
Halálozás	23·8 (36·8)	27·6 (33·6)	25·1 (33·7)	24·1 (28·6)	24·8 (33·4)
Természetes szaporodás	11·4 (8·2)	8 (11·1)	4·5 (8·7)	4·4 (6)	10 (9·1)
A szaporodásból magyar anyanyelvűre esett	48·40/0	37·40/0	33·50/0	23·60/0	60·60/0

A magyarság szempontjából különösen kedvező a legutóbbi számsor, mely szerint a magyarság természetes szaporodása tetemesen, Krassó-Szörény és Temes megyében épen többszörösen felülmúlja lélekszáma arányát. De szembetűnő, hogy az erős magyarságú Torontál s még inkább Bács-Bodrog természetes szaporodása a másik kettőét többszörösen, sőt Bács-Bodrogé valamivel az országos átlagot is túlhaladja. Torontálban a magas halálozási arány csökkentése után jelentősen javulhat a helyzet.

A délvidéki kivándorlás hatalmas arányait, megyék és évek szerinti nagy eltéréseit mutatja az, hogy ezer lélekre esett kivándorló, illetve visszavándorló (utóbbi adatai zárjelben):

	Bács Bodrog m.	Torontál m.	Temes m.	Krassó Szörény m.	Országos átlagban
1905-ben	8·4	12·5	13	4·8	7·9
1906-ban	8·9	19	13	5	8·1
1907-ben	12·9 (2·9)	29·8 (5)	22·5 (2·9)	6·8 (0·2)	9·3 (2·8)
1910-ben	6·4 (1·4)	10·9 (4·1)	7·8 (2·2)	2·1 (0·2)	4·4 (1·2)
1911-ben	4·5 (2·2)	6·6 (4·5)	5·9 (3·1)	1·3 (0·2)	3 (1·5)

Krassó-Szörény kivételével a többi megyéből kivándorlók száma állandóan és tetemesen, 1907-ben Torontálban meg épen háromszorosan meghaladta az országos átlagot. Országszerte is különösen erős volt a kivándorlás az 1905. — 907. években, amikor a délvidéki négy megyét 88 ezer ember hagyta el, köztük 8 ezer magyar, 51 ezer német és 29 ezer oláh, szerb stb. és csak 10.700-an tértek vissza. Anyanyelv szerint a kivándorlók közül alig 9—10 % esik a 26 %-nyi magyarságra, ellenben 50—60 % is a kisebb lélekszámú németajkúakra. Állandóan legnagyobb a kivándorlás Torontálmegyében, hol a lakosság a nagyobb természetes szaporodás

daczára utóbbi húsz évben az országos átlagnál ötször kisebb arányban gyarapodott, 1869–80 közt meg épen 4%-al apadott; ugyanekkor Temesé is csökkent 5%-al. Figyelemreméltó, hogy a kivándorlás állandóan legnagyobb Temes és elsősorban Torontál-megyében, a hol legtöbb birtokot parcelláztak. Mióta mezőgazdaságunk helyzete javult s az amerikai kereseti viszonyok rosszabbodtak, utóbbi években a kivándorlás is csökkent s növekszik a visszatérők száma.

A délvidéki magyarság a másajkú lakosságénál nagyobb természetes szaporodása s jóval kisebb arányú kivándorlása, másfelől telepítések és Alföldről bevándorlás folytán évről-évre nemcsak lélekszám, de számarány tekintetében is erősödik. A magyarul beszélők s a különböző anyanyelvűek számarányának változása, a *th. városok nélkül, százalékokban* a következő:

Megye:	Év:	Magyarul beszél	magyar	német	oláh anyanyelvű	szerb	más
Bács-Bodrog	1880	44·0	37·0				
	1890	47·5	38·7	30·8	—	23·7	6·8
	1910	56·3	42·3	28·3	—	18·6	10·8
Torontál... ..	1880	21·8	15·7				
	1890	24·0	17·1	31·0	15·2	31·1	5·6
	1910	36·5	21·0	26·6	14·5	32·2	5·7
Temes	1880	8·9	5·4				
	1890	11·3	6·5	33·7	42·2	14·4	3·2
	1910	25·4	11·9	30·1	40·1	14·4	3·5
Krassó-Szörény... ..	1880	4·2	1·9				
	1890	5·2	2·7	11·8	76·4	3·0	6·1
	1910	15·8	7·3	12·0	72·1	3·1	5·5

A korábbi népszámlálásoknak csak egyes adatait lehet az összehasonlítás alapjául felhasználni, mert azok csoportosítása a maitól eltérő. Így még 1890-ben is együtt írták össze Bács-Bodrog-megyében a szerbeket a sokácz és bunyevác lakossággal.

A törvényhatósági jogú városokban volt *százalékokban* 1910-ben: (1880. évi adatok zárjelben.)

	magyar	német	oláh	szerb	egyéb	magyarul beszélő
Baja	(73·6) 80·0	8·3	—	1·1	10·6	97·0
Szabadka	(51·3) 58·8	2·0	—	3·7	35·5	80·4
Ujvidék	(27·0) 39·7	17·6	0·3	34·5	7·9	64·5
Zombor	(21·5) 33·0	7·1	—	38·8	21·1	52·2
Temesvár	(22·2) 39·4	43·6	10·4	4·8	1·8	74·6
Versecz... ..	(4·5) 14·2	49·6	3·2	31·4	—	39·5
Pancsova	(6·8) 16·2	36·0	3·7	41·9	2·2	44·1

A más anyanyelvűek közt jelentékenyen növekszik a magyarul beszélők száma. Legkedvezőbb az arány a városokban s a német

vidékeken, legrosszabb a túlnyomóan szerbek által lakott járá-sokban és községekben.

A délmagyarországi birtokviszonyokat feltüntető táblázat adatai csak némi kommentárral s óvatosan használhatók. Hazánk-ban két ízben volt nagyobb birtokstatisztikai összeírás, de mert az 1885. évi adatok több irányban hiányosak, így az 1895. évi statisztika adatait kellett alapul venni. A korlátolt forgalmú ingatlanok összeírása azonban csak 1900-ban történt meg s így a fel-tüntetett változások egy része 14, a többi 19 év alatt ment végbe. Újabb, pontos összeírás hiányában a mai birtokállapotot az OMGE új gazdaczímtára s más részletadatok alapján kellett összeállítani, ennél fogva adatai csak nagy általánosságban használhatók. A bir-tokkategóriák változásának megállapításakor a nagy- és közép-birtokok több ízben együtt számíthatók, továbbá azok 1895. évben feltüntetett területéből levonandó Bács-Bodrogon 70, Torontálban 20, Temesben 48 ezer hold, mely mint a kincstár, köz-alapítvány és községek szántó, kert, rét s más mezőgazdaságilag művelt birtoka a közép- és nagybirtokok között iratott volt össze, a mai állapot feltüntetésekor pedig a kincstári, községi stb. birtokok czíme alatt külön szerepel.

A kimutatás számadatai eléggé megvilágítják az országétől sokban eltérő délvidéki birtokviszonyokat s azoknak újabb időbeli jelentős változásait. Történelmi és fizikai okok miatt az egyes megyék között is lényeges különbségek vannak. Míg Temesben s főképen a síkföldű Bács-Bodrog és Torontálban a korlátolt forgalmú birtokok aránya jóval a 33·5 %-os országos átlag alatt marad, addig a hegyes Krassó-Szörényben az összes terület 65 %-a kötött birtok. Utóbbi megyében a 70 %-nyi erdő, legelő és terméketlen terület csaknem kizárólag holt kézben van. A bozovicsi, karán-sebesi, orsovai és teregovai járásban a «karánsebesi vagyonközös-ségé» 250 ezer hold, a jámi, újmoldovai és orsovaiban a «fehér-templomi vagyonközösségé» 30 ezer hold, mely a határőrvidék katonai célú közvagyonra volt s a polgárosítás óta állami ellenőrzés mellett együttesen kezeltetik, jövedelméből pedig a volt határőrök s azok leszármazottjai ingyen fa, vagy nevelési ösztöndíjak alakjáb-an részesednek. Kilenecz járásban elosztva a kincstár tulajdona 377 ezer hold, de az övé volt a boksán-, oravicza- és resiczabányai, jámi és újmoldovai járásban további 214 ezer kat. hold erdő, legelő s kisebb részben szántó, rét, melyet 1855-ben 11 millió forintért az Osztrák-Magyar vasúttársaságnak adott el a császári kor-mány a milliókat érő bánya- és kohóművekkel együtt. A 270 ezer hold községi és közbirtokossági vagyonból különösen a bozovicsi, karánsebesi, orsovai, teregovai és újmoldovai járásokra jut nagyobb terület. A fehértemplomi vagyonközösségnek Torontálmegye pan-csovai, alibunári, Temesmegye fehértemplomi és kevevári járásá-ban van még kisebb birtoka. Bács-Bodrogmegye titeli és zsablyai járásában a volt sajkás kerület 36 ezer holdnyi katonai célú köz-

vagyona polgárosítás után a tizennégy sajkás község tulajdonába került, lélekszám arányában. Az 1885. évi összeíráskor a kincstárnak Bács-Bodrogon még 136, Torontálban 100 ezer hold birtoka volt, a miből máig csak 40—40 ezer hold maradt meg. A különbözetből 10 és 14 ezer holdat az utóbbi tizennégy év alatt Bács-Bodrogon parcellákban adott el, Torontálban telepítési czélokra fordított, a további 86, illetve 44 ezer holdat pedig még 1885 és 1900 közt kisebb-nagyobb parcellákban eladta s ebből 18 ezer holdon Bács-Bodrogon négy községet is telepített. Temesmegyében 1885-ben 170, 1900-ban 154 ezer hold volt a kincstáré, ebből ma csak 90 ezer hold van a kezén s ennek harmadrésze a deliblári homokpuszta. A megye középső és felső részén nagy területeket eladott, a temesvári és temesrékási járásban pedig telepítésre használt. A vallás- és tanulmányi alap birtokainak kétharmada Temesmegyében fekszik s a hiányzó területet telepítésre használták. A közbirtokossági és volt úrbéri birtokok legelőelkülönítések folytán egyidőben erősen apadtak, kivált Bács-Bodrogon, hol az 1885—1900. évi adatok közt ötvenezer hold a különbség. Feltűnően csekély a hitbizományi birtok: egész Délvidéken 22 ezer hold, ebből Torontálmegyére esik 17 ezer, Bács-Bodrogra semmi.

A mezőgazdaságilag művelt birtokok nagyság szerinti megoszlása 1895-ben a három síkföldű megyében csaknem egyforma, a kis- és törpebirtokoké meg épen mindháromban egyenlő: 5, illetve 61 % volt, együttvéve épen annyi, mint Németországban. Krassó-Szörényben a középbirtokok rovására a kis- és törpegazdaságok aránya még nagyobb s együtt 22 %-al haladta túl az országos átlagot. Krassó-Szörény kivételével a középbirtokok aránya alig különbözött az országos átlagtól, ellenben a nagybirtokoké annál sokkal kisebb volt, bár így is kétszeresen meghaladta a németországit.

A mezőgazdaságilag művelt terület ma hozzávetőleg így oszlik meg *százalékokban*; zárjelben az 1895 óta történt változásokkal:

	Bács-Bodrog	Torontál	Temes	Krassó-Szörény
kincstári és egyéb	3·0	0·5	2·6	—
középbirtokosoké	13·5	8·0	8·4	4·8
nagybirtokosoké	13·5	18·5	12·5	14·0
kisgazdáké...	70·0 (+4)	73·0 (+7)	76·5 (+10·5)	84·0 (+10)

A krassó-szörényi kisgazdaságok növekedéséből 2·8 % nem mezőgazdaságilag művelt területek, hanem kincstári s más erdőbirtokok irtás utáni betelepítése, avagy parcellázása folytán keletkezett. Legnagyobb volt a jórészt idegen ajkú Temes- és Krassó-Szörény, s legkisebb az erős magyar lakosságú Bács-Bodrogon kisgazdáinak térhódítása, pedig utóbbiban és Torontálmegyében sok idegen latifundium van, két előbbiben ezzel szemben egész sereg magyar közép- és nagybirtok került nem magyar anyanyelvű kisgazdák kezére.

Földbirtok megoszlása 1895. és 1914. évben az időközi változásokkal.

Megjelölés	Bács-Bodrog	Torontál	Temes	Krassó-Szörény	Országos átlag
1895-ben az összes terü- letről 0/0-ban	80 4·6 9·4 6	79 1 14·4 5·6	71·5 10·5 12 6	30 51·3 14·4 4·3	54 27·8 13·1 5·1
Összes terület ezer holdban	1.800	1.740	1.293	1.324	
legelő- és erdőgazdasá- gok leszámlálásával 1895- ben a termő területből ezer holdban (és 0/0-ban)	70 (50/0) 910 (610/0) 250 (160/0) 270 (180/0)	63 (50/0) 827 (610/0) 160 (120/0) 310 (220/0)	50 (50/0) 585 (610/0) 130 (140/0) 198 (200/0)	66 (90/0) 461 (650/0) 42 (60/0) 145 (200/0)	Orsz. á. Nemzetörsz. 5·8 46·5 15·4 32·3
1900-ban korlátozott forgalmú birtok ezer holdban	50 — 15 10 216 37 7 43 378 (210/0)	45 17 11 2 205 33 14 40 367 (210/0)	26 2 11 40 136 31 17 187 400 (300/0)	19 3 263 11 174 373 8 369 1220 (650/0)	összesen 140 22 300 63 731 198 281 46 589 2365 (350/0)
egyházi hibizományi rtársulati és vegyes közalapítványi községi, városi közirtokossági, vagyontközösségi kincstári összesen (és 0/0-ban)	40 (—10) 10 12 (—20) 217 15 46 200 (—50) 200 1060 (+80)	40 (—14) 1 26 (—6) 216 86 110 (—90) 250 1000 (+110)	90 (—20) 38 (—2) 27 (—3) 126 11 61 80 (—80) 120 740 (+105)	357 (—20) 11 300 248 263 11 34 (—58) 100 600 (+73)	(—64) 527 60 (—2) 365 (—29) 807 300 204 424 (—273) 670 3400 (+363)
Birtokmegoszlás 1914-ben (az 1895—1900 óta történt változások zárjelben) ezer holdakban	kincstári közalapítványi vagyontközösségi és közirtokoss. községi, városi rtársulati vegyes és terméken közirtokosoké nagyirtokosoké kisgazdáké				

A megmaradt nagybirtokok fekvése járások szerint igen eltérő. Így a volt határőrvidéken a kincstár, vagyonszösség s az Osztrák-Magyar Vasúttársaság erdő- és legelőbirtokain kívül egyetlen nagybirtok sincs a fehértemplomi, kevevárai, alibunári, pancsovai, bozovicsi, karánsebesi, orsovai, teregovai és újmoldovai járásban s csak egy hitbizományi, illetve egyházi birtok a jámi és antalfalviban. Továbbá nincs nagybirtok a bégai járásban, Bács-Bodrogban a volt csajkás és a koronakerületben: a zentai és zsablyai járásban s kevés a titeliben. Nagybirtokok tömegesebben vannak Krassó-Szörénymegye facsádi és marosi járásában, hol egymagában a Mocsonyi és gróf Bethlen-családé 18 és 20 ezer hold, továbbá a temesiben. Bács-Bodrogban egyenkint 35 ezer hold körül van a bácsalmási, hódási és újvidéki járásban, ebből 28 ezer hold Buoncompagni herczeg kisszállási, 24 ezer gróf Chotek futaki uradalma. 18—20 ezer a topolyai, óbecsei és bajai járásban. Temesmegyében 32 ezer hold van a t.-rékási, 26 ezer a verseczi, 12—18 ezer a központi, dettai s a lippai járásban. Legnagyobb birtokos gróf Wimpffen hét hegyvidéki községben 18 ezer és gróf Károlyi Temesjenőn 5·8 ezer holddal. Torontálmegyében a nagybirtokokból 40—44 ezer hold van a zsombolyai és bánlaki, 30—32 ezer a módosi, nagybecskereki, nagyszentmiklósi, törökkanizsai járásban, 16 ezer a törökbecseiben, a többiben 5—9 ezer. Gróf Csekonicse Zsombolyán és öt községben 39 ezer, gróf Harnoncourtéké Ecsehidán s öt községben 21 ezer, a gróf Karácsonyi-féle hitbizományé Bánlakon s öt községben 17 ezer hold. Középbirtokok legnagyobb számmal vannak Bács-Bodrogmegyében, így a zentai járásban 50 ezer, az óbecsei és topolyaiban 17—17, a kulai és zomboriban 10—10 ezer, legkevesebb a dunameni járásokban, így a palánkaiban csak ezer hold, de az is jómódú kisgazdáké. Torontálban középbirtokosok kezén van 10—13 ezer hold a törökkanizsai, törökbecsei, párdányi, nagybecskereki, módosi és bánlaki járásban, jómódú szerb földműveseké 14 ezer a nagykindaiban, kevés a volt határőrvidéken s a nagyszentmiklósi és zsombolyai járásban, utóbbiban csak ezer hold. Temesmegyében középbirtokosoké 15 ezer hold a dettai, 7—8 ezer a vingai, verseczi, központi, és csáki, 2—4 ezer a újaradi, lippai, kevevári és buziásfürdői járásban, ezernél is kevesebb a fehértemplomiban. Krassó-Szörénymegyében tíz-tízezer hold van középbirtokosok kezén a lapályosabb temesi, lugosi, öt a facsádi járásban, semmi a volt határőrvidéken.

A kisgazdáké ma Délmagyarország mezőgazdaságilag művelt területének háromnegyed része. Ezenfelül csaknem kizárólag az ő érdekeiket szolgálja nyolczszázezer hold községi és városi földbirtok, a melyből 530 ezer hold közös legelő, továbbá a vagyonszösség és közbirtokosság 365 ezer holdja. Az ezenfelüli két millió hold, mely az összes területnek alig 30 %-a, közép- és nagybirtokosok, kincstár, részvénytársaságok s a közalapítvány tulajdonai. A termő terület túlnyomó része kisgazdák kezén van a magyar

zentai, a német-magyar zombori, német-oláh vingai, újaradi, a szerb fehértemplomi, zsablyai, titeli, a szerb-német-magyar nagy-kikindai a szerb-oláh alibunári, a szerb-oláh-tót antalfalvai, a szerb-oláh-német pancsovai s az oláh teregovai, bozovicsiai, orsovai, resiczabányai és karánsebesi járásban. Túlnyomóan kisgazdák kezén van a termő terület *községek szerint*:

A község lakosságának többsége	Bács Bodrog m.	Torontál m.	Temes m.	Összesen	Krassó Szörény m.
magyar	27	25	6	58	4
német	36	41	43	120	2
tót	5	4	—	9	—
oláh... ..	—	16	41	57	számos
rutén... ..	2	—	—	2	—
szerb	19	27	24	70	több
sokác, cseh	1	—	1	2	«
bolgár... ..	—	2	1	3	«
Összesen... ..	90	115	116	321	

A síkföldi megyék községeinek több mint felében s a krassó-szörényiek túlnyomó többségében kisgazdáké és részben községeké az egész termőterület, ezenfelül néhány oly helység kivételével, mely egészen az uradalomé, a többiekben is övék a művelt föld jelentékeny része.

A közép- és nagybirtokok területét az utóbbi tíz-tizenöt évben Délmagyarországon végbement nagyarányú parcellázások apasztották meg, amelyek okai, lefolyása, méretei és következményei az ország más részein tapasztaltaktól sokban eltérnek. Az okok közt a kisgazdák földéhsége, erős vásárlóképessége s amerikai pénz mellett e vidék különösen rossz munkásviszonyai, az 1898. évi s más sztrájkok is fontos szerepet játszanak. Következményei is esetről-esetre különbözők. Míg Felsőbácskában a homoki szőlőkultúra fejlődésével s az alföldi magyarság beszivárgásával egybefüggő parcellázások a lakosság számát tetemesen növelték, addig kivált a német és oláh községekben végrehajtott birtokfeldarabolások a lélekszámot többnyire apasztották, részben az uradalmi cselédek, munkások elköltözése, másfelől a miatt, hogy a kisgazdák a földvételhez szükséges pénz megszerzése végett kivándoroltak. E jelenségek gyakran meg is tévesztik a kevésbé körültekintő szemlélőt, ki az okot az okozattal össze-zavarva romlást lát oly múlt tünetekben, melyekből legfeljebb tanulságokat kell levonni. Így sok esetben a parcellázás utáni években a gazdasági kultúra s a terméseredmények csökkennek, főképen ott, hol a feldarabolt nagybirtokon előzőleg belterjes gazdálkodás folyt s a vásárlók többnyire uradalmi cselédek, zsellérek, vagy szegényebb kisgazdák, kik meglevő állatjaikból is kénytelenek eladni, hogy a földvásárhoz pénzt szerezzenek. A felosztott uradalom gép- és állatállománya csak ritka esetben

került a parcellázásban résztvevő kisgazdák kezére, kik elsősorban földterületet vásároltak, sokszor erejükön felül is.

A délvidéki parcellázások gazdasági, szociális és pénzügyi eredményeit, továbbá tanulságait az esetek részletes leírásával külön munkában fogom ismertetni. Itt még csak annyit, hogy Délmagyarországon az utóbbi másfél évtized alatt hozzávetőleg 273 ezer kat. holdnyi közép- és nagybirtokot parcelláztak, a miből 50—53 ezer jutott Bács-Bodrog és Krassó-Szörény, 80—90 ezer Temes- és Torontálmegyére. Ugyanekkor azonban a kis- és törpebirtokok területe 368 ezer holddal növekedett, mert a közép- és nagybirtokokon felül telepítés által 64 + 2 ezer hold kincstári és közalapítványi uradalom, továbbá elkülönítés folytán ca. 29 ezer hold közbirtok szintén szétdarabolódott.

A délmagyarországi pénzintézetek takaré- és folyószámlabetéteinek, másfelől a délvidéki földbirtokokat terhelő jelzálogkölcsönöknek nagysága és növekedése nemcsak ez országrész lakosságának gazdasági erejét és gyarapodását, de a nagyarányú parcellázások pénzügyi következményeit is megvilágítja. *Millió koronákban* volt :

	év	Bács-Bodr.	Torontál	Temes	Krassó-Ször.
Délvidéki pénzintéze- teknél betét --- ---}	1894	50·3	24·4	38·8	11·0
	1911	175·0	107·0	145·0	48·0
Hazai intézetek jelz.)	1894	56·0	48·0	19·9	5·8
kölcsönei földbirtokon}	1911	175·0	186·0	87·0	30·0
Mezőgazdasági birtokok mini- mális értéke millió koronákban:}	1.700	1.400	700	200	

A takarékbetétek összege 17 év alatt Délmagyarországon 283 %-kal, országos átlagban pedig csak 152 %-kal növekedett; a th. jogú városokban háromszorosára, vidéken ötszörösére emelkedett, a mi a falusi nép vagyonosodását igazolja. Szövetkezeteiknél 1911-ben Bács-Bodroiban 18·5, Torontálban 14·3, Temesben 13·1, Krassó-Szörényben 2·2 millió korona volt a takarékbetét. A hazai intézetek által földbirtokra adott jelzálogkölcsönök tizenhét év alatt a délvidéken 348 millió koronával, vagyis 270 %-kal, ezzel szemben az egész országban csak 230 %-kal növekedtek. Ez összefügg a nagyarányú parcellázásokkal, melyeknél a vételárnak legalább felét, de gyakran $\frac{2}{3}$, vagy $\frac{3}{4}$ részét kölcsönből fizetik. A felparcellázott birtokok hozzávetőleg kétszáz millió koronányi vételárából a kisgazdák legalább 150 milliót az ujonnan vásárolt s részben a régi birtokukra felvett kölcsönrel egyenlítették ki. A jelzálogi terhek százmilliói azonban eltörpülnek, ha a délvidéki földbirtokok hozzávetőleg négyezer millió koronányi becsértékével összehasonlítjuk. A megterhelés alig tizenkét százaléknyi átlagszáma akkor se lesz sokkal kedvezőtlenebb, ha a hazai intézetek jelzálogköveteléseihöz vételárhátralékok, kincstári telep-
váltságtartozások, továbbá külföldi pénzintézetek, egyházi és

más alapok, árvapénztárak kölcsönei czimén még 1—2 száz millió koronát hozzászámítunk. A külföldi intézetek jelzálogos követeléseai egyébként évről-évre csökkennek s még az Osztrák-Magyar Banknak is csak 24 millió korona birtokkölcsöne van Délmagyarországon, holott tizenhét év előtt 35 millió volt. Ezzel szemben a jelzálogkölcsönök egyre nagyobb százaléka esik megyebeli pénzüintézetekre, a mi ez országrész intézeteinek erősödését mutatja. Jelzálogkölcsönök mellett a birtokososztályt sok millióra rugó váltó- és kötvénytartozások is terhelik ugyan, de ezekre is bő fedezetet nyújtanak az épületek, felszerelések s elsősorban az állatállomány.

Az 1911. évi állatösszeíráskor volt, *ezekben* kikerekítve; zárjelben az 1895. évi adatokkal:

	Bács-Bodrog m.	Torontál m.	Temes m.	Krassó-Sz. m.
Állattulajdonosok száma	97	87	68	69
Szarvasmarha drb	215 (170)	181 (152)	130 (124)	171 (146)
Ló drb	138 (140)	172 (177)	105 (101)	40 (31)
Sertés, juh stb. drb	730 (537)	712 (587)	445 (382)	725 (456)
Összesen	1083 (847)	1065 (916)	680 (607)	936 (633)

Az 1895. évi összeíráskor az összes háziállatok értéke volt, *millió koronákban* (zárjelben a % arány):

Kisgazdáké	50·6 (73)	53·7 (79)	39 (82)	29·4 (95)
Középbirtokosoké	10·2 (15)	4·6 (7)	3·8 (8)	0·5 (1·6)
Nagybirtokosoké	8·2 (12)	9·9 (14)	5·2 (10)	1·1 (3·4)
Összesen	69	68·2	48	31

1911-ben Torontálban 752, Temesben 710, Bács-Bodrogban 632 és Krassó-Szörényben 623 számos marha jutott ezer emberre, tehát az 552-ös országos átlagnál mindenhol jóval több. A két összeszámlálás közti tizenhat év alatt országszerte 6 %-kal nőtt a szarvasmarhák, 0·2-vel a lovak, 17-tel a juhok, kecskék száma, 0·5 %-kal apadt a sertéseké. Ezzel szemben a szarvasmarhák száma Bács-Bodrogban 27, Krassó-Szörény- és Torontálban 18—20 %-kal nőtt, Temesben 5 %-kal. Az állatállomány értékét csak az 1895. évi összeírás mutatta ki, pedig érdekes volna megállapítani, hogy a kisgazdák nagymérvű földszerzésével mily arányban van állatállományuk változása? Területük arányánál jóval több állatuk van a kisgazdáknak, kevesebb a közép- és nagybirtokosoknak. A temesi, torontáli, krassószörényi középbirtokosokra az országos átlagnál is kevesebb értékű állat jut.

A négy délvidéki megye gazdasági erejét, mezőgazdasági termelésének intenzivitását mutatja búzatermésének nagysága is, a mely 1911-ben Torontálban 5, Bács-Bodrogban 4·7, Temesben 2·2, Krassó-Szörényben 0·6 millió métermázsa, együttvéve az ország búzatermésének 27 %-a volt, holott e négy megye az ország

területének csak 7·2 %-a, szántóföldje pedig az összes szántók 18 %-a. A holdankénti búzatermés 1911-ben 8·7 métermázsza országos átlaggal szemben Bács-Bodrogban 10, Torontálban kilencz, Temesben hét, Krassó-Szörényben öt és fél métermázsza volt.

A délvidéki községek közvagyona is igen jelentékeny s míg az 1908. évi községi háztartási statisztika szerint a községi közvagyonból az ország egy-egy lakosára átlag 50 korona esik, addig Torontálban 145, Bács-Bodrogban 114, Temesben 97, Krassó-Szörényben 47 korona jut fejenként. A négy megye 807 ezer holdnyi községi vagyonából 530 ezer hold közös legelő, $\frac{1}{4}$ rész terméketlen, út, köztér stb., a többi erdő. Az 1908. évi összeírás a kis- és nagyközségek birtokainak becserkétét Bács-Bodrogban 38·2, Torontálban 53·5, Temesben 20, Krassó-Szörényben 10·7, összesen 122·4 millió koronában tünteti fel. Épületek és ingó tőkék hozzászámítása s az adósságok levonása után a községek tiszta vagyona Bács-Bodrogban 57·1, Torontálban 58·5, Temesben 31·3, Krassó-Szörényben 17·7, összesen 164 millió korona. A városoknak ezenfelül hozzávetőleg 60 millió értékű birtoka s épületben és ingókban megfelelő értékű vagyona van. A közbirtokossági vagyon tiszta értéke 1908-ban Torontálban 13, Temesben 10, Bács-Bodrogban 3, Krassó-Szörényben 4·3 millió korona volt, ebből 85 ezer hold földbirtok. A községek által kivetett pótdadó 1908-ban országos átlagban 46·4 %-a, ezzel szemben megyei átlagban Bács-Bodrogban 44, Torontál- és Temesben 48—49, Krassó-Szörényben 72 %-a volt az állami adónak. A nagyközségekben általában 10—20 %-kal alacsonyabb a pótdadó, mint a kisközségekben, hol a köztérhek kisebb számú lakosságra nehezednek. Összes kiadásait jelentős közvagyona jövedelméből fedezte s 1908-ban községi pótdadót nem vetett ki Bács-Bodrogban 24, Torontálban 14, Temesben 8 és Krassó-Szörényben 1 község. Ezek száma harmincz év előtt még 121 volt. A pótdadót ki nem rovó 47 község közül 31 szerb, 6 magyar-szerb, 4 oláh, 2 magyar, 1 magyar-német, egy-egy cseh, bolgár és csupán egy német lakosságú s öt kivételével mindegyikük a volt határőrvidéken, illetve a tiszai korona-, a nagyikindai szerb s a csajkás-kerületben fekszik. Az alapítók által közvagyonnal ép oly bőven ellátott német községek pótdadója rendszerint magas százaléku, mert a németek nagyobb gazdasági és kulturigényeik kielégítésére bőséges közjövödelmeken felül is szivesebben adóznak.

A pótdadó kulcsa járások és községek szerint igen eltérő s annak nagyságából az elmondottak miatt csak óvatosan következtethetünk az anyagi erők megítélésénél, ám annál inkább a kivándorlás és a népszaporodás okainak kutatásakor. 1908-ban *Bács-Bodrog* megye topolyai, zombori, ujvidéki és kulai járásában 40—50 %, a bácsalmási, bajai, apatiniban 57—67, a hódási és palánkaiban 73 % volt az átlagos pótdadó s csak két község-

ben haladta meg a száz százalékot. A zsablyai, titeli, óbecsei és zentai járás községei közül csak Szenttamáson és Adán volt 40 s Tiszakálmánfalva magyar telepes községben 22% pótdó, a többiben semmi. *Torontál* megye törökkanizsai, törökbecsei, nagylíkindai, alibunári, antalfalvi járásában 31—40, a perjámosi, pancsovai, zombolyai és nagybecskerekiben 42—48, a csenéiben 57, a módosi, bánlaki és párdányiban 62—68, a nagyszentmiklósiiban 76 % volt az átlagos pótdó s összesen 17 község haladta túl a 100 %-ot; legnagyobb volt Ferenczszállás és Battyánháza törpe községekben: 147—156 %. *Temes* megye fehértemplomi és vingai járásában 29—30 %, az újaradi és keveváriban 37—8, a dettai és temesrékásiban 52, a csáki, központi, lippai és versecziben 57—63, a buziásfürdőiben 66 % volt az átlag, 12 község meghaladta a 100-at s legnagyobb volt Gajtás 180 %-a. *Krassó-Szörény* megyében, hol a helységek túlnyomó része kis-község, kivált utóbbiakban igen magas a pótdó s itt nagy eltérések is vannak. A jámi és oraviczabányai járásban 56, a lugosi, temesi, boksán- és resiczabányaiban 61—65 % az átlag. Az orsovaiiban 69 %, de itt 1—200 % közt 6, 2—300 % közt 5, 3—400 % közt 3 község adózik, egy pedig 544 %-kal. A facsádiban az átlag 83, % de húsz község 100 %-on felül adózik. Az újmoldvai, begai s marosiban 92—5 %, de 1—300 % közt adózik 31 község. A karánsebesiben 113 %, a bozoviciban 125, a teregovaiban 135 % a járási átlag s ezek községei közül 41 egy-kétszáz, 13 két-háromszáz százalék közt adózik, egy 430 %-kal. A megye helységei közül 135-nek pótdója meghaladja a 100 %-ot.

Összehasonlítás útján rájövünk, hogy az alacsony pótdójú megyékben és járásokban nagyobb a népszaporodás. Különösen szembetűnő az összefüggés a tiszamenti, zsablyai, titeli, óbecsei, zentai, topolyai, törökbecsei, törökkanizsai s a volt határőrvidéki alibunári, antalfalvai, fehértemplomi, kevevárai járásokban. Ezzel szemben a magas pótdójú párdányi, nagyszentmiklósi, verseczi, s buziásfürdői, lippai, marosi, bozoviczi és teregovai járásban a népszaporodás csekély, vagy épen semmi. Kivételek is vannak s magas községi terhek mellett is nagy a népszaporodás állami telepítések révén a begai és facsádi járásban, Duna-szabályozás, illetve ipari üzemek fejlődése folytán az orsovai, újmoldvai és a karánsebesiben. Viszont alacsony pótdó mellett is alig növekszik, különféle okok miatt, a nagykikindai, jámi, újaradi és vingai járás népessége.

Zárszó.

Akik újabb telepítéseinket bírálgatva a mozgalom abba-hagyását kívánják, fentiekből láthatják, hogy az egykor ingyen földön, nagy költséggel végrehajtott régi telepítések se mindjárt s nem egyformán sikerültek, sőt különféle okokból egész községek

pusztultak, vándoroltak el. De mint az átültetést szintén meg-színylő növény, ha megmarad, az új talajban még erősebbé, neme-sebbé válik, épúgy a más életviszonyok közé került s a küzdelmes éveken átesett települők s még inkább utódaik — kik a több helyről együvé került, gyakorta másfajuk kereszteződéséből szár-maztak — helyüket mindig jól megállják s a délvidékéhez hasonló virágzó állapotokat teremtenek. Az életerős, de kisvagyonú tele-pesek többnyire az otthoni körülményekkel elégületlenek közül valók, kik új viszonyok közt más élethez kezdve fokozott szor-galommal, takarékossgal igyekeznek jövőjüket megalapítani s más községből jövőekkel is könnyebben házasodnak össze. A dél-vidéki magyarság is jórészt az Alföldről beszivárgással való gyakori felfrissülésének köszönheti nagyobb természetes szaporodását, ellentálló erejét; ezzel szemben a 100—150 éve többnyire meg-állapodott német, bolgár s a még régebbi szerb, oláh, sokác lakos-ság — a Szerbiából erősített dunamenti falvak s néhány bevándor-lással növelt község kivételével — alig szaporodik, vagy épen apad. Délmagyarország egyes népcsoportjai ujjabban kezdenek visszafejlődni s a németiség, különösen Torontál és Temes megyé-ben, hol a törzsöröklés szokásos, egy-kétgyermekrendszer s nagy-arányú kivándorlás miatt számban szintén fogy,¹ de az egykori telepítések s népkeveredés hatása e négy megye fejlettebb gazda-sági viszonyaiban s a kisgazdaságok, állatállomány, termés-eredmény, takarékbetétek országos méreteket messze meghaladó növekedésében még mindig szembetűnően mutatkozik. E tanul-ságok az illetékes körök feladatává teszik, hogy a gazdasági, szociális és nemzeti szempontból egyaránt hasznos további nép-felujtás és keverés a Délvidéken oly nagyobbarányú telepítéssel mozdíttassék elő, mely a megszabott tervezet és feltételek szerint másnyelvű vidékre átköltöző népcsoportoknak, fajkülönbség nélkül megfelelő anyagi és erkölcsi támogatást nyújt. Hogy e telepítéseket kik és hogyan végezzék s azok ipari, vagy mezőgazdasági jellegűek, bérleti, illetve tulajdoni rendszerűek, új alapítások, avagy hozzá-telepítések legyenek: e kérdések eldöntéséhez gazdasági s más szempontok hazai és külföldi példák, eredmények s az állam anyagi és külpolitikai helyzetének alapos figyelembevétele szük-

¹ A különböző anyanyelvűek szaporodása, illetve apadása 1900—1910 közt ‰-ban volt:

	Bács-Bodrog	Torontál	Temes	Krassó-Szörény
magyar	+ 9·3	+ 11·8	+ 30·6	+ 57·6
német	— 0·3	— 10·3	— 5·8	+ 1·1
tót	+ 0·6	+ 7·5	—	—
oláh	—	— 1·7	+ 0·1	+ 2·4
szerb	+ 3·4	+ 8	+ 7·0	+ 11·7

Az állam által 1867 óta a Délvidékre telepített magyarok és utódaik száma huszonhatezer, ami a négy megye lakosságának mindössze 1·10‰-a s mégis a magyar anyanyelvűeknek számarányát a facsádi járásban 16, a bégaiban 23 s a temesrékásiban 13‰-ra emelte.

séges, a mihez e tanulmány is több adattal, tanulsággal szolgál. Rámutat, hogy a kis falvak lakossága aránytalanul több közterhet visel s e miatt számban és anyagilag kevésbé gyarapodik, másfelől a templom, községház, iskola s egyéb középületek, intézmények tetemes költségei miatt csak kivételes okból alapítandó új község. E helyett hozzátelepítéssel kell elsősorban a vegyesnyelvű, valamint a járási székhelyek melletti helységeket növelni, a megtakarított összegből pedig ezekben az összes lakosság javát előmozdító intézmények létesítendőek, köztük gazdasági iskola internátussal, hol a környékbeli másajkú gyermekek a szükséges szakismeretek mellett a magyar nyelvet is elsajátíthatják. A hozzátelepítés simábban és sikeresebben fog lefolyni oly községekben, honnan a lakosság földéhebb részét előzetesen már más vidékre elhelyezték. A járadékirtokrendszer meghonosításáig egyes közalapítványi, kincstári, egyházi s más birtokok előbb kisbérlokkal telepítendőek be aként, hogy a rendes gazdálkodók földterületüket pár év múlva örökáron is megszerezhessék. Így kevesebb költséggel és kockázattal, könnyen és sok oly kisgazdát lehet földhöz juttatni, a kik kisebb tőkájukat vételár helyett gazdálkodásba fektethetik s kiknek szorgalmát, takarékoságát a közeli földhözjutás reménye még fokozza. Túlsok kedvezménytől könnyen elbizakodó, kevésszámú telkesgazda helyett nagycsaládú, sok, életerős kisember áttelepülését kell előmozdítani. Az ország más részeitől sokban eltérő Délvidéken minden oly dúsan és gyorsan fejlődik, hogy mindjárt gyümölcsöt ígérő fák helyett célszerűbb sok és jó palántát ültetni: az hamarabb gyökeret ver. Állami kamatsegéllyel épített munkásházak által sok ily kisegysztenenziát lehet állandó áttelepülésre birni s az erre fordítandó összegek fontos szociális szempontok mellett nemzeti célokat is szolgálnak. E téren, részben saját érdekükben, sokat tehetnek a középs és nagybirtokosok, kiknek elődei egykor egész sereg magyar község alapításával ellensúlyozták a felsőbb körök törekvéseit. Az utódoktól elég, ha birtokukon a lakosságtól eltérő nyelvű munkásokat alkalmaznak. Sok régi mulasztást kell, hogy helyrehozzanak a községek és városok, melyek eddig a népkeveredés és letelepülés elősegítése helyett magas befogadási díjak által s egyébként is többnyire megnehezítették azt. Ezek jövőben munkásházak s községi kisbérletek létesítésével javíthatják a munkásviszonyokat s növelhetik adófizető lakosaik számát. Amerikából s Romániából is sokan fognak Délmagyarországra települni, ha figyelmüket a létesítendő kisbérletekre s telepítésekre felhívják. Mindezekhez az állam, községek s a társadalom együttműködése s kicsinyes érdeknek magasabb szempontokért háttérbe szorítása szükséges. Az ezirányú erős, egységes mozgalom megkezdése, irányítása és ellenőrzése céljából a Délvidék számára külön telepítési hatóság és helyi bizottságok szervezendők, megfelelő működési körrel.

Délmagyarország néprajzi térképe mutatja, hogy a külön-

féle nyelvterületek lakossága hol és miként frissítendő fel? A magyarság egységes tömegébe, felső és keleti Bácskába, Torontál nyugati és középső részére parcellázással németek, földesurak által pedig szerb, sokác, oláh munkások telepítendőek az itteni magyarokkal való kicserélés mellett. Temes felső felén s a bánlaki járásban megszakításokkal végighúzódnó magyar községek láncolatát a közbeeső s alig fejlődő szerb, tót, bolgár, német falvak bővítése s magyarokkal keverése által kell erősíteni. A német területekre oláh, szerb, sokác munkások terelendőek a vegyes nyelvterületek községeiből, hova helyükre alföldi magyarok helyezendőek. A Tisza-Duna alsóvidékén elterülő nyelvtenger és Szerbia közé a magyarság dunamenti terjeszkedésének erősítése mellett németeket is kell telepíteni, elsősorban a Pancsova feletti állami «Dunai rétre» s ennek mielőbbi lecsapolásánál magyar, német, tót s oláh munkások alkalmazandók, kiknek nagyrésze e vidéken meg is telepszik. A közeli három csángó-község is tud már a Dunamentére rajokat bocsátani s azok helyébe másnyelvűek költözhetnek. A volt csájkáskerületben a karlóczai érsekén kívül alig van nagyobb birtok s itt ipari telepítés és vízszabályozási munkák által kell a gazdaságilag gyengébb sajókánép közé már megindult magyar-német beszivárgást elősegíteni. A hol a szerb és német nyelvterületek a krassói oláhság nyulványaival találkoznak, a deliblári kincstári homokpuszta vízművekkel ellátott részére homoki szőlőműveléssel foglalkozó nagycsaládú alföldi kisemberek könnyen helyezhetők, eleinte állami szőlőtelepek munkásaiként is. Krassó-Szörény dunamenti részén, a Szerbiával határos oláh és cseh községeket német-magyar ipari telepítésekkel lehet erősíteni. A dunaszabályozás okozta népszaporodásból úgyis kevés jutott a magyarságra, mely csak Orsován van 34%-kal képviselve. A keleti nagy nyelvtengert Krassó-Szörényben csupán tarkítja néhány német, bolgár, magyar községcsoport, de Temesben már szűkre szorítja több erős német s kisebb magyar sziget, a melynek bővítése, erősítése által a temesi benyúlások idővel izolálhatók. Krassó-Szörény középső részén, hol az osztrák vasúttársaság gyár- és bányaközségeiben máris 13—16 % a magyarság és 40—45 % a magyarul beszélők aránya, a magyar, német, cseh, tót s egyéb lakosságot tervszerű ipari telepítés és elhelyezés által lehet erősíteni.

Láttuk, hogy a Délvidék visszafoglalása utáni nagyszabású «gyarmatosítás» eredményei a vezetőség céljától mennyire eltértek s a magyarok fékentartására betelepített németek a hazának nemcsak hasznos, de hű polgáraivá váltak. Vezetőszerepre inkább csak anyagi téren törekedtek s szorgalmuk és nyugatról hozott fejlettebb gazdálkodási módjuk nemcsak köztük teremtetett jólétet, hanem a környezetét is előnyösen átalakította. De már a tervszerű szétszórtsággal betelepített sokféle népcsoportot s a szerb-oláh lakosságot — a kisszámú olasz, francia, spanyol

kivételével — kétszáz év óta sem olvasztották magukba. Ezzel szemben a soká vissza nem bocsátott magyarság, mely csak 50—100 év óta kezd az ősi földre hazatérni, bár többnyire földesúri telepítéssel zsellér-, dohányos- és szerződvényesként, utóbb pedig holdat-holdhoz vásárolva, más lakosságénál kedvezőtlenebb feltételek mellett jutott földhöz, mégis munkabírása, takarékosága, erősebb természetes szaporodása s csekélyebb kivándorlása folytán anyagi erő, lélekszám s főként számarány tekintetében — másnyelvű nagyobb csoportok beolvasztása nélkül is — jelentősen gyarapszik, sőt a népfajok sokfélesége és elszórtsága folytán köztük, mint államfenntartó elem, csekélyebb számarányával is könnyen tudta a hegemoniát megszerezni. Azonban térfoglalása, mely többnyire a kivándorlás és egyke által apasztott községekben erősebb, másajkú lakosság érdekeit sohasem sérti, sőt alkalmat nyújt az államnyelv megtanulására.

A mult alapján tehát bizalommal nézhetünk a jövőbe s ha a Délvidék nem is lesz újból magyar, de megfelelő telepítés után síkján és halmain gyakrabban fog magyar szó hangzani, a keveredés által pedig erőben és vagyonban összes lakossága gyarapodva Délmagyarország még gazdagabbá, virágzóbbá válik.

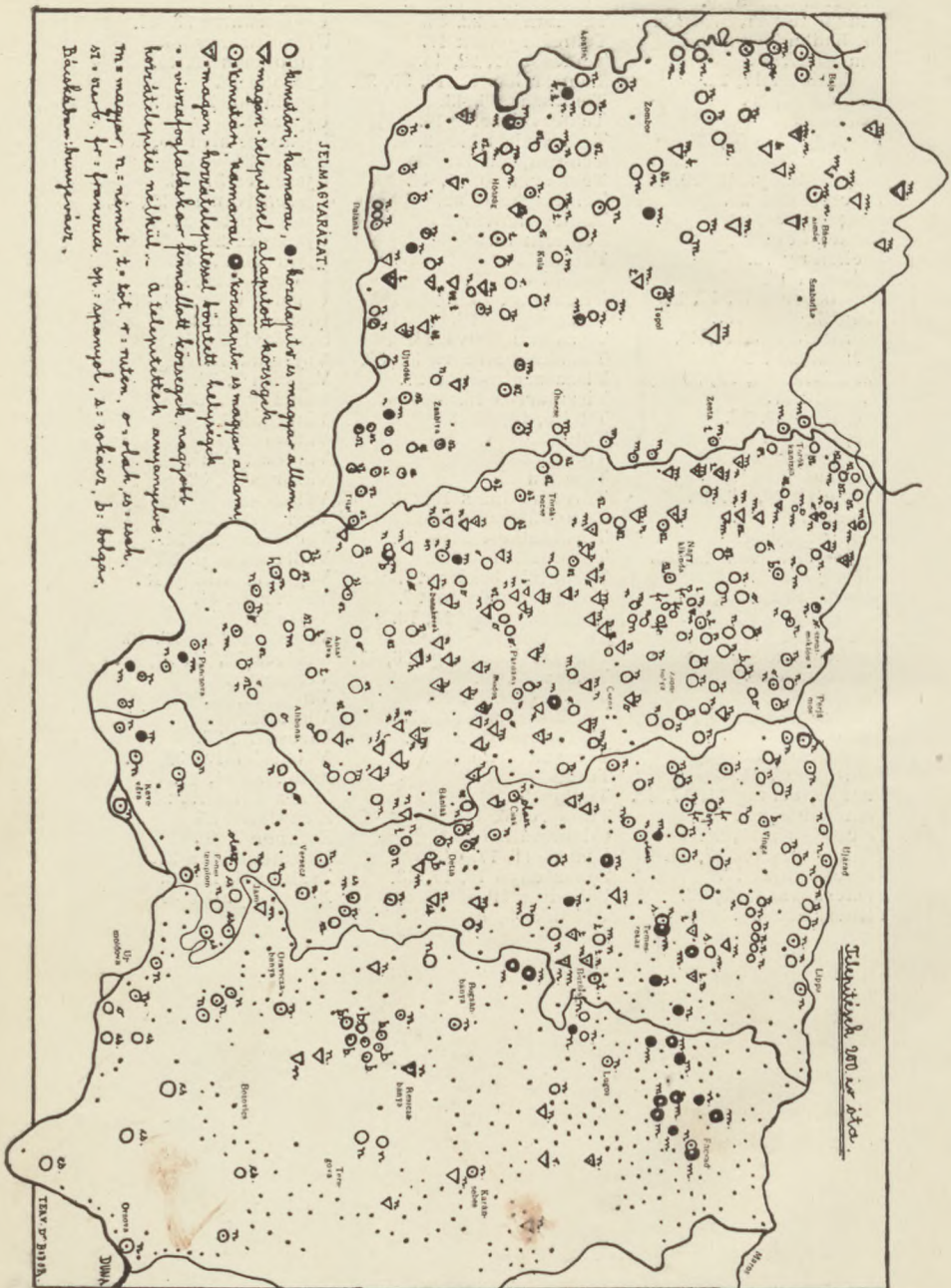
Községek betűrendes mutatója.

Ada 6, 14, 19.	Bogáros 18.	Ernőháza 26, 29, 40.
Aga 26.	Bogyán 7.	Érszeg 33, 46.
Alibunár 41.	Bóka 27.	Facsád 12, 24, 34, 38.
Almád 17.	Boksánb. 12, 29, 46.	Farkasd 18.
Almásróna 28.	Boldogasszonyfalva 14.	Fehértemplom 11, 44.
Alsóelemér 12, 26.	Bolgártelep 30, 42.	Feketető 30, 41.
Alsóittebe 23.	Borcsa 41.	Felsőaradi 22, 40.
Alsókabol 6, 14.	Boróc 14.	Felsőbencsek 22.
Alsósztamora 22.	Bótos 18.	Felsőelemér 26.
Angyalkút 17, 44.	Bozovics 45.	Felsőittebe 23.
Anina 29.	Börzény 45.	Felsőkabol 14.
Antalfalva 16, 26, 40.	Bulkeszi 23.	Felsőmuzslya 33, 38.
Apatin 10, 14, 40.	Bunyaszekszárd 45.	Felsőszentiván 24.
Aracs 15, 23, 41.	Buziásfürdő 25, 44.	Fény 18.
Aranyág 26.	Bükkhegy 17, 22.	Ferdinándfalva 26.
Aurélháza 30.	Csák 11, 22, 44.	Ferenczhalom 22, 40.
Babsa 35.	Csanád 23.	Ferenczszállás 27.
Bács 7, 30, 40.	Csantavér 19.	Ferend 43.
Bácsalmás 7, 10, 23, 39.	Csatád 18.	Fodorháza 27.
Bácsbokod 7.	Csátalja 10.	Fűrjes 42.
Bácsborsód 24, 39.	Csávoly 7.	Gádor 14.
Bácsfeketehegy 24.	Csávós 23.	Galagonyás 26.
Bácsföldvár 6, 19, 28.	Csebeze 42.	Gara 7.
Bácsgyulafalva 32, 38.	Cseherdős 46.	Garabos 18.
Bácskertes 19.	Csehfalva 25, 43.	Gátalja 25, 43.
Bánkeresztúr 19.	Csene 42.	Gerebencz 43.
Bácsordas 14, 19, 40.	Csenta 16, 27.	Gilád 29, 44.
Bácsszentiván 10.	Cseralja 22.	Gizellafalva 33.
Báctőváros 30.	Cserestemes 45.	Gombos 14, 33, 38.
Bácsujfalu 14.	Cserépalja 16.	Gyála 41.
Bácsujlak 10.	Csernye 16.	Gyertyámos 23.
Baja 7, 19.	Cservenka 23, 40.	Györgyháza 30.
Bajsa 15.	Csóka 23, 41.	Gyulatelepe 35.
Bajmok 19.	Csonoplya 15, 24.	Gyüreg 43.
Bakóvár 22, 25.	Csősztelek 27.	Herczegszántó 7.
Bálincz 35, 38.	Csukás 24.	Herkulesfürdő 45.
Bánlak 32, 41.	Csurog 6, 14, 32, 39.	Hertelendyfalva 32.
Baranda 18, 41.	Daruvár 22, 24.	Hidasliget 11, 17.
Bársonyfalva 35.	Dávod 15.	Hidegkút 17.
Basahid 18, 41.	Deliblát 11, 42.	Hódegyháza 18, 27.
Battyánháza 30.	Denta 11.	Hódság 10, 14, 40.
Bátmonostor 15, 39.	Detta 11, 22.	Homokos 17, 42.
Begafő 18, 26.	Dernye 19, 28.	Horvátklári 27.
Begahosszupatak 35, 38.	Deszk 16, 30, 41.	Hosszuszabadi 46.
Begamonostor 35, 38.	Dézsánfalva 25.	Igazfalva 34, 38.
Begaszentgyörgy 16, 26.	Dócz 23, 26.	Istvánfalva 33.
Begaszuszány 46.	Dognácska 12, 16, 29.	Istvánföldre 27.
Béreg 7, 39.	Doroszló 14, 19.	Istvánhegy 45.
Berestye 12, 44.	Dunacséb 10, 28.	Istvánvölgye 26.
Betlenháza 33, 38.	Dunabölkény 14, 19.	Ivánd 23.
Beodra 15, 27.	Dunadombó 42.	Izbistye 42.
Beresztóc 22, 40.	Dunagálos 14.	Izgár 33, 46.
Berzászka 45.	Dunagárdony 14.	Jankahid 18.
Bezdan 15, 24.	Dunaszentilona 28, 45.	Jánosföldre 27.
Bigér 28, 45.	Écska 18, 27.	Jánoshalma 10, 39.
Billéd 18.	Egres 16, 42.	Józseffalva 16, 41.
Bocsár 27.	Egyházaskér 23, 41.	Kanak 26, 41.

- Kanizsamónostor 23, 41.
 Káptalanfalva 27.
 Karácsonyfalva 18, 27.
 Karánsebes 12, 46.
 Karasjeszenő 11.
 Karlova 15, 41.
 Károlyliget 18.
 Katalinfalva 22.
 Káty 14.
 Katymár 19, 28.
 Keglevichháza 30.
 Kengyeltő 12.
 Kepéd 25.
 Kerény 24.
 Kevepallós 17.
 Kevevára 11, 17, 42.
 Keviszöllős 16.
 Királykegye 28.
 Kisbecskerek 11, 22.
 Kishegyes 19.
 Kisjecs 18.
 Kiskárolyfalva 45.
 Kiskér 23, 40.
 Kiskomlós 18.
 Kiskrassó 12.
 Kisnezseny 27.
 Kisősz 18.
 Kisrékás 17.
 Kisszentmiklós 16, 44.
 Kisszentpéter 29.
 Kisszács 14, 19.
 Kisszállás 30.
 Kistárnok 18.
 Kistelep 29.
 Kistopoly 26.
 Kistószeg 18.
 Kiszombor 12.
 Klári 18, 27.
 Klárafalva 18, 41.
 Kossuthfalva 24, 39.
 Kőce 27.
 Körtéd 25.
 Körtés 24.
 Kölpény 14.
 Krassóalmás 12.
 Krassócsörgő 12.
 Krassógombás 35, 45.
 Krassóvár 12.
 Krassóviszág 46.
 Kuczora 19.
 Kula 14, 23.
 Kumán 16, 41.
 Kúnbaja 28.
 Kúnszöllős 27.
 Kusics 25.
 Kűbekháza 30.
 Küllőd 10, 14.
 Lázárföld 26, 40.
 Lászlóvára 29.
 Liebling 22.
 Liliomos 14.
 Lippa 11, 17, 22, 44.
 Lovrin 12, 23.
 Lugos 12, 24, 46.
 Lugoskislalu 46.
 Lukácsfalva 22.
 Madaras 19.
 Majlátfalva 26, 44.
 Magyarcsernye 27.
 Magyarkanizsa 6, 14, 19.
 Magyararmajdány 18.
 Magyarmedves 43.
 Magyarpadé 32, 41.
 Magyarszentmárton 27.
 Magyarszentmihály 30.
 Mehádia 16.
 Melencze 13, 15.
 Mélykút 10, 19.
 Mélynádas 26.
 Merczyfalva 11, 17, 22.
 Mészdorgos 29.
 Militics 14, 23.
 Módos 12, 23, 42.
 Mohol 6, 14, 19.
 Mokrin 13, 16, 32, 41.
 Molyfalva 27.
 Moldova 10.
 Monostor 11, 22.
 Monostorszeg 7, 39.
 Mórictőföld 22, 43.
 Mosnicza 35, 38.
 Mozsor 14, 32.
 Munár 11.
 Nádajla 14, 28.
 Nadrág 29, 45.
 Nákófalva 18, 23.
 Nándorhegy 45.
 Nagybaracska 15.
 Nagybecskerek 12, 16, 22, 42.
 Nagybiács 27.
 Nagybodófalva 34, 38.
 Nagycsanád 18.
 Nagyzersebetlak 30, 32, 38.
 Nagygáj 26.
 Nagyjecs 18.
 Nagykárolyfalva 25, 42.
 Nagykikinda 13, 16, 42.
 Nagykomlós 16, 18, 23.
 Nagykőce 27.
 Nagykővéres 22.
 Nagylajosfalva 26, 40.
 Nagynezseny 27.
 Nagyősz 18.
 Nagyszentmiklós 16, 18, 23.
 Nagyszentpéter 16, 27.
 Nagyszered 25.
 Nagyszilas 29.
 Nagytárnok 18.
 Nagytószeg 18.
 Nagyzsám 22, 25.
 Nagyzsuppány 45.
 Nemesmilitics 15.
 Németscsernye 27, 41.
 Németsremete 17.
 Németség 17, 44.
 Németszentmihály 26.
 Németszentmiklós 16.
 Németszentpéter 11, 17, 44.
 Nermed 12.
 Niczkyfalva 22.
 Nörincse 35.
 Nyérő 16, 28.
 Óbecse 6, 19.
 Óbéka 18, 23.
 Óbessenyő 12.
 Ófutak 19, 40.
 Ókér 23, 40.
 Ókeresztúr 16, 41.
 Óléc 26, 41.
 Omor 22.
 Omlód 18, 40.
 Ópáva 18, 26.
 Ópalánka 10, 14, 40.
 Orczyfalva 22.
 Oraviczabánya 10, 29.
 Oraviczafalu 46.
 Oroszlámos 16, 23, 41.
 Orsova 45.
 Ósóve 14, 23.
 Ószentiván 16, 23, 41.
 Ószivác 24, 28, 39.
 Ótelek 27, 32, 38, 42.
 Óverbász 40.
 Óregfalva 18, 42.
 Órszállás 15.
 Óscsanád 18.
 Ószény 16, 43.
 Ötvösd 31, 44.
 Pacsér 24, 39.
 Padé 28.
 Palánk 10.
 Palánka 6, 28, 33, 40.
 Palona 7, 40.
 Pancsova 12, 42.
 Panyó 43.
 Parác 22, 26.
 Párdány 27.
 Paripás 19, 23.
 Párta 42.
 Pártos 41.
 Perjámos 12, 16, 18.
 Perlasz 16, 41.
 Pészak 18.
 Petre 26.
 Petrőcz 14.
 Péterréve 6, 19, 39.
 Pinczéd 23, 40.
 Piros 23.
 Porány 43.
 Porgány 28.
 Pusztakeresztúr 18.
 Rábé 18.
 Regőcse 10, 28.
 Rém 28, 39.
 Resiczabánya 29, 46.
 Réthát 17, 44.
 Révaújfalu 18.
 Rezsőháza 29, 40.
 Rigósfürdő 17.
 Rudna 42.
 Ruszabánya 45.
 Sajkáslak 14, 32, 39.
 Sajkásgyörgye 14, 28, 30.
 Sajkásszentiván 14.
 Sándoregyháza 32.
 Sándorháza 27.
 Sárafalva 12.
 Saroltavár 17.
 Sebed 44.
 Sösd 43.
 Stancsafalu 11, 29, 35, 38.

- Stájerlakanina 46.
 Szabadfalu 11, 17, 22, 43.
 Szabadka 7, 19, 40.
 Szaján 27, 41.
 Szakálháza 17, 22.
 Szanád 27, 30.
 Számos 26.
 Szapárfalva 33, 38.
 Szárcsa 27.
 Szászkabánya 16, 29, 45.
 Szécsenfalva 26.
 Szeghegy 24, 39.
 Székelykeve 32.
 Szekerény 18.
 Székesút 16.
 Szentandrás 16, 17, 22.
 Szentborbála 18.
 Szentfűlöp 15, 19, 40.
 Szenthubert 18.
 Szenttamás 6, 19, 39.
 Szépfalu 17.
 Szépliget 10, 19.
 Széphely 31.
 Szilágyi 32, 38.
 Szilbács
 Szilberek 10, 23, 40.
 Szond 7, 30, 39.
 Szőlőshely 11.
 Szőlősudvarnok 26, 30.
 Szőreg 16, 41.
 Szörénybúzás 28, 45.
 Szörényordas 28, 45.
 Sztapár 14.
 Tamásfalva 30.
 Tamáslaka 18.
 Tárcsó 18.
 Tataháza 19.
 Temesfűzkút 16.
 Temesfalva 25.
 Temesfő 28, 45.
 Temesgyarmat 11, 17, 43.
 Temeshidegkút 11.
 Temeskenéz 11, 26.
 Temeskeresztes 17, 44.
 Temeskomját 17.
 Temeskovacsi 29, 43.
 Temeskutás 11.
 Temesmiklós 22, 43.
 Temesmóra 22, 43.
 Temesnagyszőlő 17.
 Temesőr 11, 22, 43.
 Temesrékás 11, 17, 35, 38.
 Temesság 26, 43.
 Temesszécsény 16.
 Temessziget 17, 42.
 Temesujfalva 17.
 Temesvár 10, 11, 44.
 Temesváralja 42.
 Temesvukovár 25.
 Temerin 28.
 Teremi 18.
 Tesöld 43.
 Tiszafa 28, 45.
 Tiszahegyes 16.
 Tiszaistvánfalva 23.
 Tiszakálmánfalva 32, 38.
 Tiszaszentmiklós 27.
 Tiszatarros 15.
 Titel 6, 14, 32, 39.
 Tóba 27.
 Tolvád 30.
 Topolya 15.
 Torontálalmás 18, 26.
 Torontálgyülvész 42.
 Torontálkeresztes 33.
 Torontáloroszi 18.
 Torontálszécsény 27.
 Torontáltorda 18, 27.
 Torontáludvar 16, 18.
 Torontálujfalva 41.
 Torontálvásárhely 26, 41.
 Torzsa 23, 40.
 Törökbecse 16, 18.
 Törökkanizsa 18, 41.
 Töröktopolya 23, 30.
 Törzsudvarnok 26.
 Tuffás 45.
 Turja 19.
 Tündéres 6, 14.
 Udvarszállás 28.
 Ujarad 11, 17, 44.
 Ujbessenő 16, 17, 43.
 Ujbodrog 29.
 Ujfutak 19, 40.
 Ujhely 30.
 Ujjózseffalva 33, 44.
 Ujkaránsebes 45.
 Ujmoldova 12, 45.
 Ujzóra 18.
 Ujpalánka 19, 40.
 Ujpécs 12.
 Ujsándorfalva 26, 40.
 Ujsóvő 23.
 Ujszentes 34, 38.
 Ujszentiván 19, 23, 41.
 Ujszentpéter 27.
 Ujszivác 24.
 Ujvár 23, 27, 42.
 Ujverbász 23, 40.
 Ujvidék 6, 10, 28, 40.
 Urszentiván 40.
 Űrményháza 30.
 Vajdalak 22.
 Vajszka 7, 39.
 Valkány 12, 30.
 Váradia 43.
 Varjas 22.
 Vársomlyó 25.
 Vásáros 35, 38.
 Vaskő 46.
 Vaskút 15, 28.
 Vecseháza 22, 24.
 Vedresháza p. 30.
 Végszentmihály 18.
 Végvár 22, 44.
 Vejte 11, 17.
 Veprőd 14, 19, 23, 40.
 Versecz 10, 11, 22, 44.
 Verseczvát
 Vinga 12, 44.
 Vizes 12.
 Vizesd 18, 23.
 Wekerlefalva 32, 38.
 Zádorlak 11, 17.
 Zenta 6, 14, 19, 24.
 Zichyfalva 23.
 Zombor 7, 40.
 Zsigmondfalva 26.
 Zsabllya 6, 14, 32.
 Zsombolya 18, 41.

SELMAGYARAZAT:

O. kinnikinnick, hamamara, ● koralepeltis is magyar allam

Δmagm. telejvétel alatt készült

⊙ *kinetiki, hamarai. ⊙ *korolayuti: is magyar allami

△-magyar-horvátkegyelmez könnyebb helyre

• • • • • vörðugaháðar fimmallt köngur maggott

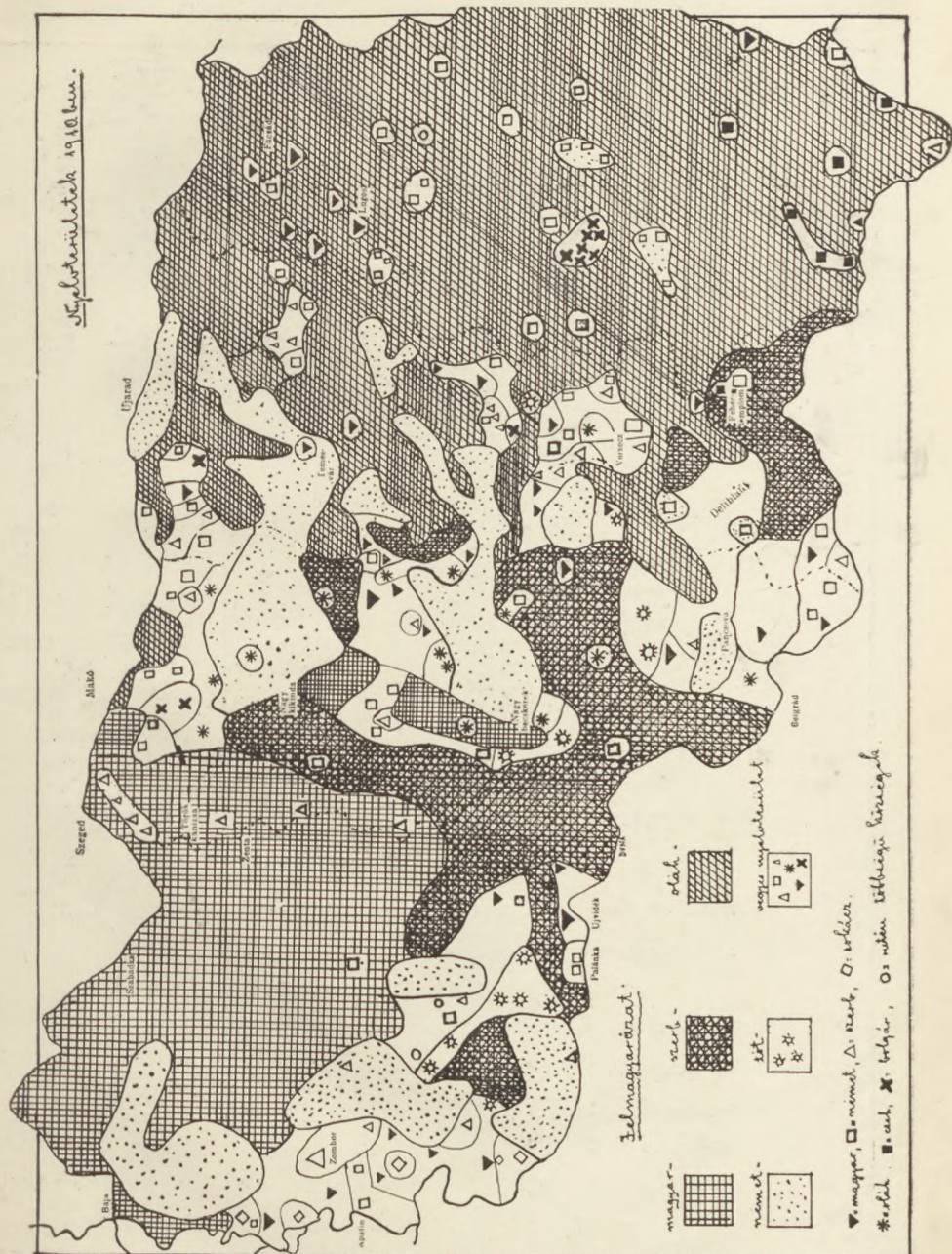
horridolepomis melkii - a teleost fish

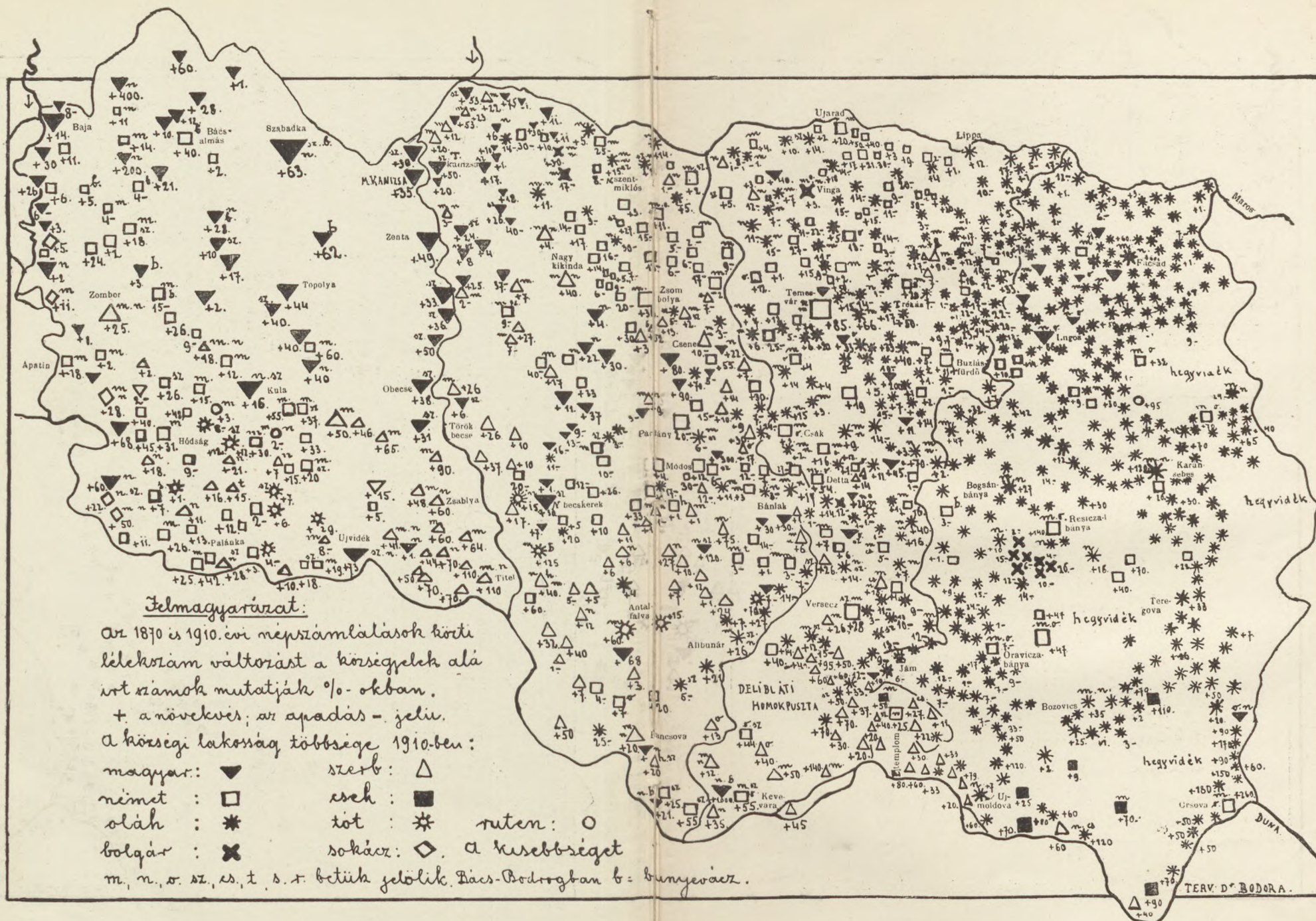
m = magyar, *n* = német, *t* = tat., *r* = rutén, *o* = oláh, *s* = román.

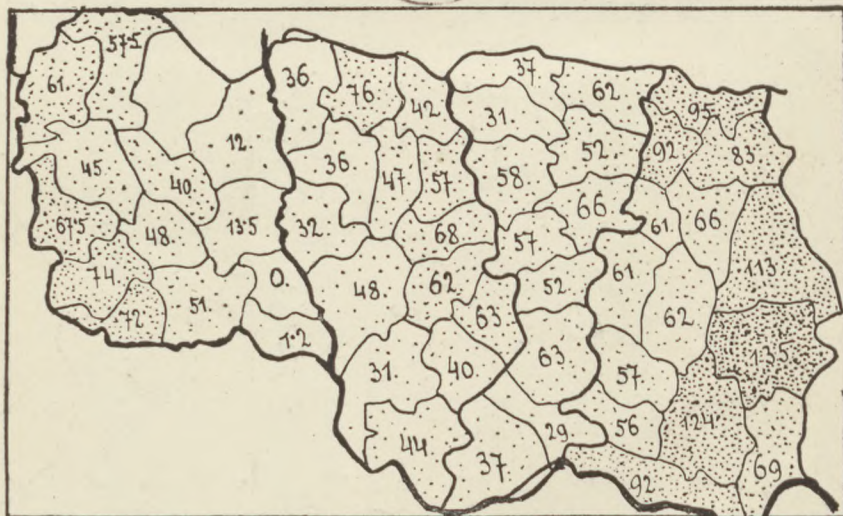
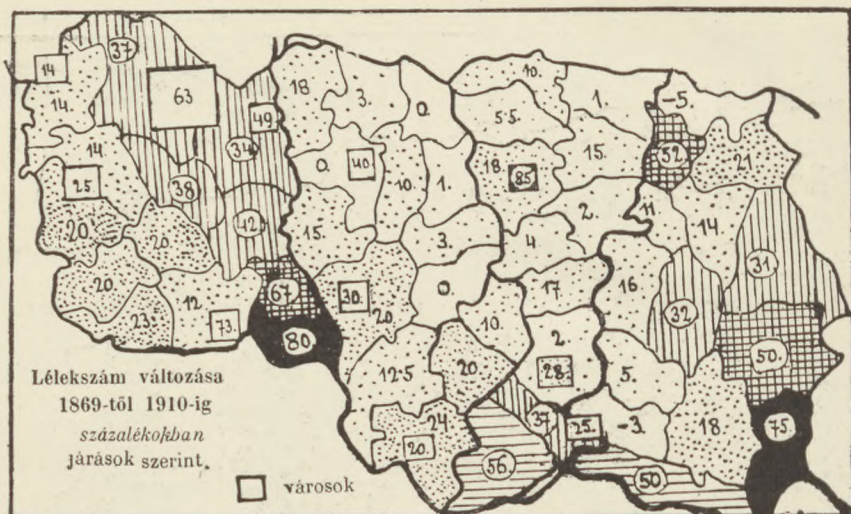
57 = 0.0001. fr = France. sp. = sample, A = 10 km, B = 10 km

Diastole: 1.5 sec.

Styptotermitich 1910 km.

Községi pótdó átlagos százaléka járásoként 1908-ban.

IRODALMI UTALÁSOK.

✓ **Bárány Ágost**: Temesvármegye emléke. 1848.

— Torontálmegye hajdana. 1845.

✓ **Dr. Bodor Antal**: Délmagyarország monográfiája. 1908.

— Ujszentes (Vadászerdő) telepes község monográfiája. 1907.

✓ **Böhm Lénárd**: Délmagyarország, vagy az ú. n. Bánság külön története.
II. kötet. 1867.

Baróthi Lajos: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.
1893—96.

— A németek első betelepítése a bánságba gr. Mercy alatt. 1890.

Czöernig K.: Ethnographie der Oesterr. Monarchie. 1857.

Griselini: Geschichte des Temesvárer Bánáts. 1770.

✓ **Iványi István**: Lugos r. t. város története. 1907.

— Karánsebes történetéhez. 1875.

— Szabadka története.

Lovas Sándor: Legújabb állami telepítések Magyarországon. 1908.

Megyei Monografiák: Bács-Bodrog, Torontál és Temes megye.

Ortvay T.: Temesvármegye története. 1881.

Orsz. statisztikai hivatal: Évkönyvek stb.

„ „ „ Községi háztartási statisztika.

„ „ „ Állatösszeírás.

„ „ „ Hitelintézetek statisztikája.

„ „ „ Mezőgazdasági statisztika.

Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.

Pesty Frigyes: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. 3 köt.
1877.

— Krassó vármegye története. 1884.

— A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek. 1876.

✓ **Szalay László**: Szerb telepek Magyarországon. 1861.

Dr. Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története. 1898.

✓ — Száz év Délmagyarország legújabb történetéből 1879.

— Krassóvármegye őshajdana. 1900.

— A dunai hajóhadak története. 1886.

Dr. Steuer György: Palona község monográfiája.

Zvarinyi Emil: Liebling in der Vergangenheit und Gegenwart. 1886.

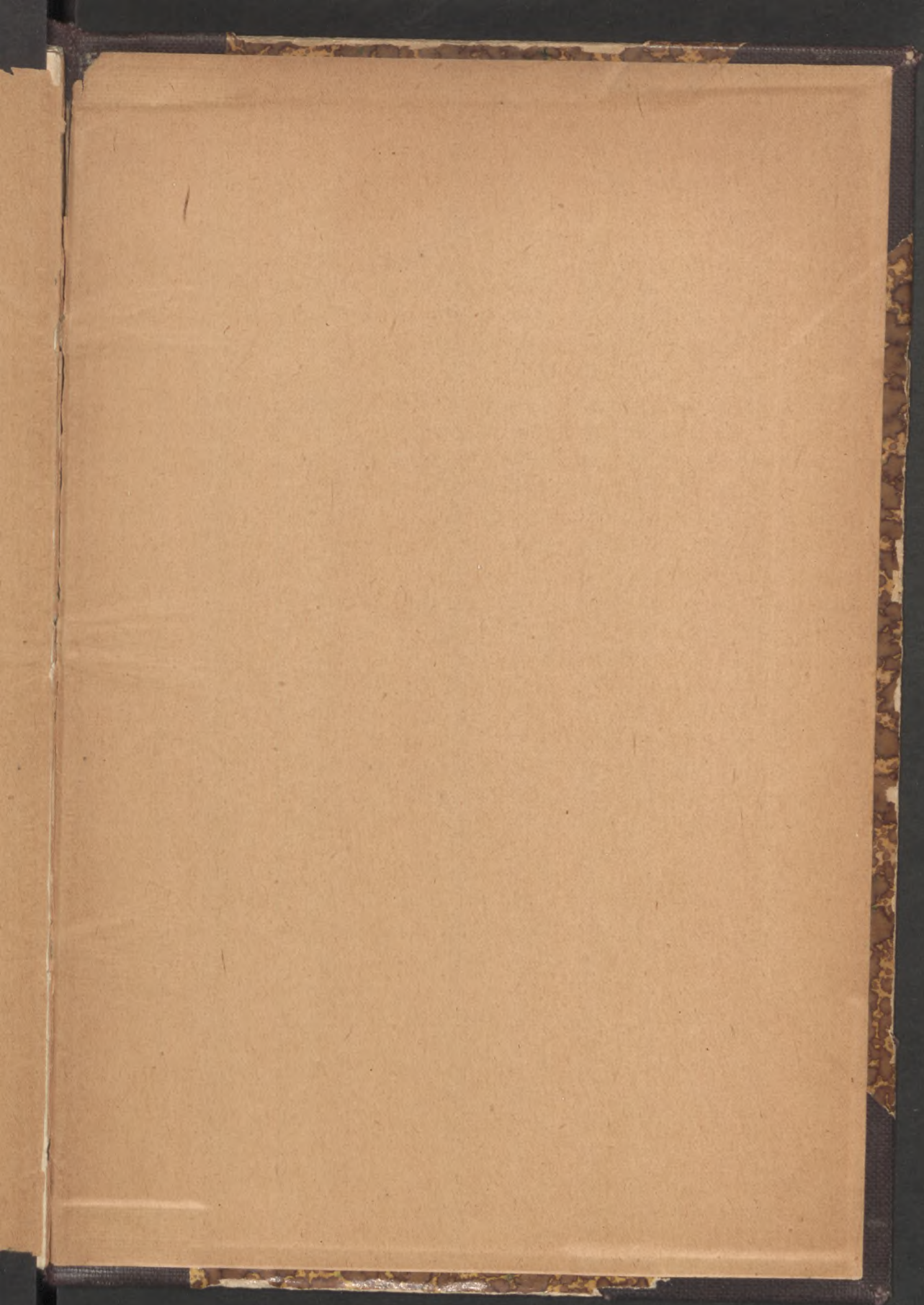
TARTALOMJEGYZÉK.

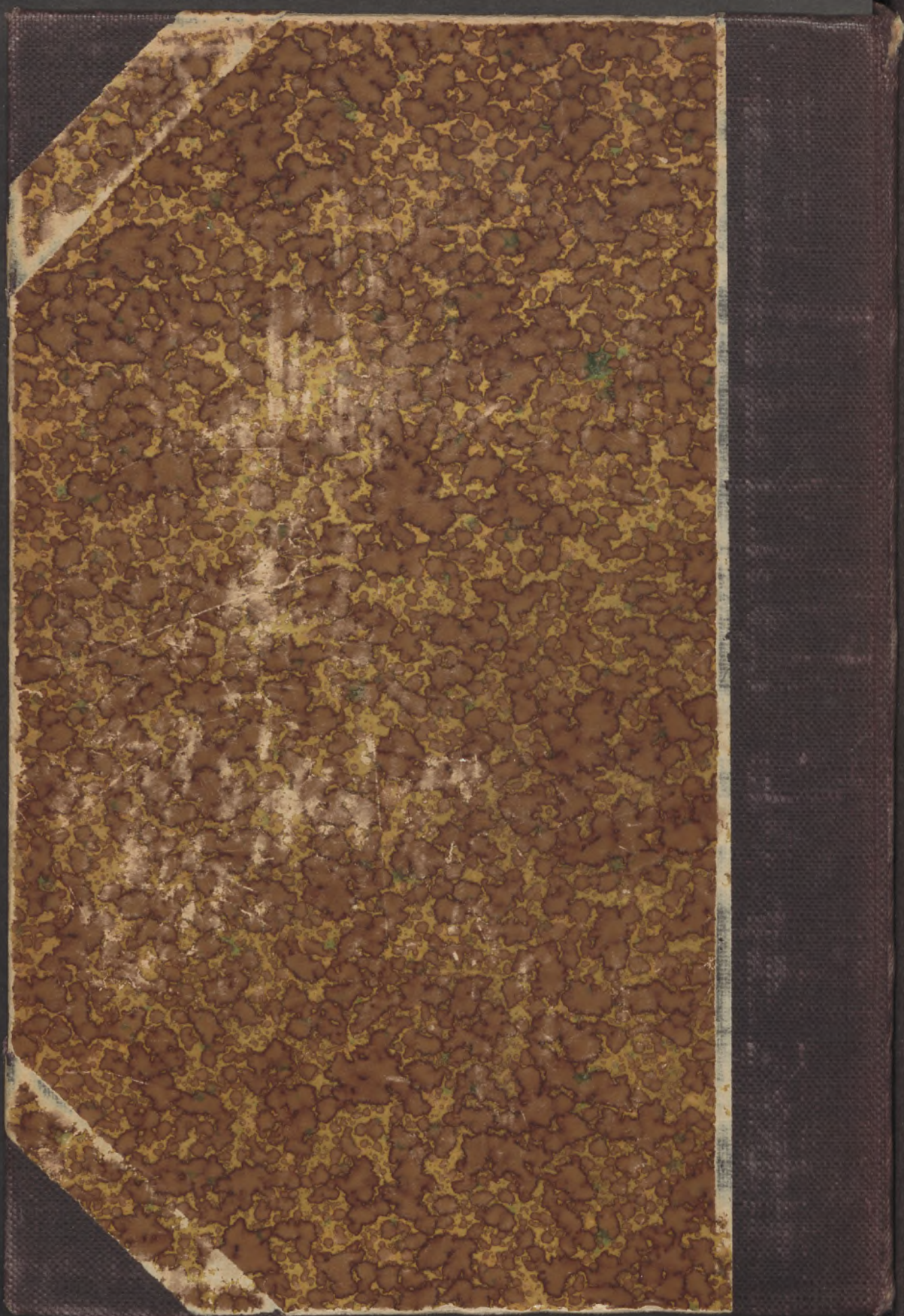
	Oldal
Bevezetés	3
Telepitések III. Károly alatt (1711—40.)	9
Telepitések Mária Terézia alatt (1740—80.)	12
a) a hétéves háború előtt	14
b) a hétéves háború után	16
Telepitések II. József és I. Lipót alatt (1780—92.)	19
Telepitések I. Ferencz alatt (1792—1835.)	24
Telepitések V. Ferdinándtól a kiegyezésig (1835—1867.)	28
Telepitések a kiegyezéstől napjainkig	30
Lélekszám változása 1869—1910-ig	38
Telepitések és települések hatása a mai közállapotokra	46
a) a népesség száma, anyanyelve, szaporodása	47
b) kivándorlás	48
c) birtokviszonyok	50
d) parcellázások	54
e) takarékbetétek, jelzálogterhek	55
f) állatállomány	56
g) községi közvagyon, pótdó	57
Zárszó	58
Községek betűrendes mutatója	63
Telepitési, néprajzi és népesedési térképek	66—70

1. HOLLANDIAI MAGYARORSZÁGJÁRTÉKORTESEK 1